

Dr. Jerzy Kowalski

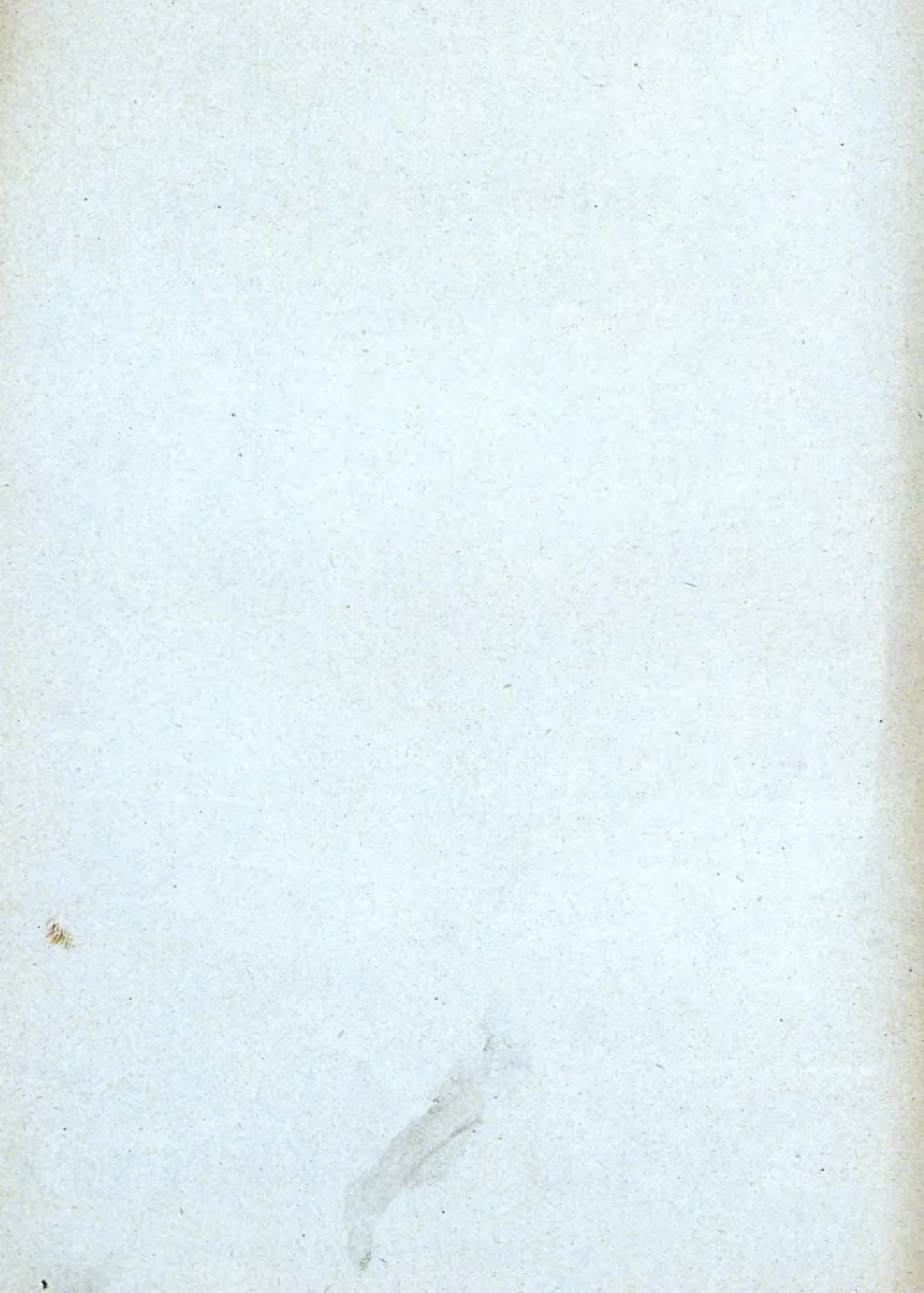
CZYTANIA ŁACIŃSKIE

4980/68

2

4980/68

400

Dr. JERZY KOWALSKI
Profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie

CZYTANIA ŁACIŃSKIE

DLA KLASY V I VI GIMNAZJÓW HUMANISTYCZNYCH I KLASYCZNYCH
ORAZ DLA KLASY III, IV I V GIMNAZJÓW KLASYCZNYCH DAWNEGO TYPU

Z 91 RYCINAMI ORAZ 6 MAPKAMI I PLANAMI

*L. bibl.
Nr. 1*

KURATORIUM
Okręgu Szkolnego Lwowskiego
w KATOWICACH
Główny Zarząd Dydaktyczny
Instytut Łaciniński

M. Rozm.

LWÓW 1931
NAKŁAD I WŁASNOŚĆ K. S. JAKUBOWSKIEGO
SPÓŁKI Z OGR. ODP.

4980/68

78a2

278829
II

WSZYSTKIE PRAWA ZASTRZEŻONE

Dm
Naj. Bibl. Pedagog. Kie
23.3.68 [10. v]

221

SPIS RZECZY

Cornelius Nepos

	Str.
Cornelius Nepos	1
Miltiades	1
Themistocles	3
Aristides	9
Alcibiades	10
<u>Hannibal</u>	15

Gaius Iulius Caesar

Gaius Iulius Caesar	23
Cezar powstrzymuje wędrowkę Helwetów do Galji (BG I, 1—29)	24
Brytania i jej mieszkańcy (BG V, 12—14)	33
Obyczaje Gallów (BG VI, 11—20)	35
Obyczaje Germanów (BG VI, 21—24)	40
Obleżenie Alezji (BG VII, 68—90)	42
Cezar odradza listownie Cyceronowi przyłączać się do wojny domowej (Cicero Epp. ad Att. X, 8 b)	53

Marcus Tullius Cicero

Marcus Tullius Cicero	54
<u>Cycero doradza Katylinie, by opuścił Rzym</u> (In L. Catilinam I, 1—33)	60

Caius Sallustius Crispus

Caius Sallustius Crispus	72
Spisek Katyliny (BC 5—61) <i>56; 14, 46; 56—61</i>	73

Marcus Tullius Cicero

<u>Pro A. Licinio Archia poeta oratio ad iudices</u>	79
Cycero ogląda wille dla brata (Epp. ad Q. fr. III, 1, 1—7, 25)	89
Gawędy literackie (Epp. ad Att. II, 1, 1—2, 12)	90
Powrót Cycerona z wygnania do Rzymu (Epp. ad Att. IV, 1, 1—8)	92
Trudny wybór (Epp. ad Att. VIII, 3, 1—7)	95
Skrucha Cycerona po klęsce Pompejusza (Epp. ad Att. XI, 6, 1—7)	97
Wywczasy Cycerona (Epp. ad Att. XII, 40, 1—3)	99
Cezar w gościnie u Cycerona (Epp. ad Att. XIII, 52, 1—2)	100
Antonjusz oskarża Cycerona o moralny współudział w spisku na życie Cezara (Epp. ad Fam. XII, 3, 1—2)	102
Cycero wzywa do stanowczej rozprawy z Antonjuszem (Epp. ad Fam. XI, 12, 1—2)	102

Titus Livius

	Str.
Titus Livius	104
<u>Założenie Rzymu</u> (I, 1—16)	105
Bitwa nad jeziorem Trazymeńskim (XXII, 4—7)	114
Bitwa pod Kannami (XXII, 44—52)	117

Publius Ovidius Naso

Publius Ovidius Naso	124
Uwagi o wierszu daktylicznym	125
<u>Cztery wieki</u> (Met. I, 89—150)	130
Faeton (Met. II, 1—328)	132
Niobe (Met. VI, 204—312)	137
<u>Dedal i Ikar</u> (Met. VIII, 183—235)	141
Orfeusz i Eurydyka (Met. X, 1—77)	144
Śmierć Orfeusza (Met. XI, 1—84)	149
Keyks i Alkyone (Met. XI, 410—748)	152
Apoteoza śpiewaka (Met. XV, 871—879)	158
Święto Anny Perenny (F. III, 523—656)	158
Święto Quinquatrus (F. III, 809—834)	160
Święto Fortis Fortunae (F. VI, 771—784)	162
Ostatnia noc w Rzymie (Tr. I, 3, 1—100)	163
Do żony (Tr. III, 3, 1—88)	165
Życiorys poety (Tr. IV, 10, 1—132)	165
List do niewdzięcznego (Epp. ex P. IV, 3, 1—58)	170

Phaedrus

Phaedrus	172
<u>Wilk i jagnię</u> (I, 1)	173
<u>Jeleń u źródła</u> (I, 12)	174
Kruk i lis (I, 13)	175
Psy wygłodzone (I, 20)	176
<u>Żaba i wół</u> (I, 24)	176
<u>Lis i bocian</u> (I, 26)	177
<u>Dwa muły i rabusie</u> (II, 7)	178
<u>Lis i winogrono</u> (IV, 3)	178
<u>Lis i kozioł</u> (IV, 9)	178
<u>O błędach ludzkich</u> (IV, 10)	179
Waż czyli szkodliwe miłosierdzie (IV, 19)	179

Objaśnienia językowe	1—121
Objaśnienia rzeczowe	1—59

Cornelius Nepos

Cornelius Nepos, ur. w Galji nad Padem, rówieśnik Cicerona i Cezara, zmarł za panowania Augusta. Napisał: 1) Zarys dziejów powszechnych według epok (*Chronica*); 2) Przykłady rzeczy, które pierwszy raz się wydarzyły, t. j. niezwykłości wszelkiego rodzaju, dodatnie i ujemne (*Exempla*); 3) Życiorysy mężów zasłużonych (*De illustribus viris*) w różnych dziedzinach piśmiennictwa, a więc poetów, mowców, historyków, gramatyków, a także wodzów i królów.

Prócz drobnych fragmentów, z dzieł Neposa zachowała się tylko jedna księga z Życiorysami znakomitych wodzów narodów obcych (*De excellentibus ducibus exterarum gentium*), t. j. Greków, z wyjątkiem XIV życiorysu Karyjczyka Datamesa. Księga wodzów rzymskich i księga królów przepadły. Wiemy tylko, że Nepos, jak w kilkadziesiąt lat później grecki biograf Plutarch, porównywał wodzów greckich z rzymskimi. Natomiast w dodatku do 20 życiorysów zachowały się żywoty wodzów kartagińskich, Hamilkara Hannibala, dodane zapewne przez samego autora, oraz, z księgi historyków, żywot Katona Starszego i Atticusa, przyjaciela Neposa (w formie pochwały). Osobno wydał Nepos obszerniejsze życiorysy Katona i Cicerona (zaginione).

Jak w innych dziełach, tak i w życiorysach, Nepos naśladuje Greków, korzysta z ich zapisków, wzoruje się na nich w układzie: zaczyna więc charakterystyką ogólną, zkolei wyłuszcza ród, wychowanie, czyny publiczne i życie prywatne (według rysów charakterystycznych, z anegdotami, a małą dbałością o ścisłość historyczną i chronologję), kończy zaś opisem śmierci. Głównie zajmuje go moralna wartość życia i dzieł bohaterów.

Pisze, jak większość autorów okresu klasycznego, starannie, okazując pewne upodobanie do łaciny starszej. Współczesnym zwyczajem dopuszcza wyrażenia i składnię potoczną, oraz t. zw. greczyzmy łaciny ogładzonej. Pisząc zwięźle, nie unika jednak pewnych właściwości prozy cycerońskiej, głównie w szyku wyrazów; a więc rozdziela części zdania, gramatycznie do siebie należące, orzeczenie umieszcza bardzo często na przedostatniem miejscu w zdaniu, dbając nierzadko o wygłos dźwięczny zdania (t. zw. klauzulę rytmiczną, głównie *ditrochaeus* ---, np. Żywot Miltjadesa 8, 4 *in timore*; Żywot Hannibala 13, 4 *iudicari*). Nepos w Polsce, por. Szczepański, „Kultura klasyczna w zarysie“, str. 97.

Miltiades, Cimōnis filius, Atheniensis

4. I. Druga wyprawa Persów na Grecję (490 r.)

Persarum rex Darēus, hortantibus amicis, ut Graeciam redigēret in suam potestatem, classem quingentarum navium comparavit eique Datim praefecit et Artaphernem iisque ducenta

peditum, decem equitum milia dedit, causam interserens se hostem esse Atheniensibus, quod eorum auxilio Iōnes Sardis expugnassent suaque praesidia interfecissent.

2. Illi praefecti regii classe ad Euboeam appulsā celeriter Eretriam cepērunt omnésque eius gentis cives abreptos in Asiam ad regem miserunt. Inde ad Atticam accesserunt ac suas copias in campum Marathōna deduxerunt. Is abest ab oppidō circiter milia passuum decem.

3. Hoc tumultu Athenienses tam propinquo tamque magnō permoti auxilium nusquam nisi a Lacedaemoniis petiverunt Phidippumque cursorem eius generis, qui hemerodromoe vocantur, Lacedaemonem miserunt, ut nuntiaret quam cellerrimō opus esse auxilio. 4. Domi autem creant decem praetores, qui exercitui praeessent, in eis Miltiadem.

5. II. Bitwa pod Maratonem (490 r.)

Hoc in tempore nulla civitas Atheniensibus auxilio fuit praeter Plataeenses. Ea mille misit militum. Itaque horum adventu decem milia armatorum completa sunt, quae manus mirabili

Mogiła stu dziewięćdziesięciu dwu Ateńczyków, poległych pod Maratonem.

flagrabat pugnandi cupiditate. 2. Quō factum est ut plus quam collegae Miltiades valeret.

Eius ergo auctoritate impulsī Athenienses copias ex urbe eduxerunt locoque idoneo castra fecerunt. 3. Dein postero die sub montis radicibus acie regione instructa non apertissima

(namque arbōres multis locis erant rarae) proelium commiserunt, hoc consilio ut et montium altitudine tegerentur et arbōrum tractu equitatus hostium impeditur.

4. Datis etsi non aequum locum vidēbat suis, tamen fretus numēro copiārum suārum configere cupiebat, eoque magis quod, priusquam Lacedaemonii subsidio venirent, dimicare utile arbitrabatur. Itaque in aciem pedītum centum, equitum decem milia produxit proeliūmque commisit.

5. In quō tantō plus virtute valuerunt Athenienses, ut decemplīcem numērum hostium profligarint, adeoque eos perterruerunt, ut Persae non castra, sed naves petierint. Quā pugna nihil adhuc existit nobilius; nulla enim umquam tam exigua manus tantas opes prostravit.

III. Oskarżenie i śmierć Miltjadesa

7.

5. Accusatus est proditiōnis, quod, cum Parum expugnare posset, a rege corruptus, infectis rebus discessisset. Eō tempore aeger erat vulneribus, quae in oppugnandō oppidō acceperat. Itaque cum ipse pro se dicere non posset, verba fecit frater eius.

6. Causā cognitā capitis absolutus, pecuniā multatus est. Hanc pecuniam quod solvere in praesentiā non poterat, in vincula publica coniectus est ibique diem obiit supremum.

IV. Przyczyny skazania

8.

Hic etsi crimine Pariō est accusatus, tamen alia causa fuit damnationis. Namque Athenienses propter Pisistrati tyrannidem, quae paucis annis ante fuerat, nimiam civium suorum potentiam extimescebant. 2. Miltiades, multum in imperiis magistratibusque versatus, non videbatur posse esse privatus. 4. Haec populus respiciens maluit illum innoxium plecti quam se diutius esse in timore.

Themistocles, Neocli filius, Atheniensis

I. Młodość Temistoklesa

1.

Huius vitia ineuntis adolescentiae magnis sunt emendata virtutibus, adeo ut anteferatur huic nemo, pauci pares putentur.

2. Pater eius Neocles generosus fuit. Is uxorem Acarnanam civem duxit, ex qua natus est Themistocles. Qui cum minus esset probatus parentibus, quod liberius vivebat et rem familiarem neglegebat, a patre exheredatus est.

3. Quae contumelia non fregit eum, sed erexit. Nam cum iudicasset sine summā industriā non posse eam extinguī, totum

se dedidit rei publicae, diligentius amicis famaéque serviens. Multum in iudiciis privatis versabatur, saepe in contionem populi prodibat; nulla res maior sine eo gerebatur; celeriter, quae opus erant, reperiēbat, facile eadem oratione explicabat. 4. Neque minus in rebus gerendis promptus quam excogitandis erat, quod et de instantibus, ut ait Thucydides, verissime iudicabat, et de futuris callidissime coniciebat. Quod factum est ut brevi tempore illustraretur.

Popiersie Temistoklesa.
Muzeum Watykańskie.

annis interiret, ille persuasit populo, ut eam pecunia classis centum navium aedificaretur. 3. Qua celeriter effecta primum Corcyraeos fregit, deinde maritimos praedones consectando mare tutum reddidit. In quo cum divitiis ornavit, tum etiam peritissimos belli navalis fecit Athenienses.

III. W obliczu najazdu Kserksesa

4. Id quantae salutis fuerit universae Graeciae, bello cognitum est Persico. Nam cum Xerxes et mari et terra bellum universae inferret Europae cum tantis copiis, quantas

II. Zasługi wojenne. Budowa floty

2.

Primus autem gradus fuit capessendae rei publicae bello Corcyraeo. Ad quod gerendum praetor a populo factus, non solum praesenti bello, sed etiam reliquo tempore ferociorem reddidit civitatem. 2. Nam cum pecunia publica, quae ex metallis redibat, largitione magistratum quot-

Delfy. Droga Święta i szczątki Wielkiego Ołtarza.

neque ante nec postea habuit quisquam, (6) huius de adventu cum fama in Graeciam esset perlata et maxime Athenienses peti dicerentur propter pugnam Marathoniam, miserunt Delphos consultum, quidnam facerent de rebus suis. Deliberantibus Pythia respondit, ut moenibus ligneis se munirent.

7. Id responsum quo valeret, cum intellegeret nemo, Themistocles persuasit consilium esse Apollinis, ut in naves se suaque conferrent: eum enim a deo significari murum ligneum.

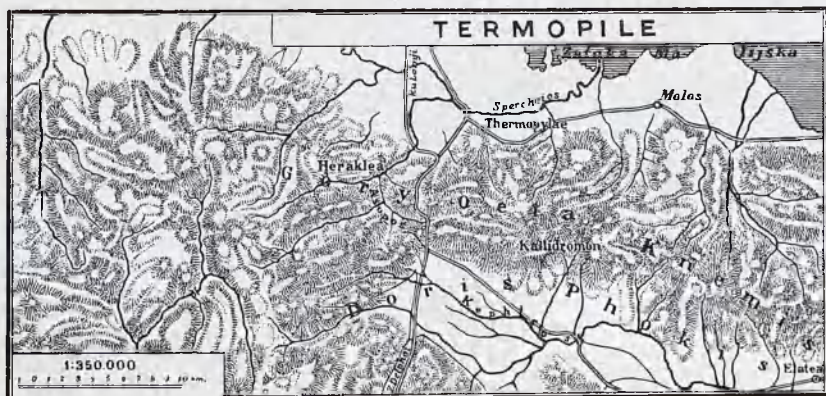
8. Tali consilio probato addunt ad superiores totidem naves trirēmes suaque omnia, quae moveri poterant, partim Salamīna, partim Troezēna deportant, arcem sacerdotibus paucisque maioribus natu ad sacra procuranda tradunt, reliquum oppidum relinquunt.

Triera attycka. Płaskorzeźba na Akropolis w Atenach.

3. IV. Bitwa w Termopilach (480 r.)

Huius consilium plerisque civitatibus displicebat et in terra dimicari magis placebat. Itaque missi sunt delecti cum Leonida,

Lacedaemoniorum rege, qui Thermopylas occuparent longiusque barbaros progredi non paterentur. Il vim hostium non sustinuerunt eoque loco omnes interiērunt.

V. Bitwa pod Artemizjum (480 r.)

2. At classis communis Graeciae trecentarum navium, in qua ducentae erant Atheniensium, primum apud Artemisium inter Euboeam continentemque terram cum classiariis regiis conflictit. Angustias enim Themistocles quaerebat, ne multitudinem circumiretur.

3. Hinc etsi pari proelio discesserant, tamen eodem loco non sunt ausi manere, quod erat periculum, ne, si pars navium adversariorum Euboeam superasset, ancipiti premerentur periculo. Quo factum est ut ab Artemisio discederent et exadversum Athenas apud Salamina classem suam constituerent.

VI. Wahania sprzymierzeńców przed bitwą pod Salaminą (480 r.)

4.

At Xerxes Thermopylis expugnatis protinus accessit astu idque nullis defendentibus, interfectis sacerdotibus quos in arce invenerat, incendio delēvit. 2. Cuius flammā perterriti classiarii cum manere non auderent et plurimi hortarentur, ut domos suas discederent moenibusque se defenderent, Themistocles unus restitit et universos pares esse posse aiebat, dispersos testabatur perituros, idque Eurybiadi, regi Lacedaemoniorum, qui tum summae imperii praeerat, fore affirmabat.

VII. Podstęp Temistoklesa uwieńczony zwycięstwem

3. Quem cum minus quam vellet, moveret, noctu de servis suis quem habuit fidelissimum, ad regem misit, ut ei nuntiaret suis verbis, adversarios eius in fuga esse: 4. qui si discessissent, maiore cum labore et longinquiore tempore bellum confecturum, cum singulos consecrari cogeretur; quos si statim aggrederetur, brevi universos oppressurum. Hoc eo valebat, ut ingratis ad depugnandum omnes cogerentur.

5. Hac re audita barbarus, nihil doli subesse credens, postridie alienissimum sibi locum, contra opportunissimum hostibus, adeo angustum mari conflictit, ut eius multitudo navium explicari non potuerit. Victus ergo est magis etiam consilio Themistocli, quam armis Graeciae.

VIII. Zasługi w czasie pokoju. Obwarowanie portu

6. Pirejskiego i odbudowa murów (478—476 r.)

Magnus hoc bello Themistocles fuit neque minor in pace. Cum enim Phalerico portum neque magno neque bono Athenien-

Widok na port Pirejski.

ses uterentur, huius consiliō triplex Piraei portus constitutus est iisque moenibus circumdatus ut ipsam urbem dignitate aequiperaret, utilitate superaret. 2. Idem muros Atheniensium restituit.

8. IX. Wygnanie Temistoklesa (470 r.)

Tamen non effūgit civium suorum invidiam. Namque ob eundem timorem, quō damnatus erat Miltiades, testularum suffragiis e civitate eiectus, Argos habitatum concessit. 2. Hic cum propter multas virtutes magnā cum dignitate viveret, Lacedaemonii legatos Athēnas miserunt, qui eum absentem accusarent, quod societatem cum rege Persarum ad Graeciam opprimendam fecisset. Hoc crimine absens damnatus est.

Skorupka (tabliczka gliniana) z imieniem Temistoklesa, znaleziona w Atenach.

9. X. Temistokles na dworze Artakserksesa

Scio plerósque ita scripsisse, Themistócle[m] Xerxe regnante in Asiam transisse. Sed ego potissimum Thucydídi credo. Is au-

tem ait ad Artaxerxem eum venisse atque his verbis epistulam misisse: 2. „Themistócles veni ad te, qui plurima mala omnium Graiōrum in domum tuam intūli, quamdiu mihi necesse fuit adversum patrem tuum bellare patriamque meam defendere. 4. Te autem rogo, ut de iis rebus, quas tecum colloqui volo, annūm mihi tempus des eoque transactō ad te venire patriāris.“

Popiersie Tuczdydesa. Zamek Holkham Hall, w Anglii, Norfolkshire.

XI. Powodzenie u dawnych wrogów

10. Huius rex animi magnitudinem admirans cupiensque talem virum sibi conciliari, veniam dedit. Ille omne illud tempus litteris sermonique Persarum se dedidit. Quibus adeo eruditus est, ut multo commodius dicatur apud regem verba fecisse, quam ii poterant, qui in Perside erant nati.

2. Hic cum multa regi esset pollicitus, magnis muneribus ab Artaxerxe donatus, in Asiam rediit domiciliūque Magnesiae sibi constituit.

10. Huius rex animi magnitudinem admirans cupiensque talem virum sibi conciliari, veniam dedit. Ille omne illud tempus litteris sermonique Persarum se dedidit. Quibus adeo eruditus est, ut multo com-

Wykopaliska w Magnezji (portyk dokoła rynku).

XII. Wiadomości o śmierci i grobie Temistoklesa

4. De cuius morte multimodis apud plerósque scriptum est, sed nos eundem potissimum Thucydídem auctorem probamus, qui illum ait Magnesiae morbo mortuum neque negat fuisse famam, venenum suā sponte sumpsisse, cum se, quae regi de Graeciā opprimendā pollicitus esset, praestare posse desperaret.

5. Idem ossa eius clam in Attica ab amicis sepulta, quoniam legibus non concederetur, quod proditionis esset damnatus, memoriae prodidit.

Aristides, Lysimachi filius, Atheniensis

I. Współzawodnictwo między Arystydesem a Temistoklesem

1.

Aequalis fere fuit Themistocli atque cum eo de principatu contendit; namque obtrectarunt inter se. 2. In his autem cognitum est, quanto antestaret eloquentia innocentiae. Quanquam enim adeo excellēbat Aristides abstinētia, ut unus post hominum memoriam, quem quidem nos audierimus, cognomine iustus sit appellatus, tamen a Themistocle collabefactus testula illa, exilio decem annorum multatus est.

II. W dniu sądu skorupkowego (484/3 r.)

3. Qui quidem cum intellegeret reprimi concitatam multitudinem non posse, cedensque animadvertisset quendam scribentem, ut patriā pelleretur, quaesisse ab eo dicitur, quare id faceret aut quid Aristides commisisset, cur tantā poenā dignus duceretur. 4. Cui ille respondit se ignorare Aristidem, sed sibi non placere, quod tam cupide elaborasset, ut praeter ceteros iustus appellaretur.

Popiersie Arystydesa. Muzeum Kapitołińskie w Rzymie.

III. Powrót i udział w wojnie perskiej (480—479 r.)

5. Hic decem annorum legitimam poenam non pertulit, nam, postquam Xerxes in Graeciam descendit, sexto fere anno, quam erat expulsus, populi scito in patriam restitutus est.

2.

Interfuit autem pugnae navali apud Salamina, quae facta est prius, quam poenā liberaretur. Idem praetor fuit Atheniensium apud Plataeas in proelio, quo fusus barbarorum exercitus Mardoniusque interfectus est.

IV. Przodownictwo Aten na morzu (477 r.)

2. Neque aliud ullum est huius in re militari illustre factum quam eius imperii memoria, iustitiae vero et aequitatis et innocentiae multa, in primis quod huius aequitate factum est, cum in communi classe esset Graeciae simul cum Pausaniā (quō duce Mardonius erat fugātus), ut summa imperii maritimi ab Lacedaemoniis transferretur ad Athenienses.

3. Namque ante id tempus et mari et terrā duces erant Lacedaemonii, tum autem et intemperantiā Pausaniae et iustitiā factum est Aristidis, ut omnes fere civitates Graeciae ad Atheniensium societatem se applicarent et adversus barbāros hos duces deligērent sibi.

V. Skarb związkowy

3.

Quos quō facilius repellērent, si forte bellum renovāre conarentur, ad classes aedificandas exercitūsque comparandos quantum pecuniae quaeque civitas daret, Aristides delectus est qui constituēret; eiusque arbitrio quadringēna et sexagēna talenta quotannis Delum sunt collāta: id enim commune aerarium esse voluerunt. Quae omnis pecunia postērō tempore Athēnas translāta est.

VI. Zgon sprawiedliwego

Popiersie Alcybjadesa.
Muzeum Kapitołińskie
w Rzymie.

2. Hic quā fuērit abstinentiā, nullum est certius indicium quam quod, cum tantis rebus praefuisset, in tantā paupertate decessit, ut, qui efferrētur, vix reliquērit.

3. Quō factum est ut filiae eius publice alerentur et de communi aerario dotibus datis collocarentur.

Decessit autem fere post annum quartum, quam Themistocles Athēnis erat expulsus.

Alcibiādes, Cliniae filius, Atheniensis

I. Postać Alcybjadesa

1.

In hoc natūra quid efficēre possit, vidētur experta. Constat enim inter omnes,

qui de eō memoriae prodidērunt, nihil illo fuisse excellentius vel in vitiis vel in virtutibus; 4. ut omnes admirarentur in unō homīne tantam esse dissimilitudinē tamque diversam naturam.

2. II. Ród i wychowanie

Educātus est in domo Pericli (privignus enim eius fuisse dicītur), eruditus a Socrāte. Socerum habuit Hipponicum, omnium Graecā linguā loquentium ditissimum, ut, si ipse fingere vellet, neque plura bona eminisci neque maiora posset consēqui, quam vel natura vel fortuna tribuērat.

III. Wyprawa sycylijska (415—413 r.)

3. Bellō Peloponnesiō huius consiliō atque auctoritate Athenienses bellum Syracusanis indixerunt. Ad quod gerendum ipse dux delectus est, duo praeterēa collēgae dati, Nicia et Lamachus.

Popiersie Sokratesa.
Muzeum Kapitolińskie
w Rzymie.

IV. Uszkodzenie herm w Atenach (415 r.)

2. Id cum appararētur, prius quam classis exīret, accidit ut unā nocte omnes Hermae, qui in oppidō erant Athenis, decicerentur praeter unum. 3. Hoc cum appareret non sine magnā

Herma. Gliptoteka w Monachjum.

multōrum consensione esse factum, quae non ad privātam, sed ad publicam rem pertineret, magnus multitudinī timor est iniectus, ne qua repentina vis in civitate existēret, quae libertatem opprimeret populi.

V. Podejrzenia przeciw Alcibiadesowi

4. Hoc maxime convenire in Alcibiadem videbatur, quod

Syrakuzy. Teatr rzymski z czasów Augusta.

et potentior et maior, quam privatus, existimabatur: multos enim liberalitate devinxerat, plures etiam opera forensi suos reddiderat.

6. Aspergebatur etiam infamia, quod in domo sua facere mysteria dicebatur, quod

nefas erat more Atheniensium, idque non ad religionem, sed ad coniurationem pertinere existimabatur.

VI. Odwołanie z dowództwa

4.

Hoc crimine in contione ab inimicis compellabatur. Sed instabat tempus ad bellum proficiscendi. Id ille intuens neque ignorans civium suorum consuetudinem, postulabat, si quid de se agi vellent, potius de praesente quaestio haberetur, quam absens invidiae crimine accusaretur. 2. Inimici vero eius quiescendum in praesentia, quia noceri non posse intellegebant, et illud tempus exspectandum decreverunt, quo exisset, ut absentem aggrederentur, itaque fecerunt. 3. Nam postquam in Siciliam eum pervenisse crediderunt, absentem, quod sacra violasset, reum fecerunt.

Qua de re cum ei nuntius a magistratu in Siciliam missus esset, ut domum ad causam dicendam rediret, essetque in magna spe provinciae bene administrandae, non parere noluit et in trirēmem, quae ad eum erat deportandum missa, ascendit.

VII. Ucieczka do Sparty (415 r.)

4. Hac Thurios in Italiam pervectus, multa secum reputans de immoderata civium suorum licentia crudelitatemque erga no-

biles, utilissimum ratus impendentem evitare tempestatem, clam se ab custodibus subduxit et inde primum Elidem, dein Thebas venit. 5. Postquam autem se capitis damnatum bonis publicatis audivit, Lacedaemonem demigravit.

6. Ibi, ut ipse praedicare consuevit, non adversus patriam, sed inimicos suos bellum gessit, qui eidem hostes essent civitati; nam cum intellegent se plurimum prodesse posse rei publicae, ex ea eiecisse plusque irae suae quam utilitati communi paruisse.

VIII. Wątpliwości Spartan

5.

Neque vero his rebus tam amici Alcibiadi sunt facti, quam timore ab eo alienati. Nam cum acerrimi viri praestantem prudentiam in omnibus rebus cognoscere, perlimuerunt, ne caritate patriae ductus, aliquando ab ipsis descisceret et cum suis in gratiam rediret. Itaque tempus eius interficiundi quaerere instituerunt.

2. Id Alcibiades diutius celari non potuit; erat enim ea sagacitate, ut decipi non posset, praesertim cum animum attendisset ad cavendum. Itaque ad Tissaphernem, praefectum regis Darci, se contulit.

IX. Na nowo w służbie ojczyzny (411 r.)

4. Post suffragante Theramene populi scito restituitur patriae absens imperio praeficitur simul cum Thrasybulo et Theramene. 5. Horum in imperio tanta commutatio rerum facta est, ut Lacedaemonii, qui paulo ante victores viguerant, perterriti pacem petere.

X. Powrót (408 r.)

7. Ita praedam onusti, locupletati exercitu, maximis rebus gestis Athenas venerunt.

6.

His cum obviam universa civitas in Piraeum descendisset, tanta fuit omnium expectatio visendi Alcibiadis, ut ad eius trirēmem vulgus confluere, proinde ac si solus advenisset. 2. Sic enim populo erat persuasum, et adversas superiores et praesentes secundas res accidisse eius opera. 5. Restituta ergo huic sunt publice bona.

XI. Alcibjades opuszcza na zawsze Ateny (408/7 r.)

7.

Haec Alcibiadis laetitia non nimis fuit diuturna. Nam cum ei omnes essent honores decreti totaque res publica domi bellicae tradita, ut unus arbitrio gereretur, et ipse postulasset, ut duo sibi colligae darentur, Thrasybulus et Adimantus, neque id negatum esset, classe in Asiam profectus, quod apud Cymen minus ex sententia rem gesserat, in invidiam recidit (2. nihil enim eum non efficere posse ducebant): corruptum a rege Cymen capere noluisse arguebant.

4. Id ille ut audivit, domum reverti noluit, manumque collectam primus Graecae civitatis in Thraciam introiit, gloriosius existimans barbarorum praeda locupletari, quam Graiorum.

5. Qua ex re creverat cum fama tum opibus.

XII. Alcibjades napróžno stara się zapobiec klęsce nad Ajgospotamoj (405 r.)

8.

Neque tamen a caritate patriae potuit recedere. Nam cum apud Aegos flumen Philocles, praetor Atheniensium, classem constituisset suam neque longe abesset Lysander, praetor Lacedaemoniorum, (2) Alcibiades ad exercitum venit Atheniensium ibique praesente vulgo agere coepit: si vellent, se coacturum Lysandrum dimicare aut pacem petere; Lacedaemonios eo nolle classe configere, quod pedestribus copiis plus quam navibus valerent; 3. sibi autem esse facile Seuthem, regem Thracum, adducere, ut eum terra depelleret; quo facto, necessario aut classe conflicturum aut bellum compositurum.

4. Id etsi vere dictum Philocles animadvertēbat, tamen postulata facere noluit, quod sentiebat se Alcibiade recepto nullius momenti apud exercitum futurum. 5. Ab hoc discēdens Alcibiades: „quoniam“ inquit „victoriae patriae repugnans, illud monēo iuxta hostem castra habēas nautica; periculum est enim, ne immodestia militum vestrorum occasio detur Lysandro nostri opprimendi exercitus.“

6. Neque ea res illum fefellit. Nam Lysander, cum per speculatores comperisset vulgum Atheniensium in terram praedatum exisse navisque paene inanes relictas, tempus rei gerendae non dimisit eoque impetum bellum totum delēvit.

XIII. Alcibjades w Tracji

9.

At Alcibiades, victis Atheniensibus non satis tuta eadem loca sibi arbitrans, penitus in Thraciam se supra Propontidem

abdīdit, sperans ibi facillīme suam fortunam occūli posse. 2. Falso; nam Thraces, postquam eum cum magnā pecuniā venisse sensērunt, insidias fecērunt éaque, quae apportarat, abstulērunt, ipsum capere non potuērunt.

XIV. W gościnie u Farnabaza (404 r.)

3. Ille cernens nullum locum sibi tutum in Graeciā propter potentiam Lacedaemoniōrum, ad Pharnabāzum in Asiam transiit; quem quidem adēo suā cepit humanitate, ut eum nemo in amicitia antecederet. 4. Quā fortunā Alcibiādes non erat contentus neque Athēnas victas Lacedaemoniis servire potērat pati. Itaque ad patriam liberandam omni ferebātur cogitatione.

10. XV. Knowania 30 tyranów (404 r.)

Hoc cum molirētur, eōdem tempore tyranni Atheniensium certos homines ad Lysandrum in Asiam miserant, qui eum certiorē facerent, nisi Alcibiādem sustulisset, nihil eārum rerum fore ratum, quas ipse Athēnis constituisset. 2. His Laco rebus commōtus, statuit accuratius sibi agendum cum Pharnabāzō.

XVI. Zagłada (404 r.)

3. Satrāpes misit Susamīthrem et Bageum ad Alcibiādem interficiendum. 4. Illi cum ferro aggredi non auderent, noctu ligna contulerunt circa casam eam, in quā quiescebat, éaque succenderunt, ut incendio conficerent, quem manū superari posse diffidebant.

5. Ille autem ut sonitū flammae est excitatus, id quod in praesentia vestimentorum fuit, arripit. His in ignem coniectis flammae vim transiit. 6. Quem ut barbari incendium effugisse viderunt, telis eminus missis interfecerunt.

Sic Alcibiādes annos circiter quadraginta natus diem obiit suprēmum.

Hannibal, Hamilcāris filius, Karthaginiensis

I. Postać Hannibala

1. Wielkość

1.

Si verum est, quod nemo dubitat, ut populus Romānus omnes gentes virtute superarit, non est infitiandum Hannibālem tantō praestitisse cetēros imperatōres prudentiā, quantō populus

Romānus antecēdat fortitudīne cunctas natiōnes. 2. Nam quotienscumque cum eō congressus est in Italia, semper discessit superior.

Quod nisi domi civiū suōrum invidiā debilitātus esset, Romānos vidētur superāre potuisse; sed multōrum obtrectatio devicit unius virtūtem.

2. Idea

3. Hic autem velut hereditate relictum odium paternum erga Romānos sic conservāvit, ut prius animam quam id deposuērit; qui quidem, cum patriā pulsus esset et alienārum opum indigēret, numquam destitērit animō bellāre cum Romānis.

2.

Omnium iis temporibus potentissimus rex Antiōchus fuit. 2. Ad quem cum legati venissent Romāni idque Hannibal comperisset, tempore datō adiit ad regem, eique cum multa de fide suā (3) et odio in Romānos commemorasset, hoc adiunxit:

Fragment ruin Kartaginy. Zdjęcie prof. dr. J. Kowalskiego.

„pater meus“ inquit „Hamilcar puerulo me, utpote non amplius novem annos nato, in Hispaniam imperator proficiscens Karthagine Iovi optimo maximo hostias immolavit. 4. Quae divina res dum conficiebatur, quaesivit a me vellēme secum in castra proficisci.

„Id cum libenter acceperissem atque ab eō petere coepissem, ne dubitaret ducere, tum ille: „faciam“, inquit „si mihi fidem, quam postulo, dedēris.“ Simul me ad aram adduxit, apud quam sacrificare instituērat, eāmq̃ cetēris remōtis tenentem iurare iussit numquam me in amicitia cum Romanis fore.

„Id ego ius iurandum, patri datum, usque ad hanc aetatem ita conservavi, ut nemini dubium esse debeat quin reliquō tempore eādem mente sim futurus.“

II. Przysposobienie wojenne w Hiszpanji (237—220 r.)

3.

Hac igitur, quā diximus, aetate cum patre in Hispaniam profectus est. Cuius post obitum Hasdrubale imperatore successore, equitatus omni praefuit. Hoc quoque interfecto exercitus summam imperii ad eum detulit. Id Karthaginem delatum, publice comprobatum est.

III. Objęcie dowództwa. Zdobycie Saguntum (219 r.)

2. Sic Hannibal, minor quinque et viginti annis natus imperator factus, proximo triennio omnes gentes Hispaniae bello subegit, Saguntum, foederatam civitatem, vi expugnavit, tres exercitus maximos comparavit. 3. Ex his unum in Africam misit, alterum cum Hasdrubale fratre in Hispania reliquit, tertium in Italiam secum duxit.

IV. Przejsście Alp (218 r.)

Saltum Pyrenaeum transiit. Quaecumque iter fecit, cum omnibus incolis confligit; neminem nisi victum dimisit. 4. Ad Alpes posteaquam venit, quā Italiam ab Gallia seiungunt, quas nemo umquam cum exercitu ante eum praeter Herculem Graium transierat (quō factō is hodie saltus Graius appellatur), Alpes conantes prohibere transitu concidit, loca patefecit, itinera munivit, effecit ut ea elephantus ornatus ire posset, quā antea unus homo inermis vix poterat repere. Hac copias traduxit in Italiamque pervenit.

4. V. Bitwy nad Ticinus i Trebbją (218—217 r.)

Confluxerat apud Rhodanum cum P. Cornelio Scipione consule eumque pepulērāt. Cum hoc eodem Clastidii apud Padum decernit sauciumque inde ac fugatum dimittit. 2. Tertiō idem

Scipio cum collega Ti. Longo apud Trebiam adversus eum venit. Cum iis manum conseruit, utrosque profligavit.

VI. Przejsćcie Apeninów i bitwa nad jeziorem Tra- zymeńskim (217 r.)

Inde per Ligures Appenninum transiit, petens Etruriam.
3. Hoc itinere adeo gravi morbo afficitur oculorum, ut postea numquam dextro bene usus sit. Quam valetudine cum etiamnum premeretur lecticae ferretur, C. Flaminium consulem apud Trasumenum cum exercitu insidiis circumventum occidit, neque multo post C. Centenium praetorem cum delecta manu saltus occupantem.

VII. Bitwa pod Kannami (216 r.)

4. Hinc in Apuliam pervenit. Ibi obviam ei venerunt duo consules, C. Terentius et L. Aemilius. Utriusque exercitus uno proelio fugavit, Paulum consulem occidit et aliquot praetera consulares, in eis Cn. Servilium Geminum, qui superiore anno fuerat consul.

5. VIII. Hannibal u bram Rzymu (211 r.)

Hac pugna pugnata Romam profectus est nullo resistente. In propinquis urbis montibus moratus est. Cum aliquot ibi dies castra habuisset et Capuam reverteretur, Q. Fabius Maximus, dictator Romanus, in agro Falerno ei se obiecit.

2. Hic clausus locorum angustiis, noctu sine ullo detrimento exercitus se expedivit Fabioque, callidissimo imperatori, dedit verba. Namque obducta nocte sarmenta in cornibus iuven-
corum deligata incendit eiusque generis multitudinem magnam dispalatam immisit. Quo repentino visu obiecto tantum terrorem iniicit exercitui Romanorum, ut egrēdi extra vallum nemo sit ausus.

IX. Walki w środkowej i południowej Italji (216—208 r.)

3. Hanc post rem gestam non ita multis diebus M. Minucium Rufum, magistrum equitum fugavit. Ti. Sempronium Gracchum, iterum consulem, in Lucanis absens in insidias inductum sustulit. M. Claudium Marcellum, quinquies consulem, apud Venusiam pari modo interfecit.

4. Longum est omnia enumerāre proelia. Quare hoc unum satis erit dictum, ex quō intellēgi possit, quantus ille fuērit: quamdū in Italiā fuit, nemo ei in acīe restitit, nemo adversus eum post Cannensem pugnam in campo castra posuit.

X. Wojna w Afryce (204—201 r.)

6.

Hinc invictus patriam defensum revocatus, bellum gessit adversus P. Scipionem, filium eius quem ipse primō apud Rhodanum, itērum apud Padum, tertio apud Trebiam fugarat. 2. Cum hoc exhaustis iam patriae facultatibus cupivit impraesentiarum bellum componere, quō valentior postea congredereetur. Inde colloquium convenit, condiciones non convenērunt.

3. Post id factum paucis diebus apud Zamam cum eodem conflixit; pulsus, incredibile dictū, biduo et duabus noctibus Hadrumetum pervēnit, quod abest ab Zamā circiter milia passuum trecenta. 4. In hac fuga Numidae, qui simul cum eo ex acie excesserant, insidiati sunt ei. Quos non solum effugit, sed etiam ipsos oppressit, Hadrumeti reliquos e fuga collegit, novis dilectibus paucis diebus multos contraxit.

P. Cornelius Scipio Africanus. Muzeum Kapitolińskie w Rzymie.

7. XI. Koniec drugiej wojny punickiej (201 r.)

Cum in apparando acerrime esset occupatus, Karthaginenses bellum cum Romanis composuerunt. Ille nihilō setius exercitui postea praefuit resque in Africa gessit usque ad P. Sulpicium C. Aurelium consules.

XII. Odwołanie Hannibala z dowództwa (199 r.)

2. His enim magistratibus legati Karthaginenses Romam venerunt, qui senatui populoque Romano gratias agerent, quod cum iis pacem fecissent, ob eamque rem coronā aureā eos donarent simulque peterent, ut obsides eorum Fregellis essent captivique redderentur. 3. His ex senatus consulto responsum est: munus eorum gratum acceptumque esse; obsides, quō loco rogarent, futuros; captivos non remissuros, quod Hannibalem, cuius opēra susceptum bellum foret, inimicissimum nomini Ro-

mānō, etiāmnūm cum imperiō apud exercitū habērent itēm-
que fratrem eius Magōnem.

4. Hoc responsō Karthaginienses cognīto Hannibālem domum et Magōnem revocāunt. Huc ut rediit, rex factus est, postquam imperātor fuērat, annō secundo et vicesimō; ut enim Romae consules, sic Karthagīne quotannis annūi bini reges creabantur.

XIII. Działalność publiczna Hannibala (197 r.)

5. In eō magistrātū pari diligentia se Hannibal praebuit, ac fuērat in bellō. Namque effecit ex novis vectigalibus non solum ut esset pecunia, quae Romanis ex foedere penderetur, sed etiam superesset quae in aerario reponeretur.

XIV. Ucieczka i wygnanie (196 r.)

6. Déinde M. Claudīo L. Furio consulibus Romā legāti Karthagīnem venērunt. Hos Hannibal ratus sui exposcendi gratia missos, priusquam iis senātus darētur, navem ascendit clam atque in Syriam ad Antiōchum perfūgit. 7. Hac re palam factā Poeni naves duas, quae eum comprehendērent, si possent consēqui, miserunt, bona eius publicāunt, domum a fundamentis disiecērunt, ipsum exsulem iudicāunt.

XV. Próba pozyskania Kartaginy dla przymierza z Antjochem (193 r.)

At Hannibal annō quarto, postquam domo profugerat, L. Cornelio Q. Minucio consulibus cum quinque navibus Africam accessit in finibus Cyrenaeorum, si forte Karthaginienses ad bellum Antiōchi spe fiduciāque inducere posset; cui iam persuaserat, ut cum exercitibus in Italiam proficisceretur.

Huc Magōnem fratrem excivit. 2 Id ubi Poeni resciverunt, Magōnem eādem, quā fratrem, absentem affecerunt poenā. Illi desperatis rebus cum solvissent naves ac vela ventis dedissent, Hannibal ad Antiōchum pervēnit. De Magōnis interitū duplex memoria prodita est; namque alii naufragio, alii a servulis ipsius interfectum eum, scriptum reliquerunt.

XVI. W służbie Antjocha (196—190 r.)

3. Antiōchus autem si tam in agendo bellō consiliis eius parere voluisset, quam in suscipiendo instituērat, propius Tibēri

quam Thermopylis de summa imperii dimicasset. Quem etsi multa stulte conari videbat, tamen nullam deseruit in re. 4. Praefuit paucis navibus, quas ex Syria iussus erat in Asiam ducere, iisque adversus Rhodiōrum classem in Pamphylīo mari confligit. Quo cum multitudine adversariōrum sui superarentur, ipse, quo cornū rem gessit, fuit superior.

XVII. Nowe tula czki

9.

Antiōchō fugātō verens ne dederetur, quod sine dubio accidisset, si sui fecisset potestatem, Cretam ad Gortynios venit, ut ibi, quō se conferret, consideraret.

10.

Sic ad Prusiam in Pontum pervenit. Apud quem eodem animo fuit erga Italiam neque aliud quicquam egit, quam regem armavit et exavit adversus Romanos. 2. Quem cum videret domesticis opibus minus esse robustum, conciliabat ceteros reges, adiungēbat bellicosas nationes.

XVIII. Zabiegi Rzymu

12.

Quae dum in Asia geruntur, accidit casus ut legati Prusiae Romae apud T. Quintium Flaminium consularem cenarent atque ibi de Hannibale mentione facta ex iis unus diceret eum in Prusiae regno esse. Id postero die Flaminius senatui detulit. 2. Patres conscripti, qui Hannibale vivo numquam se sine insidiis futuros existimarent, legatos in Bithyniam miserunt, in eis Flaminium, qui ab rege peterent, ne inimicissimum suum secum haberet sibi dedere.

3. His Prusia negare ausus non est; illud recusavit, ne id a se fieri postularent, quod adversus ius hospitii esset: ipsi si possent, comprehendere; locum, ubi esset, facile inventuros.

XIX. Osaczenie (182 r.)

Hannibal enim uno loco se tenebat, in castello quod ei a rege datum erat muneri, idque sic aedificarat, ut in omnibus partibus aedificii exitus haberet, scilicet verens ne usum veniret, quod accidit.

4. Huc cum legati Romanorum venissent ac multitudine domum eius circumdedissent, puer ab ianua prospiciens Hannibali dixit plures praeter consuetudinem armatos apparere. Qui imperavit ei, ut omnes fores aedificii circumiret ac propere sibi nuntiaret, num eodem modo undique obsideretur.

Puer cum celeriter, quid esset, renunciasset omnesque exitus occupatos ostendisset, sensit id non fortuito factum, sed se peti neque sibi diutius vitam esse retinendam. Quam ne alieno arbitrio dimitteret, memor pristinarum virtutum, venenum, quod semper secum habere consuebat, sumpsit.

13.

Sic vir fortissimus, multis variisque perfunctus laboribus, anno acquievit septuagesimo.

Gaius Iulius Caesar

Gaius Iulius Caesar (100—44 r.), z wybitnego rodu, spowinowacony z wielkim wodzem pochodzącym z ludu, Marjuszem (um. 87 r.), przyłącza się od wczesnej młodości do stronnictwa popularów. W r. 68 *quaestor* w Hiszpanji, w r. 65 jako *aedilis curulis* urządzeniem widowisk zabiega o względy ludu, w r. 63 osłania oskarżonego Katylinę, w r. 62 *praetor*, w r. 61 jako *propraetor* uśmierza niepokoje w Hiszpanji i gromadzi majątek, w r. 60 wraca do Rzymu jako *imperator* i zawiera triumwirat z Pompejuszem, przywódcą stronnictwa senatorskiego i z bogatym Krassusem, zapewniając sobie konsulat na r. 59. Jako *proconsul pro rogato imperio*, przeprowadza w latach 58—50 uspokojenie Galji i w powrocie do Italji przekracza w r. 49 na czele wojsk Rubikon, dociera do Brundisium, zmuszając Pompejusza do ucieczki do Grecji, i zajmuje Rzym. Szybko odnosi jedno zwycięstwo po drugim: w r. 48 pod Pharsalos w Tesalji rozбивa wojsko Pompejusza, który ucieka do Egiptu i ginie zamordowany na wybrzeżu przed Aleksandrją. Cezar zdobywa Aleksandrję (48—47), zwycięża republikanów pod Thapsus w Afryce w r. 46, święci w Rzymie w r. 46 poczwórny triumf: nad Galją, Aleksandrją, Pontem (gdzie odniósł zwycięstwo nad Pharnacesem pod Zelą w r. 47: *veni, vidi, vici*) i nad Afryką, a z pominięciem wojen domowych. W r. 45 łamie w Hiszpanji pod Mundą pompejańczyków; w pełni działalności ustawodawczej ginie jako jedynowładca, zamordowany w Rzymie 15 marca 44 r.

W młodości uprawiał poezję i wygłaszał mowy. Potem zajmował się zagadnieniami gramatycznymi w 2 księgach *De analogia* i stoczył polemikę z pismem Cycerona *Caton* w odpowiedzi p. t. *Anticatto*. Dzieło *Commentarii de bello Gallico* (ks. 7, lata 58—52) powstało w zimie r. 52/51, *Commentarii de bello civili* (3 lub 2 ks., lata 49—48) w r. 46 (nie wydane przez autora, nie otrzymały ostatecznego wygładzenia stylistycznego). Księgę VIII *De bello Gallico* dodał legat Hirtius, być może także

Statua Juljusza Cezara.
Muzeum Kapitołińskie
w Rzymie.

on to uzupełnił *Komentarze wojny domowej* opisem oblężenia Aleksandrii, p. t. *Bellum Alexandrinum*; od innych oficerów pochodzą *Bellum Africum* i *Bellum Hispaniense*.

Cezar naśladuje styl sprawozdań, jakie urzędnik zawiadujący prowincją przysyłał senatowi; główną więc cechą jego pióra jest rzeczowość i jasność (nie unikająca powtarzań wyrażeń i zwrotów). Charakterowi takich pamiętników odpowiada stylizacja staranna, ale nie odbiegająca od sposobu wysłowienia ustnego i nie zdobna. Rzeczowości opowiadania szkodzi, że Cezar pragnie dowieść, że zawsze był stroną zaczepioną. W opisie oblężenia Alesji Cezar zręcznie skupia perypetje bitwy wokół swojej osoby i rozstrzygające poruszenia strategiczne uzależnia od swych zarządzeń. Chociaż nie stara się uprzytomnić doniosłości i bezprzykładnej grozy tej bitwy, w rzeczywistości była ona koroną dzieła lat ośmiu i najrzadszym przykładem zakończenia wojny z wieloma ludami przez oblężenie głównego ogniska powstania; oblegający był równocześnie osaczony przez przeciwnika w kraju niezabezpieczonym na tyłach.

Chociaż głównie zajmują go szczegóły wojskowe, tu i owdzie, idąc za wzorami greckimi, rzuca rysy geograficzne, etnograficzne, maluje ustroje społeczne i osądza obyczaje. Zresztą czuje się związany charakterem pamiętników, jakgdyby pisanych po każdym wydarzeniu, dlatego sprawozdania jego są opisowe, a brak im rozumowania przyczynowego i ujmowania całości; urzędnik zawiadamia swą władzę o szczegółach swojej działalności (zazwyczaj wojskowej), nie znajdując miejsca na bliższe wyjaśnienia.

Cezar w Polsce, por. Szczepański, „Kultura klasyczna w zarysie“, str. 95.

Termy cesarza Juljana w Paryżu, przy bulwarze Saint-Germain.

Cezar powstrzymuje wędrówkę Helwetów do Galji (Caesar BG I, 1—29)

1. I. Ludy Galji

Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam, qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. 2. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garunna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit.

3. Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propte-

rēa quod a cultū atque humanitāte provinciae longissīme absunt minimeque ad eos mercatōres saepe commēant atque ea, quae ad effeminandos anīmos pertīnent, important (4) proximique sunt Germānis, qui trans Rhenum incōlunt, quibūscum continen-

ter bellum gerunt. Quā de causā Helvetii quoque reliquos Gallos virtūte praecedunt, cum aut suis finibus eos prohibent aut ipsi in eōrum finibus bellum gerunt.

Łuk triumfalny Marjusza w Orange.

ditissīmus Orgetōrix. Is M. Messala M. Pisōne consulibus, regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit et civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: 2. per-

facile esse, cum virtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri. 3. Id hoc facilius iis persuasit, quod undique loci natura Helvetii continentur; 5. pro magnitudine autem hominum et pro gloria belli atque fortitudinis angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

II. Pierwsze próby 2. Helwetów

Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et

Most i akwedukt rzymski na rzece Gard, koło Nîmes.

3.

His rebus adducti et auctoritate Orgetorigis permoti, constituērunt ea, quae ad proficiscendum pertinerent, comparare, iumentorum et carrorum quam maximum numerum coemere,

sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppetere, cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. 2. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt; in tertium annum perfectionem lege confirmant.

III. Układy Orgetoryksa

3. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is ubi legationem ad civitates suscepit, (4) in eo itinere persuadet Castico, Catamantaloedis filio, Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat et a senatu populi Romani amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerit; 5. itemque Dumnorigi Haeduo, fratri Diviciaci, qui eo tempore principatum in civitate obtinebat ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet ei que filiam suam in matrimonium dat.

6. Perfacile factum esse illis probat conata perficere, propterea quod ipse suae civitatis imperium obtenturus esset: 7. non esse dubium quin totius Galliae plurimum Helvetii possent; se suis copiis suoque exercitu illis regna conciliaturum confirmat. 8. Hac oratione adducti, inter se fidem et ius iurandum dant et regno occupato per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperant.

4.

Ea res est Helvetiis per indicium enuntiata. Moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coegerunt; damnatum poenam sequi oportebat ut igni cremaretur. 2. Die constituta causae dictionis Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum milia decem, undique coegit et omnes clientes obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conducit; per eos, ne causam diceret, se eripuit. 3. Cum civitas ob eam rem incitata, armis ius suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogèrent, Orgetorix mortuus est; neque abest suspicio, (4) ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

5. IV. Ostateczne przygotowania Helwetów

Post eius mortem nihil minus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. 2. Ubi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata aedificia incendunt, (3) frumentum omne, praeter quod secum portaturi

erant, combūrunt, ut domum reditiōnis spe sublātā paratiōres ad omnia periculā subeunda essent, trium mensium molīta cibaria sibi quemque domo efferre iubent.

6.

Erant omnīno itinēra duo, quibus itinerībus domo exīre possent: unum per Sequānos, angustum et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodānum, vix quā singūli carri ducerentur, mons autem altissimus impendēbat, ut facile perpauci prohibere possent; 2. altērum per provinciam nostram, multo facilius atque expeditius, propterēa quod inter fines Helvetiōrum et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodānus fluit isque non nullis locis vadō transitur.

3. Extrēmum oppidum Allobrogum est, proximūque Helvetiōrum finibus, Genāva. Ex eō oppidō pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasūros, quod nondum bono animō in populum Romānum viderentur, existimābant vel vi coactūros, ut per suos fines eos ire paterentur.

4. Omnibus rebus ad profectiōnem comparātis diem dicunt, quā die ad ripam Rhodāni omnes conveniant. Is dies erat a. d. V. Kal. Apr. L. Pisone A. Gabiniō consulibus.

V. Cezar odcina Helwetom możność pochodu przez Prowincję

7.

Caesāri cum id nuntiātum esset, eos per provinciam nostram iter facere conāri, maturat ab urbe proficisci et quam maximis potest itineribus in Galliam ulteriōrem contendit et ad Genāvam pervēnit. 2. Provinciae toti quam maximum potest militum numerum impērat (erat omnīno in Galliā ulteriore legio una), pontem, qui erat ad Genāvam, iubet rescindi.

3. Ubi de eius adventū Helvetii certiōres facti sunt, legātos ad eum mittunt nobilissimos civitātis, qui dicērent sibi esse in animō sine ullō maleficiō iter per provinciam facere, propterēa quod aliud iter habērent nullum; rogāre, ut eius voluntate id sibi facere liceat.

4. Caesar, quod memoriā tenēbat Lucium Cassium consulem occisum exercitūque eius ab Helvetiis pulsum et sub iugum missum, concedendum non putābat; 5. neque homīnes inimico animō datā facultate per provinciam itinēris faciundi temperatūros ab iniuriā et maleficiō existimābat. 6. Tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quod imperavērat, convenirent, legātis respondit diem se ad deliberandum sumptūrum: si quid vellent, ad Id. April. reverterentur.

8.

Interēa eā legiōne, quam secum habēbat, militibúsque, qui ex provinciā convenērant, a lacū Lemannō, qui in flumen Rhodānum inflūit, ad montem Iuram, qui fines Sequanōrum ab Helvetiis dividit, milia passūum XVIII murum, in altitudīnem pedum sedēcim, fossámque perdūcit. 2. Eō opēre perfectō praesidia dispōnit, castella commūnit, quō facilius, si se invītō transire conarentur, prohibere posset.

3. Ubi ea dies, quam constituērat cum legātis, venit et legāti ad eum revertērunt, negat se more et exemplo popūli Romāni posse iter ulli per provinciam dare et, si vim facere conentur, prohibītūrum ostendit.

4. Helvetii eā spe deiecti, navibus iunctis ratibúsque compluribus factis, alii vadis Rhodāni, quā minīma altitudo fluminis erat, nonnumquam interdū, saepius noctu, si perrumpere possent, conāti, opēris munitione et militum concursū et telis repulsi, hoc conātū destitērunt.

VI. Porażka Helwetów nad rzeką Arar

9.

Relinquebātur una par Sequānos via, quā Sequānis invītis propter angustias ire non potērant. 2. His cum suā sponte persuadere non possent, legātos ad Dumnorīgem Haedūum mittunt, ut eō deprecatore a Sequānis impetrarent.

3. Dumnōrix gratiā et largitiōne apud Sequānos plurimum potērat et Helvetiis erat amīcus, quod ex eā civitatē Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus novis rebus studēbat et quam plurimas civitates suō beneficiō habere obstrictas volēbat. 4. Itaque rem suscipit et a Sequānis impētrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur, obsidēsque uti inter se dent, perficit: Sequāni, ne itinere Helvetios prohibeant, Helvetii, ut sine maleficiō et iniuriā transēant.

12.

Flumen est Arar, quod per fines Haeduōrum et Sequanōrum in Rhodānum inflūit, incredibīli lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicāri non possit. Id Helvetii ratibus ac lintribus iunctis transībant.

2. Ubi per exploratōres Caesar certior factus est tres iam partes copiārum Helvetios id flumen traduxisse, quartam vero partem citra flumen Arārim reliquam esse, de tertiā vigiliā cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem pervēnit, quae nondum flumen transierat. 3. Eos impeditos et inopinantes adgressus, magnam partem eōrum concidit; reliqui se fugae mandarunt atque in proximās silvas abdidērunt.

13. VII. Cezar na tyłach pochodu Helwetów

Hoc proeliō factō, reliquas copias Helvetiōrum ut consēqui posset, pontem in Arāri faciendum curat atque ita exercitum tradūcit. 2. Helvetii repentinō eius adventū commōti, cum id, quod ipsi diēbus XX aegerrime confecerant, ut flumen transirent, illum unō die fecisse intellegērent, legatos ad eum mittunt; cuius legationis Divico princeps fuit, qui bellō Cassianō dux Helvetiōrum fuerat.

14.

His Caesar ita respondit: si obsides ab iis sibi dentur, et si Haeduis de iniuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satis faciant, sese cum iis pacem esse facturum.

7. Divico respondit: Ita Helvetios a maioribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consuerint: eius rei populum Romanum esse testem. Hoc responso dato discessit.

15.

Postero die castra ex eo loco movent. Idem facit Caesar equitatumque omnem, ad numerum quattuor milium, quem ex omni provincia et Haeduis atque eorum sociis coactum habebat, praemittit, qui videant, quas in partes hostes iter faciant. 2. Qui cupidius novissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Helvetiōrum proelium committunt; et pauci de nostris cadunt.

3. Quo proelio sublati Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere nonnumquam et novissimo agmine proelio nostros lacessere coeperunt. 4. Caesar suos a proelio continēbat ac satis habebat in praesentia hostem rapinis populationibusque prohibere. 5. Ita dies circiter XV iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius quinque aut sex milibus passuum interesset.

21. VIII. Bitwa pod Bibrakte

Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub monte consedis milia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis et qualis in circuitu ascensus, qui cognoscere, misit. Renuntiatum est facilem esse.

2. De tertia vigilia T. Labienum, legatum pro praetore, cum duabus legionibus et iis ducibus, qui iter cognoverant, summum iugum montis ascendere iubet; quid sui consilii sit, ostendit. 3. Ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit equitatumque omnem ante se mittit. 4. P. Consi-

dius, qui rei militaris peritissimus habebatur et in exercitū L. Sullae et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur.

22.

Primā luce, cum summus mons a Labiēnō teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset neque, ut postea ex captivis compertit, aut ipsius adventus aut Labiēni cognitus esset, Considius equo admissō ad eum accurrit, (2) dicit montem, quem a Labiēnō occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se a Gallicis armis atque insignibus cognovisse.

3. Caesar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labiēnus, ut erat ei praeceptum a Caesare, ne proelium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra visa essent, ut undique unō tempore in hostes impetus fieret, monte occupato nostros expectabat proelioque abstinēbat. 4. Multo denique die per exploratores Caesar cognovit et montem a suis teneri et Helvetios castra movisse et Considium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renuntiavisse. 5. Eō die, quō consueerat intervallo hostes sequitur et milia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

23.

Postridie eius diei, quod omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret, et quod a Bibracte, oppido Haeduorum longe maximo et copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIII aberat, rei frumentariae prospiciendum existimans, iter ab Helvetiis avertit ac Bibracte ire contendit.

2. Ea res per fugitivos L. Aemilii, decurionis equitum Gallorum, hostibus nuntiatur. 3. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eō magis, quod pridie superioribus locis occupatis proelium non commisissent, sive eō, quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio atque itinere converso nostros a novissimo agmine insequi ac lacessere coeperunt.

24.

Postquam id animum advertit, copias suas Caesar in proximum collem subduxit equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. 2. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quattuor veteranarum, in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia conlocavit, ita uti supra se totum montem hominibus compleret; 3. impedimenta sarcinasque in unum locum conferri et eum ab his, qui in superiore acie constituerant, muniri iussit.

4. Helvetii cum omnibus suis carris secūti, impedimenta in unum locum contulērunt; 5. ipsi confertissimā acie reiectō nostro equitātū phalange facta sub primam nostram aciem successerunt.

25.

Caesar primum suo, déinde omnium ex conspectū remōtis equis, ut aequātō omnium periculō spem fugae tollēret, cohortātus suos, proelium commisit. 2. Milites e loco superiori pilis missis facīle hostium phalangem perfregērunt. Eā disiectā gladiis dstrictis in eos impētum fecērunt.

3. Gallis magnō ad pugnam erat impedimentō, quod pluribus eōrum scutis unō ictū pilōrum transfixis et conligātis, cum ferrum se inflexisset, neque evellēre neque sinistrā impeditā satis commōde pugnāre potērant, multi ut diu iactātō brachiō praeoptārent scutum manū emittēre et nudō corpore pugnāre. 5. Tandem vulneribus defessi et pedem referre et, quod mons subērat circīter mille passuum spatiō, eō se recipere coepērunt.

6. Captō monte et succedentibus nostris Boi et Tulingi, qui hominum milibus circīter XV agmen hostium claudēbant et novissimis praesidiō erant, ex itinēre nostros ab latere apertō adgressi, circumvenire, et id conspicātī Helvetii, qui in montem sese recepērant, rursus instāre et proelium redintegrāre coepērunt. 7. Romāni signa bipertitō intulērunt: prima et secunda acies, ut victis ac submōtis resistēret, tertia, ut venientes sustinēret.

26.

Ita ancipiti proeliō diu atque acriter pugnātum est. Diutius cum sustinere nostrōrum impētus non possent, altēri se, ut coepērant, in montem recepērunt, altēri ad impedimenta et carros suos se contulērunt. 2. Nam hoc totō proeliō, cum ab horā septimā ad vespērum pugnātum sit, aversum hostem vidēre nemo potuit.

3. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnātum est, propterēa quod pro vallō carros obiecerant et e loco superiori in nostros venientes tela coiciēbant et nonnulli inter carros raddāsque matāras ac tragūlas subiciēbant nostrōsque vulnerābant. 4. Diu cum esset pugnātum, impedimentis castrisque nostri positi sunt. Ibi Orgetorigis filia atque unus e filiis captus est.

5. Ex eō proeliō circīter milia hominum CXXX superfuerunt eaque totā nocte continenter iērunt: in fines Lingonum die quartō pervenērunt, cum et propter vulnera militum et propter sepulturam occisorum nostri eos sequi non potuissent.

6. Caesar ad Lingōnas littēras nuntiōsque misit, ne eos frumento neve aliā re iuvarent: qui si iuvisset, se eōdem locō, quo Helvetios, habitūrum. Ipse tridūo intermissō cum omnibus copiis eos sequi coepit.

IX. Rozsypka Helwetów

27.

Helvetii omnium rerum inopiā adducti, legatos de deditiōe ad eum misērunt. 2. Qui cum eum in itinēre convenissent seque ad pedes proiecissent suppliciterque locūtī, flentes pacem petissent, atque eos in eō locō, quō tum essent, suum adventum exspectāre iussisset, paruerunt. 3. Eō postquam Caesar pervēnit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit.

4. Dum ea conquiruntur et conferuntur, circiter homīnum milia VI eius pagi, qui Verbigēnus appellātur, sive timōre perterriti, ne armis traditis supplicio adficerentur, sive spe salutis inducti, quod in tantā multitudīne dediticiōrum suam fugam aut occultāri aut omnino ignorāri posse existimārent, primā nocte e castris Helvetiōrum egressi, ad Rhenum finēsque Germanōrum contendērunt.

28.

Quod ubi Caesar rescīit, quorum per fines iērant, his, uti conquirērent et reducērent, si sibi purgāti esse vellent, imperāvit; 2. reductos in hostium numērō habuit; reliquos omnes obsidibus, armis, perfūgis traditis in deditiōnem accēpit.

3. Helvetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reverti iussit et, quod omnibus frugibus amissis domi nihil erat, quō famem tolerārent, Allobrogibus imperāvit, ut iis frumenti copiam facerent; ipsos oppīda vicōsque, quos incendērant, restituere iussit. 4. Id eā maxime ratiōne fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacāre, ne propter bonitatem agrōrum Germāni, qui trans Rhenum incolunt, ex suis finibus in Helvetiōrum fines transirent et finitimi Galliae provinciae Allobrogibusque essent.

5. Boios petentibus Haeduis, quod egregiā virtute erant cogniti, ut in finibus suis conlocarent, concessit; quibus illi agros dederunt quosque postea in parem iuris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, recepērunt.

29.

In castris Helvetiōrum tabulae repertae sunt littēris Graecis confectae et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numērus domō exisset eōrum, qui arma

ferre possent, et item separatim erant enumerati puëri, senes mulierësque. 2. Quarum omnium rationum summa erat capitum Helvetiorum milium CCLXIII, Tulingorum milium XXXVI, Latobrigum XIII, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII; ex his, qui arma ferre possent, ad milia nonaginta duo. 3. Summa omnium fuerunt ad milia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperaverat, repertus est numerus milium C et X.

Brytanja i jej mieszkańcy

(Caesar BG V, 12—14)

12.

Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsa, memoriam proditum dicunt; 2. maritima pars ab iis, qui praedae ac belli inferendi causam ex Belgio transierunt (qui omnes fere isdem nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt) et bello illato ibi remanserunt atque agros colere coeperunt. 3. Hominum est infinita multitudo creberrimaeque aedificia fere

Sebrne naczynia do picia z epoki bronzu, znalezione w Anglii. Muzeum Brytyjskie.

Gallieis consimilia, pecoris magnus numerus.

4. Utuntur aut nummo aureo aut talibus ferris ad certum pondus examinatis pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum, sed eius exigua est copia; aere utuntur importato. 5. Materia cuiusque generis, ut in Gallia, est, praeter fagum atque abietem. 6. Leporem et gallinam et anserem gustare fas non putant; haec tamen alunt animi voluptatisque causa.

Agrafy bronzowe, znalezione w Anglii, z epoki celtyckiej. Muzeum Brytyjskie.

Naramiennice z bronzu, pokryte emalja, z epoki celtyckiej, znalezione w Anglii. Muzeum Brytyjskie.

7. Loca sunt temperatiora, quam in Gallia, remissioribus frigoribus.

13.

Insula naturā triquetra, cuius unum latus est contra Galliam. Huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere omnes ex Galliā naves appelluntur, ad orientem solem, inferior ad meridiem spectat. Hoc latus tenet circiter milia passuum quingenta.

Szyszak bronzowy, wykładany emalją, z epoki celtyckiej, znaleziony w Tamizie, w środkowej dzielnicy Londynu. Muzeum Brytyjskie.

2. Alterum vergit ad Hispaniam atque occidentem solem; quā ex parte est Hibernia insula, dimidio minor,

Tarcza z bronzu, wykładana emalją, z epoki celtyckiej, znaleziona w Tamizie, w Londynie. Muzeum Brytyjskie.

ut existimatur, quam Britannia, sed pari spatio transmissus, atque ex Galliā, est in Britanniam. 3. In hoc medio cursu est insula, quae appellatur Mona; complures praeterea minores obiectae insulae existimantur, de quibus insulis nonnulli scripserunt dies continuos XXX sub brumam esse noctem.

Wędzidła emaljowane, z epoki celtyckiej, znalezione w Anglii. Muzeum Brytyjskie.

4. Nos nihil de eo percontationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris breviores esse, quam in continenti noctes videbamus. 5. Huius est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, septingentorum milium.

Miecz żelazny z rękojeścią i pochwą z bronzu, z epoki celtyckiej, znaleziony w Anglii. Muzeum Brytyjskie.

6. Tertium est contra septentriones; cui parti nulla est obiecta terra; sed eius angulus alter

maxime ad Germaniam spectat. Hoc milium passuum octingen-
torum in longitudinem esse existimatur. 7. Ita omnis insula est
in circuitu vices centum milium passuum.

14.

Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium in-
colunt, quae regio est maritima omnis, neque multum a Gallica
differunt consuetudine. 2. Interiores plerique frumenta non se-
runt, sed lacte et carne vivunt pellibusque sunt vestiti. Omnes
vero se Britanni vitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem,
atque hoc horribiliores sunt in pugna aspectu; 3. capilloque sunt
promisso atque omni parte corporis rasam praeter caput et labrum
superius. 4. Uxores habent deni duodenique inter se communes,
et maxime fratres cum fratribus; sed, si qui sunt ex his nati,
eorum habentur liberi, quo primum virgo quaeque deducta est.

Obyczaje Gallów

(Caesar BG VI, 11—20)

II. I. Spór o przewodnictwo w Galji

Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse
videtur de Galliae Germaniaque moribus et, quo differant hae
nationes inter sese, proponere.

2. In Galliam non solum in omnibus civitatibus atque in om-
nibus pagis vicisque, sed paene etiam in singulis domibus factio-
nes sunt, (3) earumque factionum principes sunt, qui summam
auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbi-
trium iudiciumque summa omnium rerum consiliorumque re-
deat; 4. idque eius rei causam antiquitus institutum videtur, ne
quis ex plebe contra potentiores auxilii egeret: suos enim quis-
que opprimi et circumveniri non patitur neque, aliter si facit,
ullam inter suos habet auctoritatem. 5. Haec eadem ratio est, in
summa, totius Galliae; namque omnes civitates in partes di-
visae sunt duas.

12.

Cum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes
erant Haedui, alterius Sequani. 2. Hi cum per se minus valerent,
quod summa auctoritas antiquitus erat in Haediis magnaque
eorum erant clientelae, Germanos atque Ariovistum sibi adiun-
xerant eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque per-
duxerant. 3. Proeliis vero compluribus factis secundis atque
omni nobilitate Haeduorum interfectam tantum potentiam anteces-

sērant, ut magnam partem clientium ab Haedūis ad se traducērent (4) obsidēsque ab iis principum filios accipērent et publice iurāre cogērent nihil se contra Sequānos consilii initūros, et partem finitimi agri per vim occupātam possiderent Galliaēque totius principatū ob-

Gall broni chaty przed żołnierzem rzymskim.
Paryż. Luwr.

tius principatū obtinērent. 5. Quā necessitate adductus Diviciācus auxilii petendi causā Romam ad senātum profectus, imperfectā re rediērat.

6. Adventu Caesāris factā commutatione rerum, obsidibus Haedūis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Caesārem comparatis, quod ii, qui se ad eōrum amicitiam aggregaverant, meliōre conditione atque aequiōre imperiō se

uti videbant, reliquis rebus eōrum gratiā dignitatēque amplificata, Sequāni principatū dimiserant.

7. In eōrum locum Remi successerant; quos quod adaequāre apud Caesārem gratiā intellegebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullō modo cum Haedūis coniungi poterant, se Remis in clientelam dicābant. 8. Hos illi diligenter tuebantur; ita et novam et repente collectam auctoritatem tenebant. 9. Eōtum statū res erat, ut longe principes haberentur Haedūi, secundum locum dignitatis Remi obtinērent.

II. Warstwy społeczne

13.

In omni Galliā eōrum hominum, qui aliquō sunt numērō atque honōre, genēra sunt duo: nam plebes paene servōrum habetur locō, quae nihil audet per se, nulli adhibetur consiliō. 2. Plerique, cum aut aere aliēnō aut magnitudine tributōrum aut iniuriā potentiōrum premuntur, sese in servitutē dicant nobilibus, quibus in hos eādem omnia sunt iura, quae dominis in servos.

3. Sed de his duobus generibus alterum est druidum, alterum equitum. 4. Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur; ad eos magnus adulescentium numerus disciplinae causa concurrat, magnoque hi sunt apud eos honore. 5. Nam fere de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt et, si quod est admissum facinus, si caedes facta, si de hereditate, de finibus controversia est, iidem decernunt, praemia poenasque constituunt; 6. si qui aut privatus aut populus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdiciunt. 7. Haec poena apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, hi numero impiorum ac sceleratorum habentur, his omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neque iis petentibus ius redditur neque honos ullus communicatur.

8. His autem omnibus druidibus praeest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. 9. Hoc mortuo aut, si qui ex reliquis excellit dignitate, succedit, aut, si sunt plures pares, suffragio druidum, nonnumquam etiam armis, de principatu contendunt. 10. Hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, considunt in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt eorumque decretis iudicisque parent.

11. Disciplina in Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse aestimatur, et nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo discendi causa proficiscuntur.

14.

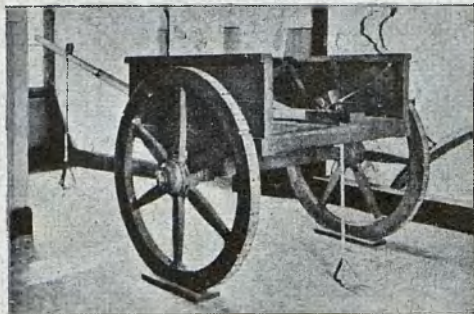
Druides a bello abesse consueverunt neque tributa una cum reliquis pendunt. 2. Tantis excitati praemiis et sua sponte multi in disciplinam conveniunt et a parentibus propinquisque mittuntur. 3. Magnum ibi numerum versum ediscere dicuntur. Itaque annos nonnulli vicenos in disciplina permanent. Neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus, Graecis litteris utantur. 4. Id mihi duabus de causis instituisse videntur, quod neque in vul-

Głowa Galla. Rzym. Museo delle Terme.

gus disciplinam efferri velint neque eos, qui discunt, littëris confisos, minus memoriae studere; quod fere plerisque accidit, ut praesidiō litterarum diligentiam in perdiscendō ac memoriam remittant.

5. In primis hoc volunt persuadere, non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios, atque hoc maxime ad virtutem excitari putant metū mortis neglectō. 6. Multa prae-

Rydwan z epoki celtyckiej. Muzeum w Saint-Germain.

terea de sideribus atque eorum motū, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum naturā, de deorum immortalium vi ac potestate disputant et iuventūti tradunt.

15.

Altërum genus est equitum. Hi, cum est usus atque aliquod bellum incidit (quod ante Caesaris adventum fere quotannis accidere solēbat, ut aut ipsi

iniurias inferrent aut illatas propulsarent) omnes in bello versantur, (2) atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientēque habet. Hanc unam gratiam potentiāque novērunt.

III. Religja

16.

Natio est omnis Gallorum admōdum dedita religionibus, atque ob eam causam, qui sunt affecti gravioribus morbis quique in proeliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant aut se immolaturos vovent, administrisque ad ea sacrificia druidibus utuntur, (3) quod, pro vitā hominis nisi hominis vita reddatur, non posse deorum immortalium numen placari arbitrantur, publicēque eiusdem generis habent instituta sacrificia.

4. Alii immāni magnitudine simulacra habent, quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent; quibus succensis circumventi flammā exanimantur homines. 5. Supplicia eorum, qui in furtō aut latrociniō aut aliā noxiā sint comprehensi, gratiōra dis immortalibus esse arbitrantur; sed cum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

17.

Deorum maxime Mercurium colunt; huius sunt plurima simulacra, hunc omnium inventorem artium ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad quaestus pecuniae mercaturasque habere vim maximam arbitrantur; post hunc, Apollinem et Martem et Iovem et Minervam. 2. De his eandem fere, quam reliquae gentes, habent opinionem; Apollinem morbos depellere, Minervam operum atque artificiorum initia tradere, Iovem imperium caelestium tenere, Martem bella regere.

3. Huic, cum proelio dimicare constituerunt, ea quae bello cepserint, plerumque devotent; cum superaverunt, animalia capta immolant, reliquas res in unum locum conferunt. 4. Multis in civitatibus harum rerum exstructos cumulos locis consecratis conspicari licet, neque saepe accidit, ut neglecta quispiam religione aut capta apud se occultare aut posita tollere auderet, gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.

18.

Galli se omnes ab Dite patre prognatos praedicant idque ab druidibus proditum dicunt. 2. Ob eam causam spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt; dies natales et mensium et annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur.

IV. Życie rodzinne

In reliquis vitae institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi cum adoleverunt, ut munus militiae sustinere possint, palam ad se adire non patiuntur filiumque puerili aetate in publico in conspectu patris assistere turpe ducunt.

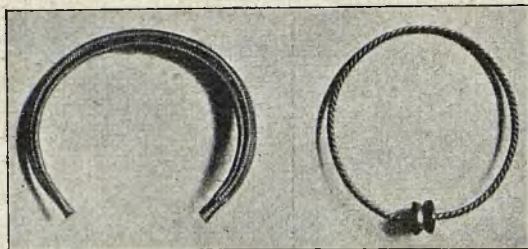
19.

Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis aestimatione facta cum dotibus communicant. 2. Huius omnis pecuniae coniunctim ratio habetur fructusque servantur; uter eorum vitam superavit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. 3. Viri in uxores, sicuti in liberos, vitae necisque habent potestatem; et cum

Garnki z epoki celtyckiej, znalezione w Marnie.

pater familiae illustriore locō natus decessit, eius propinqui conveniunt et, de morte si res in suspiciōnem venit, de uxori-

Złote naramiennice celtyckie, znalezione we Francji. Muzeum w Rennes.

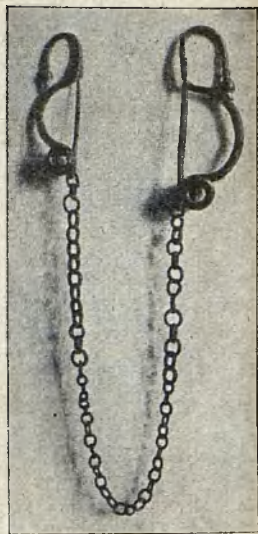
bus in servilem modum quaestionem habent et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt.

4. Funera sunt pro cultū Gallorum magnifica et sumptuosa; omniaque, quae vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem in-

ferunt, (5) etiam animalia, ac paulō supra hanc memoriam servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis unā cremabantur.

20. V. Sprawy publiczne

Quae civitates commodius suam rem publicam administrare existimantur, habent legibus sanctum, si quis quid de re publicā a finitimis rumore aut famā acceperit, uti ad magistratū deferat neve cum quō alio communicet; 2. quod saepe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri et ad facinus impelli et de summis rebus consilium capere cognitum est. 3. Magistratus, quae visa sunt, occultant, quaeque esse ex usū iudicaverunt, multitudinī produnt. De re publicā nisi per concilium loqui non conceditur.

Agrafa celtycka, znaleziona we Francji.

Obyczaje Germanów

(Caesar BG VI, 21—24)

21.

Germāni multum ab hac consuetudine differunt. Nam neque druides habent, qui rebus divinis praesint, neque sacrificiis student. 2. Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt et

quorum aperte opibus iuvantur, Solem et Vulcānum et Lunam, reliquos ne fama quidem acceperunt.

3. Vita omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consistit; a parvis labori ac duritiae student. Qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali statūram, hoc vires nervosque confirmari putant. 4. In fluminibus perluuntur et pellibus aut parvis renonum tegimentis utuntur magnā corporis parte nudā.

22.

Agri culturāe non student, maiorque pars eorum victus in lacte, caseo, carne consistit. 2. Neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios, sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, quique unā coierunt, quantum et quō loco visum est agri, attribūunt atque anno post alio transire cogunt.

3. Eius rei multas afferunt causas; ne assiduā consuetudine capti studium belli gerendi agri culturā commutent; ne latos fines parare studeant potentioresque humiliōres possessionibus expellant; ne accuratius quam ad frigora atque aestus vitandos aedificent: ne quā oriatur pecuniae cupiditas, quā ex re factiones dissensionēque nascuntur; 4. ut animi aequitate plebem continēant, cum suas quisque opes cum potentissimis aequari videat.

23.

Civitatis maxima laus est quam latissime circum se vastatis finibus solitudines habere. 2. Hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere neque quemquam prope se audere consistere: 3. simul hoc se fore tutiores arbitrantur repentinae incursionis timore sublato.

4. Cum bellum civitas aut infert, aut illatum defendit, magistratus, qui ei bello praesint et vitae necisque habēant potestatem, deliguntur. 5. In pace nullus est communis magistratus, sed principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt controversiasque minūunt.

6. Latrocinia nullam habent infamiam, quae extra fines cuiusque civitatis fiunt, atque ea iuventutis exercendae ac de-

Germanin (z kraju Suebów) z kolumny Trajana.

sidiae minuendae causā fieri praedicant. 7. Atque ubi quis ex principibus in concilio dixit se ducem fore: qui sequi velint, profiteantur; consurgunt ii, qui et causam et hominem probant, suūque auxilium pollicentur atque a multitudine collaudantur; 8. qui ex his secūti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur, omniumque his rerum postea fides derogatur.

9. Hospitem violare fas non putant; qui quācūque de causā ad eos venerunt, ab iniuria prohibent, sanctos habent: hisque omnium domus patent victusque communicatur.

24.

Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superare, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent. 2. Itaque ea, quae fertilissima Germaniae sunt loca circum Hercyniam silvam, Volcae Tectosages occupaverunt atque ibi consederunt; 3. quae gens ad hoc tempus his sedibus sese continet summamque habet iustitiae et bellicae laudis opinionem.

4. Nunc, quod in eadem inopia, egestate, patientiaque Germani permanent, eodem victu et cultu corporis utuntur, (5) Gallis autem provinciarum propinquitas et transmarinarum rerum notitia multa ad copiam atque usum largitur, (6) paulatim assuefacti superari multisque victi proeliis ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

Obleżenie Alezji

(Caesar BG VII, 68—90)

68. I. Odwrót Wercyngetoryksa do Alezji

1. Fugato omni equitatu Vercingetorix copias suas, ut pro castris conlocaverat, reduxit protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere coepit celeriterque impedimenta ex castris educi et se subsequi iussit. 2. Caesar impedimentis in proximum collem deductis duabusque legionibus praesidio relictis secutus, quantum diei tempus est passum, circiter tribus milibus hostium ex novissimo agmine interfectis altero die ad Alesiam castra fecit. 3. Perspecto urbis situ perterritisque hostibus, quod equitatu, quam maxime parte exercitus confidebant, erant pulsī, adhortatus milites ad laborem, Alesiam circumvallare instituit.

69.

II. Położenie Alezji

1. Ipsum erat oppidum in colle summō, admōdum edito loco, ut, nisi obsidiōne, expugnāri non posse videretur. 2. Cuius collis radices duo duābus ex partibus flumina subluēbant. 3. Ante oppidum planities circiter milia passuum III in longitudinem patebat; 4. reliquis ex omnibus partibus colles mediocri interiecto spatio, pari altitudinis fastigio oppidum cingebant.

Pieniądz, wybity przez Wercyngetoryksa.

III. Pierwsze obwarowania

5. Sub muro quae pars collis ad orientem solem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum compleverant fossamque et maceriam sex in altitudinem pedum praeduxerant.

6. Eius munitiois, quae ab Romanis instituebatur, circuitus X milia passuum tenebat.

7. Castra opportunis locis erant posita ibique castella XXIII facta, quibus in castellis interdum stationes ponebantur, ne qua subito eruptio fieret; haec eadem noctu excubitoribus ac firmis praesidiis tenebantur.

71.

IV. Wycieczka jazdy Wercyngetoryksa

1. Vercingetorix, priusquam munitioes ab Romanis perficiantur, consilium capit omnem ab se equitatum noctu dimittere. 2. Discedentibus mandat, ut suam quisque eorum civitatem adeat omnesque, qui per aetatem arma ferre possint, ad bellum cogant. 3. Sua in illos merita proponit obtestaturque, ut suae salutis rationem habeant, neu se optime de communi libertate meritum hostibus in cruciatum dedant. Quodsi indiligentiores fuerint, milia hominum delecta octoginta una secum interitura demonstrat. 4. Ratione inita frumentum se exigue dierum XXX habere, sed paulo etiam longius tolerari posse parcendo. 5. His datis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit.

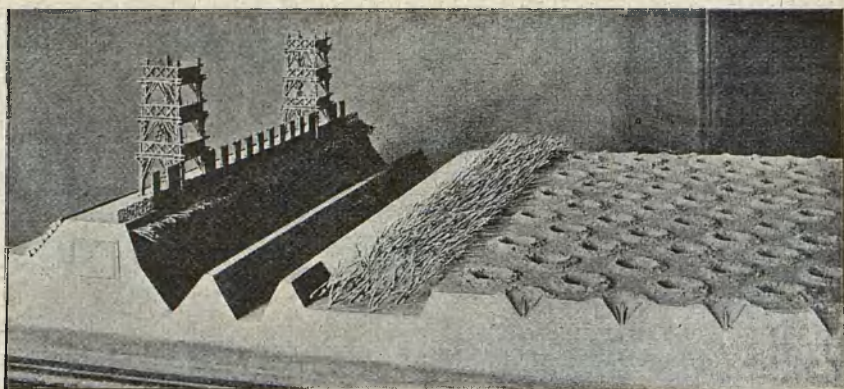
6. Frumentum omne ad se referri iubet, capitis poenam iis, qui non paruerint, constituit. 7. Pecus, cuius magna erat copia a Mandubiis compulsa, virum distribuit, frumentum parce et paulatim metiri instituit. 8. Copias omnes, quas pro oppido conlocaverat, in oppidum recipit. 9. His rationibus auxilia Gallicae expectare et bellum administrare parat.

V. Dalsze obwarowania

72.

1. Quibus rebus ex perfūgis et captīvis cognītis Caesar haec genēra munitiōnis instituit. 2. Fossam pedum XX directis lateribus duxit, ut eius solum tantundem patēret, quantum summae fossae labra distārent. Reliquas omnes munitiōnes ab eā fossā passūs quadringentos reduxit, id hoc consiliō, quoniam tantum spatium necessario esset complexus nec facile totum opus coronā militum cingeretur, ne de improvīso aut noctu ad munitiōnes multitudo hostium advolāret, aut interdiu tela in nostros opēri destinātos conicere posset.

3. Hoc intermissō spatiō duas fossas quindēcim pedes latas eadem altitudine perduxit; quarum anteriorem campestribus ac

Model robót oblężniczych rzymskich koło Alezji.
Muzeum w Saint-Germain.

demissis locis aquā ex flumīne derivāta complēvit. 4. Post eas aggērem ac vallum XII pedum exstruxit. Huic lorīcam pinnāsque adiēcīt grandībus cervīs eminentībus ad commissūras pluteōrum atque aggēris, qui ascensum hostium tardārent, et turres totō opēri circumdēdit, quae pedes LXXX inter se distārent.

VI. Nowe zabezpieczenie obozu rzymskiego

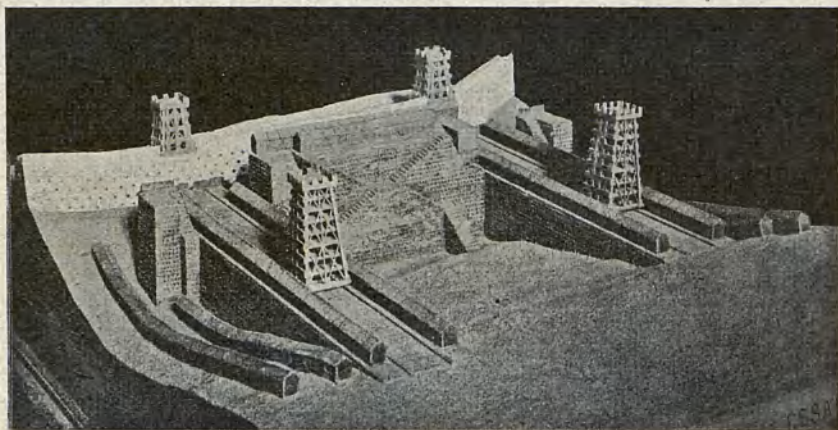
73.

1. Erat eōdem tempore et materiāri et frumentāri et tantas munitiōnes fieri necesse deminūtis nostris copiis, quae longius a castris progrediebantur. Ac nonnumquam opēra nostra Galli temptāre atque eruptiōnem ex oppidō plurībus portis summā vi facere conabantur.

2. Quare ad haec rursus opēra addendum Caesar putavit, quō minōre numēro militum munitiōnes defendi possent. Itaque

truncis arbörum aut admödum firmis ramis abscïsis atque horum delibrätis ac praeacütis cacuminibus perpetüae fossae quinos pedes altae ducebantur. 3. Huc illi stipites demissi et ab infimö revincti, ne revelli possent, ab ramis eminēbant. 4. Quini erant ordines coniuncti inter se atque implicati: quö qui intravērant, se ipsi acutissimis vallis induēbant. Hos cippos appellābant.

5. Ante hos obliquis ordinibus in quincuncem dispositis scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur paulätim angustiore ad infimum fastigio. 6. Huc terētes stipites feminis crassitudine ab summö praeacüti et praeusti demittebantur, ita ut

Model robót obležniczych rzymskich koło Avaricum.
Muzeum w Saint-Germain.

non amplius digītis quattuor ex terra eminērent. 7. Simul confirmandi et stabiliendi causā singüli ab infimö solo pedes terrā exculcabantur; reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur. 8. Huius genēris octōni ordines ducti ternos inter se pedes distābant. Id ex similitudine floris lilium appellābant.

9. Ante haec talēae pedem longae ferrēis hamis infixis totae in terram infodiebantur mediocribusque intermissis spatiis omnibus locis disserebantur, quos stimulos nominābant.

74.

VII. Zabezpieczenia na tyłach

1 His rebus perfectis regiones secütus quam potüit aequissimas pro loci naturā XIII milia passuum complexus pares eiüsdem genēris munitiōnes, diversas ab his, contra interiorem

hostem perfēcit, ut ne magnā quidem multitudine, si ita accīdat equitatūs discessū, munitiōnum praesidia circumfundi possent. 2. Ne autem cum periculō ex castris egrēdi cogātur, diērum XXX pabūlum frumentūque habere omnes convectum iubet.

VIII. Przybycie odsieczy

75.

1. Dum haec ad Alesiam geruntur, Galli concilio principum indictō non omnes, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetōrix, convocandos statuunt, sed certum numerum cuique civitāti imperandum, ne tantā multitudine confusā nec moderārī nec discernere suos nec frumentandi ratiōnem habere possent.

77.

1. At ii qui Alesiae obsidebantur, praeterīta die, qua auxilia suorum expectaverant, consumptō omni frumento, inscii, quid in Haedūis gereretur, concilio coactō de exitū suarum fortunarum consultabant.

78.

1. Sententiis dictis constituunt, ut ii, qui valetudine aut aetate inutiles sint bello, oppidō excēdant. 3. Itaque Mandubii, qui eos oppidō receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. 4. Hi cum ad munitiōnes Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in servitūtem receptos cibo iuvarent. 5. At Caesar dispositis in vallo custodiis recipi prohibebat.

79.

1. Interēa duces, quibus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt et colle exteriorē occupātō non longius mille passibus a nostris munitiōnibus consistunt. 2. Postēro die equitatū ex castris eductō omnem eam planitiem, quam in longitudinem milia passuum III patere demonstravimus, complent pedestresque copias paulum ab eō locō abductas in locis superioribus constituunt.

3. Erat ex oppidō Alesiā despectus in campum. Concurrunt his auxiliis visis; gratulatio fit inter eos atque omnium animi ad laetitiam excitantur. 4. Itaque productis copiis ante oppidum consistunt et proximam fossam cratibus intēgunt atque aggere explent seque ad eruptiōnem atque omnes casus comparant.

IX. Klęska Gallów na tyłach

80.

1. Caesar omni exercitū ad utrāque partem munitiōnis dispositō, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat et novērit, equitatū ex castris educi et proelium committi iubet,

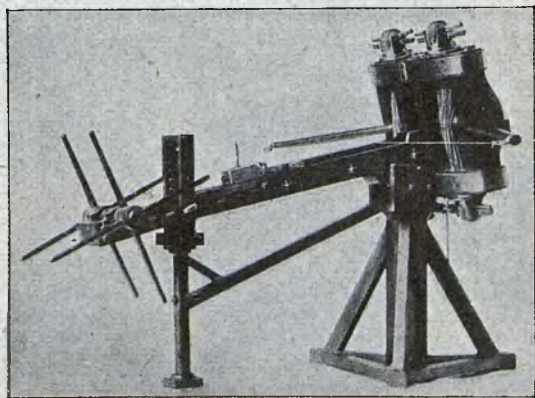
2. Erat ex omnibus castris, quae summum undique iugum tenēbant, despectus, atque omnes milites intenti pugnae proven- tum expectabant. 3. Galli inter equites raros sagittarios expedi- tōsque levis armaturae interiecērant, qui suis cedentibus auxi- liō succurrērent et nostrōrum equitum impētus sustinērent. Ab his complures de improvīsō vulnerāti proeliō excedēbant.

4. Cum suos pugnā superiōres esse Galli confidērent et no- stros multitudīne premi vidērent, ex omnibus partibus, et ii, qui munitionibus continebantur, et ii, qui ad auxilium convenērant, clamōre et ululātū suōrum animos confirmābant. 5. Quod in conspectū omnium res gerebātur, neque recte ac turpiter factum celāri potērat, utrōsque et laudis cupiditas et timor ignominiae ad virtutem excitābat.

6. Cum a meridie prope ad solis occāsū dubiā victoriā pugnaretur, Germāni unā in parte confertis turmis in hostes impētum fecerunt eōsque propulserunt. 7. Quibus in fugam con- iectis sagittarii circumventi interfectique sunt. 8. Item ex reli- quis partibus nostri cedentes usque ad castra insecuti sui colli- gendi facultatem non dederunt. 9. At ii, qui ab Alesiā processē- rant, maesti prope victoriā desperatā se in oppidum recepērunt.

X. Równoczesne natarcie obleżonych i odsieczy 81.

1. Uno die intermisso Galli atque hoc spatio magno cra- tium, scalārum, harpagōnum numēro effectō mediā nocte silen- tiō ex castris egressi ad campestris muni- tiones accēdunt. 2. Su- bito clamōre sublātō, quā significatione, qui in oppidō obsideban- tur, de suō adventū co- gnoscere possent, cra- tes proicere, fundis, sagittis, lapidibus no- stros de vallō protur- bare reliquaque, quae ad oppugnationem per- tinent, parant admini- strare.

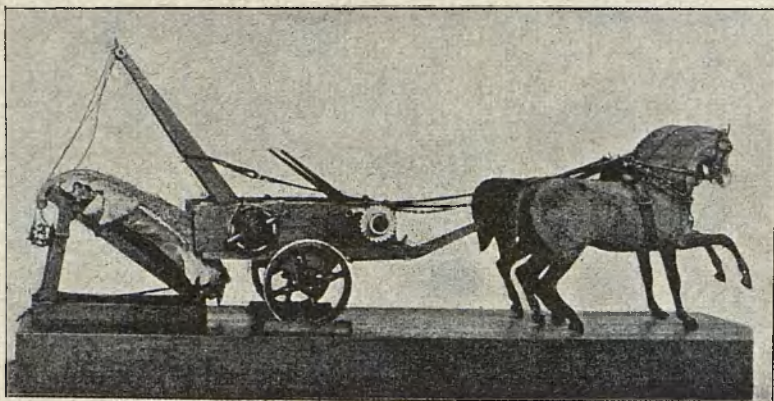
Model kuszy rzymskiej.
Muzeum w Saint-Germain.

3. Eōdem tempore clamōre exaudītō dat tuba signum suis Vercingetōrix atque ex oppidō edūcit. 4. Nostri, ut superioribus diēbus suis cuique erat

locus attributus, ad munitiones accedunt; fundis librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos proterrent. 5. Prospectū tenēbris ademptō multa utrimque vulnera accipiuntur. Complūra tormentis tela coniciuntur. 6. At Marcus Antonius et Gaius Trebonius legati, quibus hae partes ad defendendum obvenērant, quā ex parte nostros premi intellexerant, his auxiliō ex ulterioribus castellis deductos submittēbant.

82.

1. Dum longius a munitione abērant Galli, plus multitudine telōrum proficiebant; posteāquam propius successērunt, aut se ipsi stimulis inopinantes induēbant, aut in scrobes delāti trans-

Model maszyny oblężniczej rzymskiej do rzucania pocisków.
Muzeum w Saint-Germain.

fodiebantur, aut ex vallo ac turribus traieci pilis muralibus interibant. 2. Multis undique vulneribus acceptis nullā munitione perruptā, cum lux appetēret, veriti ne ab latere apertō ex superioribus castris eruptiōne circumvenirentur, se ad suos receperunt.

3. At interiores dum ea, quae a Vercingetorige ad eruptiōnem praeparata erant, profērunt, priores fossas explent. 4. Diutius in his rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus adpropinquarent. Ita re infectā in oppidum revertērunt.

83. XI. Przygotowania do próby ostatecznej

1. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant, consulant; locorum peritos adhibent, ex his superiorum castrorum situs munitionesque cognoscunt.

2. Erat a septentrionibus collis, quem propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant nostri necessarioque paene iniquo loco et leniter declivi castra fecerant. 3. Haec Gaius Antistius Reginus et Gaius Caninius Rebilus legati cum duabus legionibus obtinebant.

4. Cognitis per exploratores regionibus duces hostium LX milia ex omni numero deligunt earum civitatum, quae maximam virtutis opinionem habebant. 5. Quid quoque pacto agi placeat, occulte inter se constituunt; adeundi tempus definiunt, cum meridies esse videatur. 6. His copiis Vercassivellaunum Arvernium, unum ex quattuor ducebus, propinquum Vercingetorigis, praeficiunt.

7. Ille ex castris prima vigilia egressus, prope confecto sub lucem itinere post montem se occultavit militesque ex nocturno labore sese reficere iussit. 8. Cum iam meridies adpropinquare videretur, ad ea castra, quae supra demonstravimus, contendit; eodemque tempore equitatus ad campestris munitiones accedere et reliquae copiae pro castris se ostendere coeperunt.

XII. Uderzenie

84.

1. Vercingetorix ex arce Alesiae suos conspicatus, ex oppido egreditur; crates, longurios, musculos, falces reliquaque, quae

Walka między Gallami a Rzymianami. Sarkofag rzymski w Muzeum Kapitolińskim w Rzymie.

eruptionis causam paraverat, profert. 2. Pugnamur uno tempore omnibus locis atque omnia temptantur; quae minime visa pars firma est, huc concurrunt. 3. Romanorum manus tantis muni-

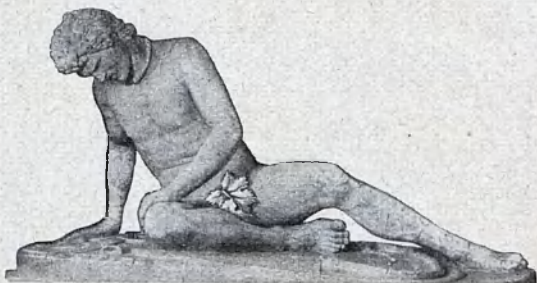
tionibus distinetur nec facile pluribus locis occurrit. 4. Multum ad terrendos nostros valet clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in alienā vident virtute constare; omnia enim plerumque, quae absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

XIII. Chwila krytyczna

85.

1. Caesar idoneum locum nactus, quid quāque in parte geratur, cognoscit, laborantibus submittit. 2. Utrisque ad animum occurrit unum esse illud tempus, (3) quō maxime contendere conveniat: Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant; Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant.

4. Maxime ad superiores munitiones laboratur, quō Vercasivellaunum missum demonstravimus. In-

Gall umierający. Muzeum Kapitołińskie
w Rzymie.

quum loci ad declivitatem fastigium magnum habet momentum. 5. Alii tela coniciunt, alii testudine facta subeunt; defatigatis invicem integri succedunt. 6. Agger ab universis in munitionem coniectus, et ascensum dat Gallis et ea, quae in terrā occultaverant Romani, contēgit; nec iam arma nostris nec vires suppētunt.

86.

XIV. Zagrożone części oszańcowania

1. His rebus cognitis Caesar Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit; 2. imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnet; id, nisi necessario, ne faciat. 3. Ipse adit reliquos, cohortatur, ne labori succumbant; omnium superiorum dimicationum fructum in eō die atque hora docet consistere.

4. Interiores desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum loca praerupta atque ex ascensu temptant; huc ea, quae paraverant, conferunt. 5. Multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant, aggere et cratibus fossas expleant, falcibus vallum ac loricam rescindunt.

87.

1. Mittit primum Brutum adolescentem cum cohortibus Caesar, post cum aliis Gaium Fabium legatum. 2. Postrēmo ipse, cum vehementius pugnaretur, intēgros subsidio adducit.

3. Restitutō proeliō ac repulsis hostibus eō, quō Labiēnum misērat, contendit; 4. cohortes IIII ex proximo castellō dedūcit,

Gall zwyciężony przebijając mieczem żonę i siebie. Rzym. Villa Ludovisi.

equitum partem se sequi, partem circumire exteriōres munitiōnes et a tergō hostes adoriri iubet. 5. Labiēnus, postquam neque aggēres neque fossae vim hostium sustinere potērant, coactis undēcim cohortibus, quas ex proximis praesidiis deductas fors obtulit, Caesārem per nuntios facit certiorē, quid faciendum existimet. Accelērat Caesar, ut proeliō intersit.

XV. Złamanie uderzenia

88.

1. Eius adventū ex colore vestītūs cognitō, quō insigni in proeliis uti consueverat, turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi iussērat, ut de locis superioribus haec declivia et devexa cernebantur, hostes proelium

committunt. 2. Utrūque clamōre sublātō excēpit rursus ex vallō atque omnibus munitionibus clamor. Nostri omissis pilis gladiis rem gerunt.

3. Repente post tergum equitātus cernitur; cohortes illae adpropinquant. Hostes terga vertunt; fugientibus equites occurrunt. Fit magna caedes. 4. Sedullus dux et princeps Lemovicum occiditur. Vercassivellaunus Arvernus vivus in fugā comprehēditur. Signa militaria LXXIII ad Caesārem referuntur. Pauci ex tantō numērō incolūmes se in castra recipiunt. 5. Conspicāti ex

oppido caedem et fugam suorum, desperata salute copias a munitionibus reducant.

6. Fit protinus hac re audita ex castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites essent defessi, omnes hostium copiae deleri potuissent. 7. De media nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur. Magnus numerus capitur atque interficitur, reliqui ex fuga in civitates discidunt.

Trofea zdobyte na Gallach. Płaskorzeźba na łuku triumfalnym w Orange.

XVI. Upadek Alezji

89.

1. Postero die Vercingetorix concilio convocato id bellum se suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causam demonstrat, (2) et quoniam sit fortunae cedendum, ad

utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu vivum tradere velint. 3. Mittuntur de his rebus ad Caesarem legati.

Iubet arma tradi, principes produci. 4. Ipse in munitione pro castris consedit; eos duces producuntur. Vercingetorix deditur, arma prociuntur. 5. Reservatis Haeduis

Apoteoza zwycięzcy rzymskiego. W rzędzie dolnym: jeńcy galijscy. Kamea z Vienne.

atque Arvernibus, si per eos civitates recuperare posset, ex reliquis captivis toto exercitui capita singula praedae nomine distribuit.

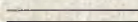
Cezar odradza listownie Cynceronowi przyłączać
się do wojny domowej

(Cic. Epp. ad Att. X, 8 b.)

Caesar imp. sal. d. Ciceroni imp.

1. Etsi te nihil temēre, nihil imprudenter factūrum iudicāram, tamen permōtus homīnum famā, scribendum ad te existimāvi et pro nostrā benevolentīā petendum, ne quō progredērēris proclinātā iam re, quo intēgrā etiam progrediendum tibi non existimasses. Namque et amicitiae graviōrem iniuriam fecēris et tibi minus commōde consulueris, si non fortunāe obsecūtus viderēre — omnia enim secundissīma nobis, adversissīma illis accidisse videntur —, nec causam secūtus — eādem enim tum fuit, cum ab eōrum consiliis abesse iudicasti —, sed meum aliquod factum condemnavisse; quō mihi gravius ab te nihil accidere potest. Quod ne facias, pro iure nostrae amicitiae a te peto.

2. Postrēmō, quid virō bonō et quiētō et bonō civi magis convēnit, quam abesse a civilibus controversiis? Quod nonnulli cum probārent, periculī causā assēqui non potuerunt; tu explorāto et vitae meae testimonio et amicitiae iudiciō neque tutius neque honestius reperies quidquam, quam ab omni contentiōne abesse. XV. kal. Maias ex itinēre.

Marcus Tullius Cicero

Marcus Tullius Cicero, urodzony 3 stycznia 106 r. w Arpinum (por. Cic. Epp. ad Q. fr. III 1, 1, 1, obj. rzecz.), zgładzony został przez siepaczy Antonjusza 7 grudnia 43 r., w ogrodach willi w Formiae (por. Cic. Epp. ad Att. XII 40, 3, obj. rzecz.). Urzędy: w r. 75 kwestura na Sycylii; w r. 69 edylat kurulny; w r. 66 pretura miejska; w r. 63 konsulat; (w latach 58—57 wygnanie w Tessalonice i Dyrrachjum); w r. 55 augurat; w latach 51—50 prokonsulat w Cylicji. O stosunkach rodzinnych Cicerona por. objaśnienia rzeczowe Listów.

Popiersie Cicerona. Galerja Apsley House w Londynie.

Mowy Cicerona

Cycero obrał w wymowie kierunek polityczny, naśladować w tem Demostenesa, który od spraw cywilnych przeszedł do publicznych.

Już druga z mów zachowanych, *Pro Sexto Roscio Amerino* (80 r.), okazuje niezwykłą śmiałość w uderzeniach na stronników Sulli.

Podobnie mowa *Pro M. Tullio* (72—71) zwraca się przeciw samowoli weterana sullauskiego.

Mowy przeciw Werresowi (*Divinatio in Caecilium*, 70 r., przeciw podsuniętemu przez Werresa pozornemu oskarżycielowi, i 6 mów w 2 *actiones in Verrem*, 70 r., z których tylko pierwsza była rzeczywiście wygłoszona) piętnują gospodarkę prowincjonalną optymaty i sullausczyka Werresa.

Przeciw szumowinom ruchów sullauskich stanął Cycero do ostatecznej rozprawy jako konsul w 4 mowach *In Catilinam* (63 r.).

W mowie *Pro L. Murena* (por. Cic. In Cat. I, 1, 1, obj. rzecz.) Cycero bronił byłego konsula przed zarzutem nadużyć wyborczych (*de ambitu*); w czasie wyborów poparł go był skutecznie przeciw kandydaturze Katyliny.

Ale zdarzało mu się także oczyszczać byłych uczestników spisku Katyliny: i tak w r. 62 broni P. Korneliusza Sullę (*Pro P. Sulla*). W walce przeciw spiskowi Katyliny Cycero stał się z kierunkiem rewolucyjnym, popieranym przez Cezara. Jako konsul, zwalczał Cycero ten kierunek w 4 mowach *De lege agraria* (por. Cic. Epp. ad Att. II 1, 1, 3, obj. rzecz.) i w mowie *Pro Rabirio* (por. tamże).

Cycero, wielbiciel starej literatury rzymskiej, był także wyznawcą dawnych ideałów republikańskich; jednym i drugim przejął się zapewne

zamłodu w rycerskiej włości arpinackiej, oddalonej od gorączkowego pędu naprzód życia stołecznego. Dlatego też oddał się wcześniej na służbę polityki pompejańskiej. W mowie *De imperio Cn. Pompei* (66 r.) stanął w obronie *lex Manilia*, która dawała Pompejuszowi nadzwyczajne *imperium* w wojnie z Mitradatesem (por. Cic. Epp. ad Att. IV 1, 6, obj. rzecz.). Kiedy po powrocie Pompejusz w własnym interesie zbliżył się do Cezara, Ciceron był takiemu zbliżeniu przeciwny (por. tamże).

Wygnanie Cicerona było spowodowane niechęcią Cezara, który, oddalając się na długie lata (por. Wstęp do Cezara) do Galji, obawiał się wpływów nieprzychylnego mu Cicerona w Rzymie. Opuszczony przez samolubnego Pompejusza i otoczony nienawiścią optymatów Ciceron był zmuszony ująć przed agitacją Kłodjusza (por. Cic. Epp. ad Att. IV 1, 6, obj. rzecz.), agenta Cezara.

Powrót stał się możliwy, kiedy Pompejusz począł myśleć o nowym dowództwie (por. Cic. Epp. ad Att. IV 1, 6, obj. rzecz.), większym od gallijskiego dowództwa Cezara. Zostawiony sam sobie, Kłodjusz nie zdołał zapobiec wpływom Pompejusza.

Ciceron zaraz po powrocie wygłasza 4 mowy okolicznościowe (por. Cic. Epp. ad Att. IV 1, 5 i 6, obj. rzecz., nadto czwarta mowa *de haruspicum responsis*, 56 r.), a w niezachowanej mowie (por. tamże) przed *comitia centuriata* wyjednywa Pompejuszowi oczekiwane dowództwo, poczem poświęca szereg mów interesom swoich dawnych (z czasów wygnania) obrońców przeciw Kłodjuszowi:

Pro Sestio (por. Cic. Epp. ad Att. IV 1, 4, In Cat. I 21, obj. rzecz.);

In Vatinius testem (por. Cic. Epp. ad Att. VIII 3, 3, obj. rzecz.);

Pro Caelio (56 r.): Celjusz był oskarżony przez siostrę Kłodjusza o usiłowane otrucie;

Pro Cn. Plancio (54 r.): Plancjusz, obrońca wygnanego, był oskarżony o zmowę wyborczą;

Pro Milone (52 r.): o zamordowanie Kłodjusza.

Zarazem poświęcił się Ciceron zwalczaniu swoich wrogów, t. j. popleczników lub agentów Cezara i Kłodjusza, w mowach:

In L. Pisōnem (55 r.): Piso był pierwszym teściem Cezara i utrzymywał dobre stosunki z Kłodjuszem; przyczynił się też do wygnania mowcy, jako krewny dotkniętych w spisku Katyliny Kalpurnjuszów;

In M. Antonium (44–43 r.): po zamordowaniu Cezara (por. Cic. Epp. ad Att. II 1, 1, 3, obj. rzecz.); M. Antonius był krewnym C. Antoniusa, optymatystycznego kolegi Cicerona w konsulacie, i ojczymem P. Lentulusa Sura, uczestnika spisku Katyliny.

Chwilowo i niechętnie podejmował Ciceron politykę, godzącą interesy obu triumwirów, w mowach:

De provinciis consularibus, 56 r. (por. Cic. Epp. ad Att. VIII 3, 3, obj. rzeczowe);

Pro L. Balbo (56 r.): o prawo obywatelstwa dla pompejańczyka Lucjusza Korneliusza Balbusa, który później stał się agentem Cezara;

Pro C. Rabirio Postūmō: w obronie adoptowanego syna Rabirjusza (por. Cic. Epp. ad Att. II 1, 1, 3, obj. rzecz.) i współnika Gabinjusza, agenta Cezara; Rabirjusz Postūmus odpowiadał za wymuszenia, popełnione w Aleksandrii.

Za dyktatury Cezara Ciceron wystąpił w obronie wygnanych republikanów: *Pro Marcellō*, 46 r. (por. Cic. In Cat. I 21, obj. rzecz.); *Pro Q. Li-*

gariō, 46 r. (podobna sprawa); *Pro rege Deiotarō*, 45 r. (oskarż. o zamach na Cezara).

Z mów bez podkładu politycznego zachowały się:

mowy w sprawach karnych: *Pro M. Fonteio* (69 r.): *repetundarum*; *Pro A. Cluentio Habito* (66 r.): trucicielstwo i przekupstwo; *Pro L. Valerio Flacco* (59 r.): *repetundarum*;

mowy w sprawach cywilnych: *Pro Quinctio* (81 r.): najstarsza z zachowanych, w sprawie handlowej; *Pro Q. Roscio Comoedo* (76 r.): odszkodowanie za zabicie niewolnika, który uczył się sztuki dramatycznej u Roscjusza; *Pro Caecina* (69 r.): w sprawie spadkowej; *Pro Archia* (62 r.): o prawo obywatelstwa rzymskiego.

Mowy Cyserona oddalają się od praktycznych mów sądowych, a zbliżają się w układzie i kolorycie do dzieł literatury pisanej. Pisarz unika szczegółów prawniczych, nie zapuszcza się w dialektykę, jaką uprawiano w retoryce stoickiej, natomiast chętniej daje charakterystyki, przyczem świetny jego dowcip służy mu za broń i za środek zajęcia czytelnika osnową, niezbyt z natury swej literacką. Ma wprawdzie Cysero pewien schemat argumentacji, jednakże służy on zazwyczaj za punkt zaczepienia dla popisu dowcipem i krasomówstwem.

Wymowa sądowa Cyserona, zrazu pod wpływem ostatniego poprzednika Cyserona w tej dziedzinie, Hortenzjusza, zbyt jaskrawa, namiętna i prawie liryczna (styl zwany azjanistycznym), zczasem obiera kierunek innego wielkiego poprzednika Cyserona, Krassusa, zbliżający wymowę do ogólnej prozy literackiej, np. prozy historycznej.

Pisma retoryczne

Cysero, nie poprzestając na uzdolnieniach wrodzonych, od najwcześniejszej młodości do schyłku życia oddawał się studjom i ćwiczeniom, które go doskonaliły w zawodzie mowcy. Jako 20-letni młodzieniec zebrał przepisy szkolne o środkach dowodzenia w sądzie (*De inventionē* w 2 księgach) na podstawie wykładów jednego ze swych nauczycieli stoickich.

W latach 79—77 bawi w Atenach, na Rodos i w Azji Mniejszej, słuchając mistrzów wymowy greckiej. Ale dopiero po powrocie z wygnania, wsławiony swą działalnością mowcy sądowego i publicznego, Cysero rysuje w 2 dziełach (*De oratore* w 3 księgach, 55 r., i *Orator*, 46 r.) system wymowy, sądowej wprawdzie, ale rozszerzonej ogólną ogładą literacko-stylistyczną i filozoficzną. Jakkolwiek opiera się na istniejących systemach wymowy sądowej greckiej, jednak pragnie dać szeroko zakresloną syntezę wymowy powszechnej; mowca nie ma być jedynie technikiem wymowy sądowej, lecz umysłowością, przepojoną wszelkimi zasobami oświaty, a sztuka słowa ma służyć wszystkim darom jego ducha. W piśmie p. t. *Brutus* (46 r.) Cysero maluje rozwój wymowy w Rzymie. Jak dzieło *De oratore*, tak i *Brutus* jest ułożony w formie rozmowy, naśladowanej na dialogu Platona.

Mniejsze pisma retoryczne (*Partiōnes Oratoriae*, 54 r., i *Topica*, 44 r.) są przeróbkami z greckiego; pierwsze w formie pytań i odpowiedzi podają klasyfikacje, stosowane w systemach retorycznych; drugie wylicza, na podstawie takiegoż dziełka Arystotelesa, różne formy dowodzenia. Trzecie piśmiśko *De optimo genere oratorum* (46 r.) jest przedmową tłumaczenia mów Demostenesa i Ajkschinesa *O wieńcu*.

Pisma filozoficzne

Cycero, będąc praktycznie wielkim mówcą, w teorii był zależny w zupełności od Greków. Jeszcze większa zależność od źródeł greckich występuje w pismach filozoficznych Cycerona. Całą ambicją jego w tym zakresie było przelać w formę rzymską poglądy myślicieli greckich i uczynić je własnością narodową. Studja filozoficzne uprawiał Cycero w Rzymie i w czasie podróży greckiej pod kierunkiem nauczycieli akademickich, stoickich i epikurejskich. Mając wielką łatwość słowa, z nadzwyczajnym pośpiechem tłumaczył i przerabiał traktaty filozoficzne greckie.

Główne dzieła filozoficzne Cycerona są: *De republicā* w 6 księgach (54 r.); za przykładem współczesnych stoików przeróbka platońskiej *Politei*, zachowała się w stanie bardzo niezupełnym. Podobnie zaledwo połowa (3 ks.) zachowała się z 6 ksiąg *De legibus* (Platona *Prawa*). *Paradoxa Stoicōrum* (46 r.) podają w krótkim zarysie obronę sześciu najbardziej uderzających twierdzeń stoickich. *Consolatio* (45 r., por. Cic. Epp. ad Att. XII 40, 2, obj. rzecz.) przerabia jedno z częstych pisemek greckich *O żałobie*. Na Arystotelesie wzorował się zaginiony również *Hortensius* (45 r., por. tamże).

Pięć ksiąg *De finibus bonōrum et malōrum* (45 r.), uważanych za najlepsze z dzieł filozoficznych Cycerona, zestawia naukę etyczną najważniejszych szkół filozoficznych greckich.

Academica (45 r.) w 2 księgach wykładają w przeglądzie historycznym naukę Akademji młodszej o poznaniu.

Tusculanae disputationes (45—44) w 5 księgach zbierają z różnych źródeł naukę stoicką o życiu szczęśliwym.

Dzieło *De naturā deōrum* (45—44) w 3 księgach rozwija w rozmowie poglądy trzech szkół na istotę bogów.

Dwie księgi *De divinatione* (44 r.) przedstawiają zapatrywania stoików i akademików na sporną sprawę wyroczni.

Okaleczone pismo *De falō* (44 r.) stoi w nauce o przeznaczeniu na stanowisku Akademji przeciw starszym stoikom, za przykładem współczesnego stoika greckiego, Poseidoniosa.

W 3 księgach *De officiis* (44 r.) Cycero przekazał nowożytnym całe bogactwo i głębię nauki stoickiej o wszelkiego rodzaju powinnościach jednostki ludzkiej: wobec siebie, rodziny, państwa, ludzkości, siły wyższej.

Popularne poglądy filozofów greckich na zalety wieku podeszłego i na przyjaźń opowiedział Cycero zajmując w dwu rozmowach: *Cato maior sive de senectūte* (45—44) i *Laelius sive de amicitia* (44 r.). Kilka innych pomniejszych pism filozoficznych nie dochowało się.

Piśmiennictwem filozoficznym osiadał sobie Cycero ostatnie, wolne od zajęć politycznych lata pracowitego żywota. Z niepojętą łatwością w kilku latach opracował dla użytku rodaków niemal cały materiał współczesnej filozofji greckiej. Po zaginięciu oryginałów greckich pisma te są dla nas dzisiaj głównym źródłem poznania wielkiej i niedoścignionej do dziś dnia myśli moralnej greckiej. W czasach, kiedy po grecku nie czytano, t. j. od 4-go wieku po Chrystusie do odrodzenia, filozofja Cycerona kształciła ducha moralności kościelnej i świeckiej świata nowożytnego. Niezależnie od treści, pisma filozoficzne Cycerona zalecają się nadto doskonałością formy, przez co też niektórzy stawiają je wyżej od mów.

Listy

Dopiero od czasów odrodzenia zaczęto Cycerona cenić jako pisarza Listów (16 ksiąg *Listów do Attyka*; tyleż ksiąg *Do różnych znajomych*, t. j. *Ad familiares*; 3 księgi *Listów do brata Kwintusa*). Zawierają one bezcenny materiał do poznania nie tylko epoki, ale i samej indywidualności autora. Jakkolwiek rozumienie ich nastręcza dziś pewne trudności, genialna swoboda wielkiego mistrza pióra uprzytomnia czytelnikowi, że język łaciński ma w sobie nie tylko dźwięk spiżu, ale wszystkie tony mowy żywej. Są to listy rzeczywiste, ale literacko opracowane.

Poezja i historia

W młodych latach uprawiał Cycero poezję. Nadto zachowało się kilkadziesiąt wierszy przekładu poematu astronomicznego greckiego. Zamierzał także poświęcić się historii, głównie swoich czasów i swego konsulatu (prozą i wierszem). Dzieła te częścią nie doszły do skutku, częścią zaginęły.

Postać Cycerona

Cycero jest najgenialniejszą postacią literatury rzymskiej; jedynie tylko jeszcze poetów, jak Plauta, Ennjusza, a zwłaszcza Owidjusza, można z nim porównać, a z pisarzy prozą: Senekę.

Część jego niepowodzeń politycznych tłumaczy się znieprawieniem czasów i butą optymatów, część — warunkami ustroju, który literata czynił mowcą sądowym, a mowcę sądowego politykiem. Samopoczucie wielkiego człowieka prowadziło go często na bezdroża w polityce, która wymaga wielkiej ostrożności lub wielkiej siły. Cycero szukał ideału filozoficznego tam, gdzie inni, możniejsi i silniejsi od niego, widzieli jedynie grę interesów rodowych.

Wszystkie jego klęski publiczne przerasta zdumiewający trud życia prywatnego, w którym praca i zdolność szły o lepsze w budowaniu wielkiego dzieła żywota. Żyjąc w okresie największego zbliżenia duszy rzymskiej do greckiej, posiadał tajemnicę artyzmu greckiego, zachowując narodową powagę, trzeźwość i równocześnie rozmach. Chociaż pracował bez wytchnienia i kształcił się do końca życia, nie ma w sobie nic z pedanta ani kopisty.

Cycero w Polsce, por. Szczepańskiego przedmowy wyborów mów (3 części), pism retorycznych i filozoficznych Cycerona, oraz tegoż „Kultura klasyczna w zarysie“, str. 129.

Pierwsza mowa przeciw Katylinie ma układ mowy doradczej (*oratio suasoria*). Celem jej jest nakłonić Katylinę do opuszczenia miasta. Nie było bowiem ustawy, któraby zmuszała obywatela pójść na wygnanie, o ile nie uszedł sam dobrowolnie, w obawie przed karą śmierci; dopiero wtedy lud mógł zaocznie uchwalić banicję (*aquae et igni interdicere*; por. Terlikowski-Szczerbański, str. 45—46).

Części składowe mowy doradczej są: 1. Wstęp (*propositio*), przedstawiający obecne położenie sprawy; 2. opowiadanie (*narratio*) czyli wy-

łuszczenie przyczyn, które się na obecny stan złożyły; 3. namowa właściwa (*argumentatio*), zawierająca argumenty, dlaczego dla winowajcy jest korzystniej postąpić według rady mowcy; 4. zakończenie (*peroratio*), w którym mowca streszcza motywy swego postępowania, kończąc modłami.

Rozumowanie swoje mowca ożywia dwukrotnie (w części doradczej i w zakończeniu) figurą prozopopei, która po raz pierwszy występuje w Krytonie Platona. Dla dodania większej powagi wywodom, mowca część ich wkłada w usta uosobionej ojczyzny. Gdy ojczyzna czyni zarzuty Katylinie, niechęć osobista mowcy niknie wobec jej głosu. Gdy ojczyzna żąda wdzięczności, mowca już nie tłumaczy się przed senatem, lecz poczuwa się do obowiązku wobec idei państwowej. Zresztą w mowie przeważa dowcip szyderczy, najgroźniejszy, a przez to najczęściej używany oręż wymowy cycerońskiej.

Gdy Cycero zakończył przemówienie, senatorowie wykrzykami oburzenia przerwali usprawiedliwienia Katyliny. Tej samej nocy wraz z 300 spiskowymi Katylina podążył do obozu Manliusza. W styczniu 62 r. osaczony pod Pistorją (na północny zachód od Florencji) przez Metellusa Celera i konsula Antonjusza stoczył zawziętą bitwę z konsulem i poległ z 3000 towarzyszy.

Tymczasem, po wygłoszeniu I mowy przeciw Katylinie, Cycero dn. 9 listopada 63 r. wygłosił przed ludem II mowę przeciw Katylinie (sprawozdawczą, *pro contione*, por. Cic. Epp. ad Att. IV 1, 6, obj. rzecz.).

Katylina, opuszczając Rzym, poruczył P. Lentulusowi kierownictwo spisku w stolicy, w nadziei, że do grudnia uda mu się samemu zebrać wojsko, wystarczające do pochodu na Rzym, a wtedy spiskowi w stolicy wywołają rozruchy podczas Saturnaliów (18 grudnia) i wydadzą mu miasto. Aby zjednać Katylinie posiłki (głównie brakowało mu konnicy), P. Lentulus wszedł w porozumienie z posłami ludu celtyckiego, Allobrogów, bawiącymi podówczas w Rzymie i dnia 2-go grudnia wręczył im listy do władz ich z poleceniem niesienia pomocy Katylinie. Poselstwo udzieliło o tem poufnie wiadomości konsulowi Cyceronowi i za jego wiedzą przyjęło listy od spiskowców; opuszczając Rzym, zostało zrewidowane, a na podstawie odebranych listów uwięziono 4 głównych sprzysiężonych. O tych wydarzeniach powiadomił Cycero lud w III mowie przeciw Katylinie.

5 grudnia r. 63 senat, zebrany w świątyni Zgody (por. Szczepański, str. 178), wysłuchał IV mowy Cycerona przeciw Katylinie i po długich wahaniach przychylił się do wniosku konsula desygnowanego (por. Cic. Epp. ad Fam. XI 12, tytuł, obj. rzecz.). Deciusa Iuniusa Silanusa i zgodził się na karę śmierci bez sądu nad spiskowymi. Stracenie optymatów i senatorów bez sądu stało się niebawem (r. 58) jedną z głównych przyczyn wygnania Cycerona. Cycero chciał ominąć drogę sądową, ponieważ Katylina dwukrotnie został za poparciem Cezara uwolniony, drogą przekupstwa, w sprawach dowodnie nieczystych. Dzieje spisku Katyliny dowodzą moralnego upadku urzędów republikańskich, t. j. senatu i sądów. Senatorowie bowiem z uprzedzeń stanowych nie chcieli dopuścić, aby *homo novus* ukarał zbrodniczego optymatę, a sędziowie (*equites*) kupczyli prawem i sumieniem.

Cycero doradza Katylinie, by opuścił Rzym

(Cic. In L. Catilinam I, 1—33)

I. *Propositio*: Rzym czeka na ostatnie poruszenie Katyliny

1. Oburzenie mowcy na zuchwałą obojętność Katyliny

1. Quo usque tandem abutere, Catilīna, patientiā nostrā? quam diu etiam furor iste tuus nos elūdet? quem ad finem sese effrenāta iactābit audacia? Nihilne te nocturnum praesidium Palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor popūli, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senātus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? Patere tua consilia non sentis? Constrictam iam horum omnium scientiā tenēri coniurationem tuam non vides? Quid proximā, quid superiore nocte egeris, ubi fuēris, quos convocaveris, quid consilii cepēris, quem nostrum ignorare arbitrāris?

2. O tempora, o mores! Senātus haec intellēgit, consul videt; hic tamen vivit. Vivit? immo vero etiam in senātum venit, fit publici consilii particeps, notat et designat oculis ad eadem unum quemque nostrum; nos autem, fortes viri, satis facere rei publicae videmur, si istius furorem ac tela vitemus.

2. Przykłady dawnej surowości

Ad mortem te, Catilīna, duci iussū consūlis iam pridem oportebat, in te conferri pestem, quam tu in nos machināris.

3. An vero vir amplissimus P. Scipio, pontifex maximus, Ti. Gracchum, mediocriter labefactantem statum rei publicae, privatus interfecit: Catilinam, orbem terrae caede atque incendiis vastare cupientem, nos, consules, perferemus? Nam illa nimis antiqua praetero, quod C. Servilius Ahala Sp. Maelium, novis rebus studentem, manū suā occidit. Fuit, fuit istā quondam in hac re publicā virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quam acerbissimum hostem, coercerent.

Habemus senātus consultum in te, Catilīna, vehemens et grave; non deest rei publicae consilium neque auctoritas huius ordinis; nos, nos, dico aperte, consules, desumus.

2. 4. Decrevit quondam senātus, ut L. Opimius consul videret, ne quid res publica detrimenti caperet; nox nulla intercessit, interfectus est propter quasdam seditiōnum suspiciōnes C. Gracchus clarissimō patre, avō, maioribus, occisus est cum liberis

IN LUCIVM CATILINAM INCIPIT L. JECI PRIMVS

FE LICITE R

HOVSQVE TANDE ABYTRE

catilina patiens nra. Quidiu

et non furor iste tuus clude.

Quo ad fine sese effrenat uela

bre audacia? Nichil ne te noct

num pſidiu palati. nichil urbis

uigilię. nichil amor popli. nichil

cōcurſ honorū omnū. nichil lac

mentisſſimus habendi ſenatus

locus. nichil horū ora uolūſque

mouerunt. Exare tua cōſilia.

nō ſentis. Cōſtititū ū horū omnū ſcientia teneri cō uitatione pot

uidet. Quis prima. quid ſuperiore nocte egeris. ubi fueris. queſ con

uoca ueris. qd cōſilia coeperis. que nrm ignorare arbitraris. Oportet

omnes Senatus hanc intelligit. cōſul uidet. hincm uiuit. uir

immo uero et iſ inſenatu uenit. Fie publico cōſili perrecepti. nō

et deſignat oculis. aduertē unū quēq; nrm. aut fortes uiri ſan

facere rei p. uidemur ſiſtiſſus furorē. uela uirum. Ad morē et

catilina duci uſſu cōſ. iā pridē oportebat inter cōſerra peſe p. uirū

unioſ omiſ ū diu machinariſ. An qd uir ampliffimū p. uirū

m. n. gacchū mediocritē libeſ f. uirū rei p. priuatiſ inſerit

catilina orbe terit cecide atq; incendit uariare cupiente nrm

ſuſet p. ſer. omiſ. Nā illa nimis antiqua p. uirū qd q. ſer. uirū

ſhala ſp. meliū nouit reb; ſeudent manu ſua cecidit. ſer. uirū

iſta quondā m hac rei p. uirtut. ut uiri fortes acriorib; ſuppoſit

ciue p. uirtutū quā acerbiſſimū hoſtē cohercerent. ſer. uirū

inter catilina uehement nōdet. rei p. cōſiliū neq; auctoritat hui

ordinis. Noſ noſ dico ap. cōſuleſ deſum. deſum quondā m

M. Fulvius consulāris. Simīli senātūs consultō C. Mariō et L. Valeriō consulibus est permissa res publica; num unum diem postēa L. Saturnīnum tribūnum plebis et C. Servilium praetōrem mors ac rei publicae poena remorāta est?

At vero nos vicesimū iam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim huiusce modi senātūs consultum, verum inclūsum in tabūlis, tamquam in vagīnā reconditum, quō ex senātūs consultō confestim te interfectum esse, Catilīna, convēnit.

3. Powody pobłażania chwilowego

Vivis, et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio, patres conscripti, me esse clementem, cupio in tantis rei publicae periculis me non dissolutum vidēri, sed iam me ipse inertiae nequitiaeque condemno.

5. Castra sunt in Italiā contra populum Romanum in Etruriae faucibus collocata, crescit in dies singulos hostium numerus; eorum autem castrorum imperatorem ducemque hostium intra moenia, atque adēo in senātū videmus, intestinam aliquam cotidie perniciem rei publicae molientem. Si te iam, Catilīna, comprehendi, si interfici iussēro, credo, erit verendum mihi, ne non potius hoc omnes boni serius a me, quam quisquam crudelius, factum esse dicant.

Verum ego hoc, quod iam pridem factum esse oportuit, certā de causā nondum addūcor, ut faciam. Tum denique interficiēre, cum iam nemo tam imprōbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non iure factum esse fateatur.

6. Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives, et vives ita, ut vivis, multis meis et firmis praesidiis obsessus, ne commovere te contra rem publicam possis. Multorum te etiam oculi et aures, non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient.

II. Narratio: Akt oskarżenia

4. Udaremnione przez mowcę zamachy Katyliny na całość państwa

3. Etēnim quid est, Catilīna, quod iam amplius exspectes, si neque nox tenebris obscurare coetus nefarios, nec privata domus parietibus continere voces coniurationis tuae potest, si illustrantur, si erumpunt omnia? Muta iam istam mentem, mihi crede, obliviscere caedis atque incendiōrum. Tenēris undique;

luce sunt clariōra nobis tua consilia omnia, quae iam mecum licet recognoscas.

7. Meministine me ante diem XII. Kalendas Novembres dicere in senātū, fore in armis certo die, qui dies futūrus esset ante diem VI. Kalendas Novembres, C. Manlium, audaciae satellitem atque administrum tuae? Num me fefellit, Catilīna, non modo res tanta, tam atrox tamque incredibilis, verum, id quod multo magis est admirandum, dies?

Dixi ego idem in senātū, caedem te optimatum contulisse in ante diem V. Kalendas Novembres, tum cum multi principes civitatis Romā, non tam sui conservandi, quam tuōrum consiliōrum reprimendōrum causā, profugerunt.

Num infitiāri potes te illo ipso die meis praesidiis, meā diligentia circumclūsum commovere te contra rem publicā non potuisse, cum tu discessū ceterōrum nostrā tamen, qui remansissēmus, caede te contentum esse dicebas?

8. Quid, cum te Praeneste Kalendis ipsis Novembribus occupatūrum nocturno impētū esse confidēres, sensistine illam coloniam meo iussū, meis praesidiis, custodiis, vigiliis esse munitam? Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod non ego non modo audiam, sed etiam vidēam planēque sentiam.

5. Zamachy Katyliny na życie Cyserona

4. Recognosce tandem mecum noctem illam superiorem; iam intellēges multo me vigilare acrius ad salutē, quam te ad perniciem rei publicae. Dico te priore nocte venisse inter falcarios (non agam obscurē) in M. Laecae domum; convenisse eodem complures eiūsdem amentiae scelerisque socios. Num negare audes? Quid taces? Convincam, si negas; vidēo enim esse hic in senātū quosdam, qui tecum unā fuerunt.

9. O di immortales! Ubīnam gentium sumus? In quā urbe vivimus? Quam rem publicā habemus? Hic, hic sunt, in nostro numero, patres conscripti, in hoc orbis terrae sanctissimō gravissimōque consiliō, qui de nostrō omnium interitū, qui de huius urbis, atque adēo de orbis terrarum exitio cogitent. Hos ego vidēo consul et de re publicā sententiam rogo et, quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero.

Fuisti igitur apud Laecam illā nocte, Catilīna, distribuisti partes Italiae, statuisti, quō quemque proficisci placēret, delegisti, quos Romae relinquēres, quos tecum educēres, discripsisti urbis partes ad incendia, confirmasti te ipsum iam esse exitūrum, dixisti paulum tibi esse etiam nunc morae, quod ego vivērem.

Reperti sunt duo equites Romani, qui te istā curā liberarent, et sese illā ipsā nocte, paulo ante lucem, me in meō lectulō interfectūros esse pollicerentur.

10. Haec ego omnia vixdum etiam coetū vestrō dimissō compēri; domum meam maioribus praesidiis munīvi atque firmāvi; exclusi eos, quos tu ad me salutātum mane misēras, cum illi ipsi venissent, quos ego iam multis ac summis viris ad me id tempōris venturos esse praedixēram.

5.

Quae cum ita sint, Catilīna, perge, quō coepisti; egredere aliquando ex urbe; patent portae, proficiscere. Nimum diu te imperatorem tua illa Manliāna castra desidērant. Educ tecum etiam omnes tuos; si minus, quam plurimos; purga urbem. Magnō me metū liberabis, dum modo inter me atque te murus intersit. Nobiscum versari iam diutius non potes; non feram, non patiar, non sinam.

11. Magna dis immortalibus habenda est atque huic ipsi Iovi Statori, antiquissimō custōdi huius urbis, gratia, quod hanc, tam taetram, tam horribilem tamque infestam rei publicae pestem totiens iam effugimus. Non est saepius in unō homīne summa salus periclitanda rei publicae.

Quamdiu mihi consūli designātō, Catilīna, insidiātus es, non publicō me praesidiō, sed privatā diligentia defendi. Cum proximis comitiis consularibus me consulem in campō et competitorēs tuos interficere voluisti, compressi conātūs tuos nefarios amicōrum praesidiō et copiis, nullō tumultū publice concitātō. Denique, quotienscumque me petisti, per me tibi obstiti, quamquam videbam perniciem meam cum magnā calamitate rei publicae esse coniunctam.

12. Nunc iam aperte rem publicam universam petis; templa deōrum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam totam ad exitium et vastitatem vocas.

III. *Argumentatio*: Rady Cycerona

6. Przeszłość Katyliny, skalana prywatnie i publicznie

Quare quoniam id, quod est primum et quod huius imperii disciplinaeque maiōrum proprium est, facere nondum audeo, faciam id, quod est ad severitatem lenius, ad communem salutem utilius. Nam si te interfici iussēro, residēbit in re publica reliquā coniuratorum manus; sin tu, quod te iam dudum hortor, exieris, exhaurietur ex urbe magnā et perniciosā sentina rei publicae.

13. Quid est, Catilīna? Num dubitas id me imperante facere, quod iam tuā sponte faciēbas? Exire ex urbe iubet consul hostem; interrōgas me, num in exsilium? Non iubēo, sed, si me consūlis, suadēo.

6.

Quid est enim, Catilīna, quod te iam in hac urbe delectare possit? In quā nemo est, extra istam coniuratiōnem perditōrum hominū, qui te non metuat, nemo, qui te non odērit.

Quae nota domesticae turpitudinis non inusta vitae tuae est? Quod privatārum rerum dedēcus non haeret in famā?

14. Quid vero? Nuper cum morte superiōris uxōris novis nuptiis domum vacuefecisses, nonne etiam aliō incredibili scelere hoc scelus cumulasti? Quod ego praetermitto et facile patior sileri, ne in hac civitatē tanti facinōris immanitas aut exstittisse aut non vindicatā esse videatur.

Praetermitto ruinas fortunārum tuārum, quas omnes impendere tibi proximis Idibus senties; ad illa venio, quae non ad privatam ignominiam vitiōrum tuōrum, non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam rem publicam atque ad omnium nostrum vitam salutēque pertinent.

15. Potēstne tibi haec lux, Catilīna, aut huius caeli spirītus esse iucundus, cum scias esse horum neminem, qui nesciat te pridie Kalendas Ianuarias, Lepido et Tullo consulibus, stetisse in comitiō cum telo, manum consūlum et principum civitatis interficiendōrum causā paravisse, scelēri ac furōri tuō non mentem aliquam aut timōrem tuum, sed fortunam populi Romāni obstittisse?

Ac iam illa omitto, quotiens tu me designātum, quotiens vero consulem interficere conātus es! Quot ego tuas petitiōnes, ita coniectas, ut vitari posse non viderentur, parvā quadam declinatiōne et, ut aiunt, corpore effūgi! Nihil assequēris, neque tamen conari ac velle desistis.

16. Quotiens tibi iam extorta est ista sica de manibus! Quotiens excidit casū aliquō et elapsa est! Quae quidem quibus abs te initiata sacris ac devota sit, nescio, quod eam necesse putas esse in consulis corpore defigere.

7. Powszechna odraza do Katyliny

7.

Nunc vero quae tua est ista vita? Sic enim iam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debēo, sed ut misericordiā, quae tibi nulla debetur.

Venisti paulo ante in senātum. Quis te ex hac tantā frequentia totque tuis amicis ac necessariis salutavit? Si hoc post

hominum memoriam contigit nemini, vocis expectas contumeliam, cum sis gravissimo iudicio taciturnitatis oppressus? Quid, quod adventu tuo ista subsellia vacuefacta sunt, quod omnes consulares, qui tibi persaepe ad caedem constituti fuerunt, simul atque assedisti, partem istam subselliōrum nudam atque inanem reliquerunt, quō tandem animo tibi ferendum putas?

17. Servi mehercule mei si me isto pacto metuērent, ut te metūunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putārem; tu tibi urbem non arbitraris? Et si me meis civibus iniuriā suspectum tam graviter atque offensum vidērem, carere me aspectū civium, quam infestis omnium oculis conspici mallet; tu cum conscientia scelērum tuōrum agnoscas odium omnium iustum et iam diu tibi debitum, dubitas, quorum mentes sensusque vulneras, eōrum aspectum praesentiāque vitare?

Si te parentes timērent atque odissent tui, neque eos ullā ratione placare posses, ut opinor, ab eōrum oculis aliquō concederes; nunc te patriā, quae communis est parens omnium nostrum, odit ac metuit et iam diu nihil te iudicat, nisi de parricidio suo, cogitare; huius tu neque auctoritatem verebēre, nec iudicium sequere, nec vim pertimesces?

8. Głos ojczyzny do Katyliny

18. Quae tecum, Catilina, sic agit et quōdam modo tacita loquitur:

Nullum iam aliquot annis facinus exstitit nisi per te, nullum flagitium sine te; tibi uni multorum civium necesse, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera; tu non solum ad negligendas leges et quaestiones, verum etiam ad evertendas perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli; nunc vero me totam esse in metu propter unum te, quidquid increpuerit, Catilinam timēri, nullum vidēri contra me consilium iniri posse, quod a tuo scelere abhorreat, non est ferendum. Quam ob rem discēde atque hunc mihi timorem eripe; si est verus, ne opprimar, sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam.

8. 19. Haec si tecum ita, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiam si vim adhibere non possit?

9. Niebezpieczeństwo dalszego pozostawania w Rzymie

Quid, quod tu te ipse in custodiam dedisti? Quod vitandae suspicionis causā ad M'. Lepidum te habitare velle dixisti? A quō non receptus, etiam ad me venire ausus es atque, ut

domi meae te asservārem, rogasti. Cum a me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse isdem parietibus tutō esse tecum, qui magnō in periculō essem, quod isdem moenibus continerēmur, ad Q. Metellum praetōrem venisti. A quō repudiātus, ad sodalem tuum, virum optimum, M. Metellum demigrasti; quem tu videlicet et ad custodiendum diligentissimum et ad suspicandum sagacissimum et ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quam longe videtur a carcēre atque a vinculis abesse debere, qui se ipse iam dignum custodia iudicārit?

20. Quae cum ita sint, Catilīna, dubitas, si emōri aequo animo non potes, abire in aliquas terras et vitam istam, multis suppliciis iustis debitisque ereptam, fugae solitudinique mandare?

10. Milczenie senatu

Refer, inquis, ad senātum; id enim postulas et, si hic ordo placere decreverit te ire in exsilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam, id quod abhorret a meis moribus, et tamen faciam, ut intellēgas, quid hi de te sentiant.

Egredere ex urbe, Catilīna, libērā rem publicā metū, in exsilium, si hanc vocem exspectas, proficiscere.

Quid est, Catilīna? Ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium? Patiuntur, tacent. Quid exspectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis?

21. At si hoc idem huic adulescenti optimo P. Sestio, si fortissimo viro M. Marcellō dixissem, iam mihi, consuli, hoc ipso in templo, iure optimo, senātus vim et manūs intulisset.

De te autem, Catilīna, cum quiescunt, probant; cum patiuntur, decernunt; cum tacent, clamant; neque hi solum, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima, sed etiam illi equites Romāni, honestissimi atque optimi viri, ceterique fortissimi cives, qui circumstant senātum, quorum tu et frequentiam videre et studia perspicere et voces paulo ante exaudire potuisti. Quorum ego vix abs te iam diu manūs ac tela continēo, eosdem facile addūcam, ut te haec, quae vastare iam pridem studes, relinquentem usque ad portas prosequantur.

11. Ofiarność konsula

9. 22. Quamquam quid loquor? Te ut ulla res frangat? Tu ut ullum exsilium cogites? Utinam tibi istam mentem di immortales duint!

Tametsi vidēo, si meā voce perterritus ire in exsilium animum induxeris, quanta tempestas invidiae nobis, si minus in

praesens tempus recenti memoriā scelērum tuōrum, at in posteritatem impendēat. Sed est tanti, dum modo ista sit privāta calamitas et a rei publicae periculis seiungātur.

Sed tu ut vitiis tuis commoveāre, ut legum poenas pertimescas, ut temporibus rei publicae cedas, non est postulandum. Neque enim is es, Catilīna, ut te aut pudor umquam a turpitudine aut metus a periculō aut ratio a furōre revocārit.

23. Quam ob rem, ut saepe iam dixi, proficiscēre ac, si mihi inimicō, ut praedicas, tuō conflare vis invidiam, rectā perge in exsilium; vix feram sermones hominū, si id feceris; vix molem istius invidiae, si in exsilium iussū consulis iēris, sustinēbo. Si autem servīre meae laudi et gloriae mavis, egredere cum importūnā sceleratorum manū, confer te ad Manlium, concita perditos cives, secerne te a bonis, infer patriae bellum, exsulta impiō latrocinio, ut a me non eiectus ad aliēnos, sed invitatus ad tuos isse videaris.

12. Przygotowania zbrojne Katyliny

24. Quamquam quid ego te invitem, a quō iam sciam esse praemissos, qui tibi ad Forum Aurelium praestolarentur armati, cui sciam pactam et constitutam cum Manliō diem, a quō etiam aquilam illam argentēam (quam tibi ac tuis omnibus confido perniciosam ac funestam futuram), cui domi tuae sacrarium constitutum fuit, sciam esse praemissam? Tu ut illā carere diutius possis, quam venerari ad caedem proficiscens solēbas, a cuius altaribus saepe istam impiam dextēram ad necem civium transulisti?

13. Hart wojenny Katyliny

10. 25. Ibis tandem aliquando, quō te iam pridem ista tua cupiditas effrenata ac furiosa rapiēbat. Neque enim tibi haec res affert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem. Ad hanc te amentiam natura pepērit, voluntas exercuit, fortuna servavit. Numquam tu non modo otium, sed ne bellum quidem, nisi nefarium, concupisti.

Nactus es ex perditis atque ab omni, non modo fortunā, verum etiam spe derelictis improborum manum. 26. Hic tu quā laetitiā perfruere, quibus gaudiis exsultabis, quantā in voluptate bacchabere, cum in tantō numēro tuorum neque audies virum bonum quemquam neque vidēbis!

Ad huius vitae studium meditāti illi sunt, qui feruntur, labores tui, iacere humi ad facinus obeundum, vigilare insidiantem bonis otiosorum. Habes, ubi ostentes tuam illam praeclaram

patientiam famis, frigōris, inopiae rerum omnium, quibus te brevi tempore confectum esse senties.

27. Tantum profeci tum, cum te a consulatū reppūli, ut exsul potius temptare, quam consul vexare rem publicam posses, atque ut id, quod esset abs te scelerate susceptum, latrocinium potius, quam bellum, nominaretur.

IV. *Peroratio*: Usprawiedliwienie zwłoki w ukaraniu Katyliny

14. Głos ojczyzny do Cyclerona

II. Nunc, ut a me, patres conscripti, quandam, prope iustam, patriae querimoniam detester ac deprēcer, percipite, quaeso, diligenter, quae dicam, et ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etēnim si mecum patriā, quae mihi vitā meā multo est carior, si cunctā Italiā, si omnis res publicā sic loquatur:

M. Tulli, quid agis? tune eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem exspectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem scelēris, principem coniurationis, evocatorem servorum et civium perditorum, exire patiēre, ut abs te non emissus ex urbe, sed inmissus in urbem esse videatur? Nonne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summō supplicio mactari imperabis?

28. Quid tandem te impedit? Mosne maiorum? At persaepe etiam privati in hac re publicā perniciosos cives morte multarunt. An leges, quae de civium Romanorum supplicio rogatae sunt? At numquam in hac urbe, qui a re publicā defecerunt, civium iura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? Praeclaram vero populo Romano refers gratiam, qui te, hominem per te cognitum, nullā commendatione maiorum tam mature ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiae aut alicuius periculi metum salutem civium tuorum neglegis. 29. Sed si quis est invidiae metus, num est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia, quam inertiae ac nequitiae, pertimescenda? An cum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardēbunt, tum te non existimas invidiae incendio conflagratūrum?

15. Odpowiedź mowcy

12. His ego sanctissimis rei publicae vocibus et eorum hominum, qui hoc idem sentiunt, mentibus pauca respondebo. Ego, si hoc optimum factū iudicarem, patres conscripti, Catilinam

morte multāri, unius usuram horae gladiatorī isti ad vivendum non dedissem. Etēnim si summi viri et clarissīmi cives Saturnīni et Gracchōrum et Flacci et superiorum complurium sanguine, non modo se non contaminārent, sed etiam honestārent, certe verendum mihi non erat, ne quid, hoc parricidā civium interfectō, invidiae in posteritatem redundāret. Quodsi ea mihi maxime impendēret, tamen hoc animō fui semper, ut invidiam virtūte partam, gloriam, non invidiam, putārem.

30. Quamquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quae imminēt, non vidēant, aut ea, quae vident, dissimulent: qui spem Catilinae mollibus sententiis aluērunt coniurationēmque nascentem non credendō corroboravērunt: quorum auctoritate multi, non solum imprōbi, verum etiam imperīti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie factum esse dicērent. Nunc intellēgo, si iste, quō intendit, in Manliāna castra pervenērīt, neminem tam stultum fore, qui non vidēat, coniurationem esse factam, neminem tam imprōbum, qui non fateātur. Hoc autem unō interfectō intellēgo hanc rei publicae pestem paulisper reprīmi, non in perpetuum comprīmi posse.

Quodsi se eiecērīt secūmque suos eduxērīt et eodem ceteros, undique collectos naufragos, aggregārīt, exstinguētur atque delebitur, non modo haec tam adulta rei publicae pestis, verum etiam stirps ac semen malōrum omnium.

13. 31. Etēnim iam diu, patres conscripti, in his periculis coniurationis insidiisque versāmur, sed nescio quō pactō omnium scelērum ac vetēris furōris et audaciae maturitas in nostri consulātus tempus erūpit. Quodsi ex tantō latrociniō iste unus tollētur, videbimur fortasse ad breve quoddam tempus curā et metū esse relevāti, pericūlum autem residēbit et erit inclūsum penitus in venis atque in visceribus rei publicae. Ut saepe homīnes aegri morbo gravi, cum aestū febrīque iactantur, si aquam gelidam bibērunt, primō relevāri videntur, deinde multō gravius vehementiusque affligantur, sic hic morbus, qui est in re publicā, relevātus istius poenā, vehementius reliquis vivis ingravescet.

16. Życzenia i modły

32. Quare secēdant imprōbi, unum in locum congregentur, murō denique, quod saepe iam dixi, secernantur a nobis. Desinant insidiāri domi suae consūli, circumstāre tribūnal praetōris urbāni, obsidēre cum gladiis curiam, malleōlos et faces ad inflammandam urbem comparāre: sit denique inscriptum in fronte uniuscuiusque, quid de re publicā sentiat.

Pollicëor hoc vobis, patres conscripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romānis virtutem, tantam in omnibus bonis consensuionem, ut Catilinae profectiōne omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicāta esse videātis.

33. Hisce ominibus, Catilina, cum summā rei publicae salute, cum tuā peste ac pernicie cumque eorum exitiō, qui se tecum omni scelēre parricidiōque iunxerunt, proficiscēre ad impium bellum ac nefarium.

Tu, Iuppiter, qui isdem, quibus haec urbs, auspiciis a Romulō es constitutus, quem Statorem huius urbis atque imperii vere nomināmus, hunc et huius socios a tuis ceterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vitā fortunisque civium omnium arcēbis et homīnes bonōrum inimicos, hostes patriae, latrones Italiae, scelērum foedēre inter se ac nefariā societāte coniunctos, aeternis suppliciis vivos mortuōsque mactābis.

Caius Sallustius Crispus

Caius Sallustius Crispus urodził się w r. 86 przed Chr. w Amiternum, mieście sabińskim (90 km na północny wschód od Rzymu), zmarł w r. 35 przed Chr. Jako trybun ludu w r. 52 stanął po stronie Cezara przeciw Milonowi, mordercy Kłodjusza, i przeciw Cyceronowi; zwalczał też Cycerona przez całe życie jak najzawzięciej. W r. 50 usunięty ze senatu, przebywa odtąd przy boku Cezara, najpierw w Galji, później dowodzi jego flotą w wojnie domowej. W r. 48 (po zwycięstwie Cezara pod Pharsalos) odzyskuje godność senatora. Za zasługi, oddane Cezarowi w wojnie afrykańskiej (47—46), zostaje prokonsulem Afryki, lecz z powodu procesu o zdradstwo wraca w r. 45 do Rzymu; po śmierci Cezara prowadzi życie zaciszne w swoich słynnych ogrodach (*horti Sallustiani*) w Rzymie (między Monte Pincio a Kwirynałem).

Pierwsze dzieło Salustjusza, *De coniuratione Catilinae* lub *Bellum Catilinae*, wyjaśnia przyczyny spisku (ogólne zepsucie moralne, a zwłaszcza

Popiersie Salustjusza.
Muzeum Watykańskie.

wśród optymatów; ciężkie warunki życia po przewrotach Marjusza i Sulli; znieprawienie młodości Katyliny w czasach rządów Sulli) i opisuje jego przebieg zewnętrzny, ponieważ autor nie miał dokładniejszych wiadomości, poza pismami Cycerona, opowiadaniem o pamiętnym posiedzeniu senatu z dnia 7 listopada i o bitwie, oraz poza 2 listami Katyliny. Postaci rysują się wyraziście, panuje ton rzeźbowy.

Więcej namiętności ujawnia się w drugim, nieco większym, dziele Salustjusza, *Bellum Iugurthinum* (wojna z Jugurtą, królem numidyjskim, w latach 111—105); autor sławi zwycięstwa wodza popularów, Marjusza, w Afryce. Opis przyczyn i rozmiarów wojny łączy się z obrazem znikczemnienia optymatów; mniej go obchodzą losy samego Jugurty.

Historiae przedstawiały okres wzmocnienia się wpływów demokratycznych po śmierci Sulli (lata 78—67). Dzieło, nieskończone przez autora, zachowało się jedynie w urywkach. Salustjusz pisze z wyszukaną zwięzłością, a unika okresów, właściwych prozie Cycerona. Wyrażeniom nadaje często uderzający nacisk (t. zw. *significatio praegnans*, por. 5 i 15, obj. jęz.), i nierzadko oddala się od użycia wyrażań w ich zwykłym znaczeniu (por.

14, 2 i 56, 1, obj. jęz.); dobiera je, mimo że pisze dzieje współczesne, z dawniejszych pisarzy rzymskich, używa form starodawnych, przez co jest najstarszym przedstawicielem prądu archaistycznego, który najsilniej rozwinął się w 100 lat później, za cesarza Hadrijana. Nie wzoruje się na romansowem dziejopisarstwie okresu hellenistycznego, lecz pod wpływem dziejopisarza greckiego z epoki klasycznej, Tucydýdesa, bystro rozpatruje dalsze przyczyny wszelkich wydarzeń, zwłaszcza duchowe zabarwienia całych epok i bliższe powody, ukryte w naturach osób działających (psychologizm). W doborze takich tylko faktów, dla których należy szukać uzasadnienia w ogólnym związku przyczyn i skutków (pragmatyzm), różni się Salustjusz od kronikarzy. Natomiast od Tucydýdesa odstepuje, a pozostaje w zależności od dziejopisarzy hellenistycznych, mniej dbając o drobne wydarzenia, a więcej o osobistości (charakterystyka). Zarówno język, jak i ogólniejsza forma literacka pism Salustjusza, wywarły widoczny wpływ na Tacyta.

Salustjusz w Polsce por. Szczepański, „Kultura klasyczna w zarysie“, str. 96.

Spisek Katyliny

(Sallustius BC 5—61)

1. Postać Katyliny

5. L. Catilina, nobili genēre natus, fuit magnā vi et animi et corpōris, sed ingenio malō pravōque. 2. Huic ab adulescentiā bella intestīna, caedes, rapinae, discordia civilis, grata fuēre, ibique iuventutem suam exercuit. 3. Corpus patiens inediae, algōris, vigiliae, supra quam quouiam credibile est. 4. Animus audax, subdōlus, varius, quouis rei lubet simulātor ac dissimulātor, aliēni adpētens, sui profusus, ardens in cupiditatibus; satis eloquentiae, sapientiae parum. 5. Vastus animus inmoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat.

6.

Hunc post dominationem L. Sullae lubido maxīma invaserat rei publicae capiundae; neque, id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habebat. 7. Agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopiā rei familiaris et conscientiā scelērum, quae utraque iis artibus auxerat, quas supra memoravi. 8. Incitabant praeterēa corrupti civitatis mores, quos pessūma ac divorsa inter se mala, luxuria atque avaritia, vexabant.

2. Towarzysze Katyliny

14.

In tantā tamque corruptā civitate Catilina, id quod factū facillūmum erat, omnium flagitiōrum atque facinōrum circum se, tamquam stipatorum, catervas habebat. 2. Nam quicumque

bona patria laceravērat, quique aliēnum aes grande conflavērat, quō flagitium aut facinus redimēret, (3) praeterēa omnes undīque parricīdae, sacrilēgi, convicti iudiciis, aut pro factis iudicium timentes, ad hoc quos manus atque lingua periuriō aut sanguīne civili alēbat, postrēmō omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitābat, ii Catilinae proxīmi familiarēsque erant.

4. Quodsi quis etiam a culpā vacūos in amicitiam eius incidērat, cottidiānō usū atque illecēbris facīle par similisque ceteris efficiebātur. 5. Sed maxūme adulescentium familiaritātes adpetēbat; eōrum anīmi, molles et aetāte fluxi, dolis haud difficulter capiebantur.

15. Iam primum adulescens Catilīna multa nefanda fecērat. 2. Postrēmō captus amōre Aureliae Orestillae, quouis praeter formam nihil umquam bonus laudāvit, quod ea nubēre illi dubitābat, timens privignum adulta aetāte, pro certō creditur necatō filiō vacuam domum scelestis nuptiis fecisse.

3. Quae quidem res mihi in primis vidētur causa fuisse facinus maturandi. 4. Namque animus impūrus, dis hominibūsq̄ue infestus, neque vigiliis neque quietibus sedārī potērat: ita conscientia mentem excītātam vastābat. 5. Igītur colos ei exsanguis, foedi oculi, citus modo, modo tardus incessus, prorsus in facie voltūque vecordia inērat.

16.

Sed iuventūtem, quam, ut supra dixīmus, illexērat, multis modis mala facinōra edocebat. 2. Ex illis testis signatorēsque falsos commodāre; fidem, fortūnas, periculā, vilia habēre; post, ubi eōrum famam atque pudōrem adtrivērat, maiōra alia imperābat. 3. Si causa peccandi in praesens minūs suppetēbat, nihilō minus insontis, sicūtī sontis, circumvenīre, iugulāre: scilīcet, ne per otium torpescērent manūs aut animus, gratūfō potius malus atque crudēlis erat.

4. His amīcis sociisque confisus Catilīna, simul quod aes aliēnum per omnis terras ingens erat, et quod plerīque Sullāni milītes, largius suō usi, rapinārum et victoriae vetēris memōres, civile bellum exoptābant, opprimundae rei publicae consilium cepit. 5. In Italiā nullus exercitus, Cn. Pompeius in extrēmīs terris bellum gerēbat: ipsi consulatū petentī magna spes; senātus nihil sane intentus, tutae tranquillaeque res omnes: sed ea prorsus opportūna Catilinae.

3. Rozgrom Katyliny

a) Osaczenie Katyliny

56. Dum ea Romae geruntur, Catilīna ex omni copiā, quam et ipse adduxerat et Manlius habuerat, duas legiones instituit. 3. Sed ex omni copiā circiter pars quarta erat militariūbus armis instructa: ceteri, ut quemque casus armaverat, sparos aut lanceas, alii praeacutas sudis portabant.

4. Sed postquam Antonius cum exercitū adventabat, Catilīna per montis iter facere, modo ad urbem, modo Galliam versus castra movere, hostibus occasionem pugnandi non dare. Sperabat propediem magnas copias sese habiturum, si Romae socii incepta patravissent. 5. Interēa servitia repudiabat, quoniam initio ad eum magnae copiae concurrēbant, opibus coniurationis fretus, simul alienum suis rationibus existimans videri causam civium cum servis fugitivis communicavisse.

57. Sed postquam in castra nuntius pervēnit Romae coniurationem patefactam, de Lentulo et Cethego ceterisque supplicium sumptum, plerique, quos ad bellum spes rapinarum aut novarum rerum studium illexerat, dilabuntur. Reliquos Catilīna per montis asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit, eo consilio uti per tramites occulte perfugeret in Galliam Transalpinam.

2. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno praesidebat, ex difficultate rerum eadem illa existimans, quae supra diximus, Catilinam agitare. 3. Igitur ubi iter eius ex perfugis cognovit, castra prope movit ac sub ipsis radicibus montium consedit, quam illi descensus erat in Galliam properanti. 4. Neque tamen Antonius procul aberat, utpote qui magno exercitū locis aequioribus expeditus in fugam sequeretur.

5. Sed Catilīna, postquam videt montibus atque copiis hostium sese clausum, in urbe res adversas, neque fugae neque praesidii ullam spem, optimum factū ratus in tali re fortunam belli temptare, statuit cum Antonio quam primum configere. Itaque contione advocatā huiusce modi orationem habuit.

b) Przemówienie Katyliny przed bojem

58. „Comptum ego habeo, milites, verba virtutem non addere, neque ex ignavo strenuom neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. 2. Quanta quousque animo audacia naturā aut moribus inest, tanta in bello patere solet. Quem neque gloria neque pericula excitant, nequiquam hortere:

timor animi auribus offīcit. 3. Sed ego vos, quō pauca monērem, advocāvi, simul uti causam mei consilii aperīrem.

4. Scitis equīdem, milītes, socordiā atque ignaviā Lentūli quantam ipsi nobisque cladem attulērit, quōque modo, dum ex urbe praesidia opperīor, in Galliam proficisci nequiverim. 5. Nunc vero, quō locō res nostrae sint, iuxta mecum intellegītis.

6. Exercītus hostium duo, unus ab urbe, alter a Galliā obstant; diutius in his locis esse, si maxūme animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet: 7. quocūque ire placet, ferro iter aperiundum est. 8. Quāpropter vos monēo, uti forti atque parātō animo sitis et, quom proelium inibītis, meminerītis vos divitias, decus, gloriam, praeterēa libertātem atque patriam in dextris vestris portāre. 9. Si vincimus, omnia nobis tuta erunt: commeātus abunde, municipia atque coloniae patebunt: si metū cesserimus, eādem illa advorsa fient, (10) neque locus neque amīcus quisquam teget, quem arma non texerint.

11. Praeterēa, milītes, non eādem nobis et illis necessitudo inpendet: nos pro patriā, pro libertate, pro vitā certāmus: illis supervacanēum est pugnāre pro potentiā paucōrum. 12. Quō audacius aggredimīni, memōres pristinae virtutis. 13. Licuit vobis cum summā turpitudine in exiliō aetātem agēre, potuistis nonnulli Romae amissis bonis aliēnas opes exspectāre: (14) quia illa foeda atque intoleranda viris videbantur, haec sequi decrevistis. 15. Si haec relinquēre voltis, audaciā opus est: nemo nisi victor pace bellum mutāvit. 16. Nam in fugā salutem sperāre, quom arma, quibus corpus tegitur, ab hostibus avortēris, ea vero dementia est. 17. Semper in proeliō iis maxūmum est pericūlum, qui maxūme timent; audacia pro murō habetur.

18. Quom vos considēro, milītes, et quom facta vostra aestūmo, magna me spes victoriae tenet. 19. Animus, aetas, virtus vostra me hortantur, praeterēa necessitudo, quae etiam timidos fortis facit. 20. Nam multitudo hostium ne circumvenīre queat, prohibent angustiae loci. 21. Quod si virtūti vestrae fortuna invidērit, cavēte, inulti animam amittātis, neu capti potius, sicūtī pecōra, trucidemīni, quam virōrum more pugnantes, cruentam atque luctuōsam victoriam hostibus relinquātis“.

c) Obustronne przygotowania do bitwy

59. Haec ubi dixit, paulūlum conmorātus, signa canēre iubet atque instructos ordīnes in locum aequom dedūcit. Dein remōtis omnium equis, quō militibus exaequātō pericūlō animus amplior esset, ipse pedes exercītum pro loco atque copiis instruit.

2. Nam, uti planities erat inter sinistros montis et ab dextrā rupe aspērā, octo cohortis in fronte constituit, reliquārum signa in subsidio artius conlocat. 3. Ab iis centuriones, omnis lectos et evocatos, praeterēa ex gregariis militibus optimum quemque armatum in primam aciem subducit. C. Manlium in dextrā, Faesulanum quendam in sinistrā parte curāre iubet. Ipse cum libertis et colonis propter aquillam adsistit, quam bello Cimbrico C. Marius in exercitū habuisse dicebatur.

4. At ex altēra parte C. Antonius, pedibus aeger quod proelio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. 5. Ille cohortis veterānas, quas tumulti causā conscripsērat, in fronte, post eas ceterum exercitum in subsidiis locat. Ipse equo circumiens, unum quemque nominans appellat, hortatur, rogat, ut meminerint se contra latrones inermis pro patriā, pro libēris, pro aris atque focus suis certare. 6. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus aut praefectus aut legatus aut praetor cum magnā gloriā in exercitū fuerat, plerosque ipsos factaque eorum fortia novērat: ea commemorando militum animos accendebat.

60.

d) Bitwa

Sed ubi omnibus rebus exploratis Petreius tubā signum dat, cohortis paulatim incedere iubet; idem facit hostium exercitus. 2. Postquam eo ventum est, unde a ferentariis proelium committi posset, maximo clamore cum infestis signis concurrunt; pila omittunt, gladiis res geritur. 3. Veterani pristinae virtutis memores, comminus acriter instare, illi haud timidi resistunt; maximā vi certatur. 4. Interēa Catilina cum expeditis in primā acie vorsari, laborantibus succurrere, integros pro sauciis arcescere, omnia providere, multum ipse pugnare, saepe hostem ferire; strenui militis et boni imperatoris officia simul exsequebatur.

5. Petreius ubi videt Catilinam, contra ac ratus erat, magnā vi tendere, cohortem praetoriam in medios hostis inducit eosque perturbatos atque alios alibi resistentis interficit. Deinde utrumque ex lateribus ceteros aggreditur. 6. Manlius et Faesulanus in primis pugnantes cadunt. Catilina postquam fusas copias seque cum paucis relictum videt, memor generis atque pristinae suae dignitatis, in confertissimos hostis incurrit ibique pugnans confoditur.

61.

e) Pobojowisko

Sed confecto proelio, tum vero cerneres, quanta audacia quantaque animi vis fuisset in exercitū Catilinae. 2. Nam fere quem quisque vivos pugnando locum cepērat, eum amissā

anīmā corpore tegēbat. 3. Pauci autem, quos medios cohors praetoria disiecērat, paulō divorsius, sed omnes tamen advorsis vulneribus concidērant. 4. Catilīna vero longe a suis inter hostium cadavēra repertus est, paulūlum etiam spirans ferociāmque anīmi, quam habuērat vivōs, in voltū retinens. Postrēmō ex omni copiā neque in proeliō neque in fugā quisquam civis ingenuōs captus est; 6. ita cuncti suae hostiūmque vitae iuxta pepercērant.

7. Neque tamen exercitus popūli Romāni laetam aut incruentam victoriam adeptus erat. Nam strenuissūmus quisque aut occidērat in proeliō aut graviter vulnerātus discessērat. 8. Multi autem, qui e castris visundi aut spoliandi gratiā processērant, volventes hostilia cadavēra, amicum alii, pars hospitem aut cognātum reperiēbant; fuere item, qui inimicos suos cognoscērent. 9. Ita varie per omnem exercitum laetitia, maeror, luctus atque gaudia agitabāntur.

M. Tullii Ciceronis

pro A. Licinio Archia poeta

oratio ad iudices

I. Wstęp: Cyncero zapowiada ogólną obronę sztuk
i nauk wyzwolonych

1. Si quid est in me ingenii, iudices, quod sentio quam sit exiguum, aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non infitior mediocriter esse versatum, aut si huiusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor aetatis meae tempus abhorruisse: earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum a me repetere prope suo iure debet. Nam quoad longissime potest mens mea respicere spatium praeteriti temporis et pueritiae memoriam recordari ultimam, inde usque repetens hunc video mihi principem et ad suscipiendam et ad ingrediendam rationem horum studiorum exstitisse. Quodsi haec vox huius hortatu praeceptisque conformata nonnullis aliquando salutis fuit: a quo id accepimus, quo ceteris opitulari et alios servare possemus, huic profecto ipsi, quantum est situm in nobis, et opem et salutem ferre debemus. 2. Ac ne quis a nobis hoc ita dici forte miretur, quod alia quaedam in hoc facultas sit ingenii neque haec dicendi ratio aut disciplina: ne nos quidem huic uni studio penitus umquam dedisti fuimus. Et enim omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum et quasi cognitione quadam inter se continentur.

2.

3. Sed ne cui vestrum mirum esse videatur, me in quaestione legitimam et in iudicio publico, cum res agatur apud praetorem populi Romani, lectissimum virum, et apud severissimos iudices, tanto conventu hominum ac frequentia, hoc uti genere dicendi, quod non modo a consuetudine iudiciorum, verum etiam a forensi sermone abhorreat: quaeso a vobis, ut in hac

causā mihi detis hanc veniam, accommodatā huic reo, vobis, quem ad modum spero, non molestam, ut me pro summō poētā atque eruditissimō homīne dicentem, hoc concursū homīnum litteratissimōrum, hac vestrā humanitāte, hoc dēnique praetōre exercente iudicium, patiamini de studiis humanitātis ac litterarum paulō loqui liberius et in eiusmodi persōnā, quae propter offitium minime in iudiciis periculisque tractata est, uti prope novō quōdam et inusitātō genēre dicendi. 4. Quod si mihi a vobis tribui concedique sentiam, perficiam profecto, ut hunc A. Licinium non modo non segregandum, cum sit civis, a numērō civium, verum etiā, si non esset, putētis adsciscendum fuisse.

II. Opowiadanie: Życiorys Archjasza aż do uzyskania obywatelstwa rzymskiego

3.

Nam ut primum ex puēris excessit Archias atque ab iis artibus, quibus aetas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit, primum Antiochiae — nam ibi natus est loco nobili — celebri quondam in urbe et copiosa atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis affluenti, celeriter antecellere omnibus ingenii gloriam coepit. Post in ceteris Asiae partibus cunctaque Graecia sic eius adventus celebrabantur, ut famam ingenii exspectatio hominis, exspectationem ipsius adventus admiratioque superaret. 5. Erat Italia tum plena Graecarum artium ac disciplinarum, studiaque haec et in Latio vehementius tum colebantur quam nunc isdem in oppidis, et hic Romae propter tranquillitatem rei publicae non neglegebantur. Itaque hunc et Tarentini et Locrenses et Regini et Neapolitani civitate ceterisque praemiis donarunt, et omnes, qui aliquid de ingenio poterant iudicare, cognitione atque hospitio dignum existimarunt. Hac tanta celebritate famae cum esset iam absentibus notus, Romam venit Mario consule et Catulo. Nactus est primum consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter cum res gestas tum etiam studium atque aures adhibere posset. Statim Luculli, cum praetextatus etiam tum Archias esset, eum domum suam receperunt. Et erat hoc non solum ingenii ac litterarum, verum etiam naturae atque virtutis, ut domus, quae huius adulescentiae prima patuit, eadem esset familiarissima senectuti. 6. Erat temporibus illis iucundus Q. Metello illi Numidico et eius Pio filio, audiebatur a M. Aemilio, vivebat cum Q. Catulo et patre et filio, a L. Crasso colebatur; Lucullos vero et Drusum et Octavios et Catonem et totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine cum teneret, adficie-

bātur summō honōre, quod eum non solum colēbant qui ali-
quid percipēre atque audire studēbant, verum etiā si qui forte
simulābant.

4. Intērim satis longō intervallo, cum esset cum M. Lucullō
in Siciliā profectus et cum ex eā provinciā cum eōdem Lu-
cullō decedēret, venit Heracleā. Quae cum esset civitas aequi-
sīmō iure ac foedēre, adscribi se in eam civitatē voluit, idque,
cum ipse per se dignus putaretur, tum auctoritatē et gratiā Lu-
culli ab Heracliensibus impetravit. 7. Data est civitas Silvāni lege
et Carbōnis si qui foederātis civitatibus adscripti
fuissent, si tum, cum lex ferebatur, in Italiā domici-
lium habuissent et si sexaginta diēbus apud
praetorem essent professi. Cum hic domicilium Romae
multos iam annos haberet, professus est apud praetorem Q. Me-
tellum, familiarissimum suum.

III. Dowodzenie: Archjasz uzyskał obywatelstwo w Heraklei i zgłosił się przed pretorem

8. Si nihil aliud nisi de civitate ac lege dicimus, nihil dico
amplius, causa dicta est. Quid enim horum infirmari, Gratti,
potest? Heracleaēne esse tum adscriptum negabis? Adest vir
summā auctoritatē et religiōne et fide, M. Lucullus, qui se non
opinari sed scire, non audisse sed vidisse, non interfuisse sed
egisse dicit. Adsunt Heraclienses legati, nobilissimi homines;
huius iudicii causā cum mandātis et cum publico testimoniō
venērunt; qui hunc adscriptum Heracliensem dicunt. Hic tu ta-
būlas desidēras Heracliensium publicas, quas Italico bello in-
censō tabulariō interisse scimus omnes. Est ridiculum ad ea,
quae habemus, nihil dicere, requirere, quae habere non pos-
sumus, et de hominum memoriā tacere, litterarum memoriā
flagitare, et, cum habēas amplissimi viri religiōnem, integerrimi
municipii ius iurandum fidemque, ea, quae depravari nullō
modo possunt, repudiare, tabūlas, quas idem dicis solere cor-
rumpi, desiderare. 9. An domicilium Romae non habuit? is qui
tot annis ante civitatē datam sedem omnium rerum ac fortu-
narum suarum Romae collocavit! An non est professus? Immo
vero iis tabulis professus, quae solae ex illa professione colle-
giōque praetorum obtinent publicarum tabularum auctoritatē.

5. Nam cum Appi tabulae negligentius adservatae dicerentur,
Gabinii, quamdiu incolūmis fuit, levitas, post damnationem ca-

lamītas omnem tabulārum fidem resignasset, Metellus, homo sanctissimus modestissimūque omnium, tantā diligentia fuit, ut ad L. Lentulum praetorem et ad iudices venērit et unius nominis liturā se commōtum esse dixērit. His igitur in tabulis nullam lituram in nomine A. Licinī vidētis.

10. Quae cum ita sint, quid est, quod de eius civitate dubitētis, praesertim cum aliis quoque in civitatibus fuērit adscriptus? Etēnim cum mediocribus multis et aut nullā aut humili aliquā arte praeditis non gravate civitatem in Graeciā homines impertiebant, Regīnos credo aut Locrenses aut Neapolitanos aut Tarentinos, quod scaenicis artificibus largiri solebant, id huic summā ingenī praedito gloriā noluisse! Quid? Cetēri non modo post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam aliquō modo in eorum municipiorum tabulas irrepserunt: hic, qui ne utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quod semper se Heracliensem esse voluit, reicietur?

11. Census nostros requiris. Scilicet; est enim obscurum proximis censoribus hunc cum clarissimō imperatore L. Lucullō apud exercitum fuisse, superioribus cum eodem quaestore fuisse in Asiā, primis, Iuliō et Crassō, nullam populi partem esse censam. Sed quoniam census non ius civitatis confirmat ac tantum modo indicat eum, qui sit census, ita se iam tum gessisse, pro cive: iis temporibus is, quem tu crimināris ne ipsius quidem iudiciō in civium Romanorum iure esse versatum, et testamentum saepe fecit nostris legibus et adiit hereditates civium Romanorum et in beneficiis ad aerarium delatus est a L. Lucullō pro consule. Quaere argumenta, si quae potes; numquam enim hic neque suō neque amicorum iudiciō revincetur.

IV. Obszerniejsze uzasadnienie: Studium sztuk i nauk wyzwolonych pobudza ducha do wyższych wysiłków, pożytecznych także dla państwa

6. Quaeres a nobis, Gratti, cur tantō opēre hoc homīne delectemur. 12. Quia suppeditat nobis, ubi et animus ex hoc forensi strepītū reficiatur et aures conviciō defessae conquiescant. An tu existimas aut suppetere nobis posse quod cotidie dicāmus in tantā varietate rerum, nisi animos nostros doctrinā excolāmus, aut ferre animos tantam posse contentiōnem, nisi eos doctrinā eādem relaxemus? Ego vero fateor me his studiis esse deditum; cetēros pudēat, si qui ita se littēris abdidērunt, ut nihil possint ex iis neque ad commūnem adferre fructum neque in adspectum lucēmque proferre; me autem quid pudēat, qui

tot annos ita vivo, iudices, ut a nullius umquam me tempore aut commodō aut otium meum abstraxerit aut voluptas avocārit aut denique somnus retardarit? 13. Quare quis tandem me reprehendat, aut quis mihi iure suscenseat, si, quantum ceteris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates et ad ipsam requiem animi et corporis conceditur temporum, quantum alii tribuunt tempestivis convivis, quantum denique alveolo, quantum pilae, tantum mihi egomet ad haec studia recolenda sumpsēro?

Atque hoc eo mihi concedendum est magis, quod ex his studiis haec quoque crescit oratio et facultas, quae, quantacumque est in me, numquam amicorum periculis defuit. Quae si cui levior videtur, illa quidem certe, quae summa sunt, ex quo fonte hauriam, sentio. 14. Nam nisi multorum praeceptis multisque litteris mihi ab adolescentia suasissem nihil esse in vita magnō opere expetendum nisi laudem atque honestatem, in ea autem persequenda omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exsilii parvi esse ducenda, numquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes atque in hos profligatorum hominum cotidianos impetus obiecissem. Sed pleni omnes sunt libri, plenae sapientium voces, plena exemplorum vetustas; quae iacerent in tenebris omnia, nisi litterarum lumen accederet. Quam multas nobis imagines non solum ad intuumdum, verum etiam ad imitandum fortissimorum virorum expressas scriptores et Graeci et Latini reliquerunt! quas ego mihi semper in administranda re publica proponens animum et mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam.

7.

15. Quaeret quispiam: 'quid? illi ipsi summi viri, quorum virtutes litteris proditae sunt, istane doctrina, quam tu effers laudibus, eruditi fuerunt?' Difficile est hoc de omnibus confirmare, sed tamen est certum, quid respondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse sine doctrina, et naturae ipsius habitum prope divino per se ipsos et moderatos et graves exstitisse fateor. Etiam illud adiungo, saepius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina quam sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego hoc contendo, cum ad naturam eximiam et illustrem accesserit ratio quaedam conformatioque doctrinae, tum illud nescio quid praeclarum ac singulare solere existere; 16. ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri viderunt, divinum hominem Africanum, ex hoc C. Laelium, L. Furium, moderatissimos homines et continentissimos, ex hoc fortissimum virum et illis temporibus doctissimum, M. Catonem

illum senem; qui profecto, si nihil ad percipiendam colendamque virtutem littëris adiuvantur, numquam se ad eãrum studium contulissent.

Quodsi non hic tantus fructus ostenderetur, et si ex his studiis delectatio sola peteretur, tamen, ut opinor, hanc animi remissionem humanissimam ac liberalissimam iudicaretis. Nam ceterae neque temporum sunt neque aetatum omnium neque locorum; at haec studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solacium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.

Archjasz, jako poeta, zasłużył na obywatelstwo
rzymskie

8. 17. Quodsi ipsi haec neque attingere neque sensu nostro gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam cum in aliis videremus. Quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Rosci morte nuper non commoveretur? Qui cum esset senex mortuus, tamen propter excellentem artem ac venustatem videbatur omnino mori non debuisse. 18. Ergo ille corporis motum tantum amorem sibi conciliarat a nobis omnibus: nos animorum incredibiles motus celeritatemque ingeniorum neglegemus? Quotiens ego hunc Archiam vidi, iudices, — (18) utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter attenditis, — quotiens ego hunc vidi, cum litteram scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de iis ipsis rebus, quae tum agerentur, dicere ex tempore! Quotiens revocatum eandem rem dicere commutatis verbis atque sententiis! Quae vero accurate cogitataeque scripsisset, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem perveniret. Hunc ego non diligam? non admirem? non omni ratione defendendum putem? Atque sic a summis hominibus eruditissimisque acceptimus, ceterarum rerum studia ex doctrina et praeceptis et arte constare, poetam naturam ipsam valere et mentis viribus excitari et quasi divino quodam spiritu inflari. Quare suo iure noster ille Ennius sanctos appellat poetas, quod quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur. 19. Sit igitur, iudices, sanctum apud vos, humanissimos homines, hoc poetae nomen, quod nulla umquam barbaria violavit. Saxa et solitudines voci respondent, bestiae saepe immanes cantu flectuntur atque consistunt: nos instituti rebus optimis non poetarum

voce moveāmur? Homērum Colophonī civem esse dicunt suum, Chii suum vindicant, Salaminī repētunt, Smyrnaei vero suum esse confirmant itāque etiam delūbrum eius in oppidō dedicaverunt; permulti alii praeterēā pugnant inter se atque contendunt.

9.

Ergo illi alienum, quia poēta fuit, post mortem etiam expētunt: nos hunc vivum, qui et voluntāte et legibus noster est, repudiabimus? praesertim cum omne olim studium atque omne ingenium contulērit Archias ad populi Romāni gloriā laudēque celebrandam. Nam et Cimbricas res adulescens attigit et ipsi illi C. Mariō, qui durior ad haec studia videbātur, iucundus fuit. 20. Neque enim quisquam est tam aversus a Musis, qui non mandari versibus aeternum suorum laborum facile praeconium patiatur. Themistoclem illum, summum Athēnis virum, dixisse aiunt, cum ex eo quaereretur, quod acroāma aut cuius vocem libentissime audiret: eius, a quo sua virtus optime praedicaretur. Itaque ille Marius item eximie L. Plotium dilexit, cuius ingenio putabat ea quae gesserat, posse celebrari. 21. Mithridaticum vero bellum, magnum atque difficile et in multā varietate terra marique versatum, totum ab hoc expressum est; qui libri non modo L. Lucillum, fortissimum et clarissimum virum, verum etiam populi Romāni nomen illustrant. Populus enim Romanus aperuit Lucullō imperante Pontum et regis quondam opibus et ipsā naturā et regione vallatum. Populi Romāni exercitus eodem duce non maximā manū innumerabiles Armeniorum copias fudit. Populi Romāni laus est urbem amicissimam Cyzicēnōrum eiusdem consilio ex omni impetu regio atque totius belli ore ac faucibus ereptam esse atque servatam. Nostra semper feretur et praedicabitur L. Lucullō dimicante, cum interfectis ducibus depressa hostium classis est, incredibilis apud Tenēdum pugna illa navalis. Nostra sunt tropaea, nostra monumenta, nostri triumphī: quae quorum ingeniiis efferuntur, ab iis populi Romāni fama celebrantur. 22. Carus fuit Africanō superiori noster Ennius, itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus ex marmore: cuius laudibus certe non solum ipse qui laudatur, sed etiam populi Romāni nomen ornatur. In caelum huius proavus Cato tollitur: magnus honos po-

Głowa Homera.
Rzym. Palazzo Doria.

pūli Romānī rebus adiungitur. Omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii non sine communi omnium nostrum laude decorantur.

10.

Ergo illum, qui haec fecerat, Rudinum hominem, maiores nostri in civitatem receperunt: nos hunc Heracliensem, multis civitatibus expetitum, in hac autem legibus constitutum, de nostra civitate eiciemus?

23. Nam si quis minorem gloriae fructum putat ex Graecis versibus percipi quam ex Latinis, vehementer errat, propterea

Grobowiec Scypjonów. Muzeum Watykańskie.

quod Graeca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus, exiguis sane, continentur. Quare si res eae, quas gessimus, orbis terrae regionibus definiuntur, cupere debemus, quo manus nostrorum et tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare, quod cum ipsis

populis, de quorum rebus scribitur, haec ampla sunt, tum iis certe, qui de vita gloriae causam dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum est et laborum. 24. Quam multos scriptores rerum suarum magnus ille Alexander secum habuisse dicitur! Atque is tamen, cum in Sigeo ad Achillis tumulum adstitisset, o fortunante inquit adulescens, qui tuae virtutis Homerum praecōnem invenēris! Et vere; nam nisi Ilias illa exstitisset, idem tumulus, qui corpus eius contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam adaequavit, nonne Theophanem Mitylenaeum, scriptorem rerum suarum, in contione militum civitate donavit, et nostri illi fortes viri, sed rustici ac milites, dulcedine quadam gloriae commoti, quasi participes eiusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt?

25. Itaque, credo, si civis Romanus Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit! Sulla cum Hispanos et Gallos donaret, credo, hunc petentem repudiasset; quem nos in contione vidimus, cum ei li-

bellum malus poeta de populo subiecisset, quod epigramma in eum fecisset tantummodo alternis versibus longiusculis, statim ex iis rebus, quas tum vendebat, iubere ei praemium tribui, sed ea condicione, ne quid postea scriberet. Qui sedulitatem mali poetae duxerit aliquo tamen praemio dignam, huius ingenium et virtutem in scribendo et copiam non expetisset? 26. Quid? a Q. Metello Pio, familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se neque per Lucullos impetravisset? qui praesertim usque eo de suis rebus scribi cuperet, ut etiam Cordubae natis poetis, pingue quiddam sonantibus atque peregrinum, tamen aures suas dederet.

11.

Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest, sed prae nobis ferendum: trahimur omnes studio laudis et optimus quisque maxime gloria ducitur. Ipsi illi philosophi etiam in iis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt; in eo ipso, in quo praedicationem nobilitatemque despiciunt, praedicari de se ac nominari volunt. 27. Decimus quidem Brutus, summus vir et imperator, Acci, amicissimi sui, carminibus templorum ac monumentorum adiutus exornavit suorum. Iam vero ille, qui cum Aetolis Ennio comite bellavit, Fulvius, non dubitavit Martis manubias Musis consecrare. Quare, in qua urbe imperatores prope armati poetarum nomen et Musarum delubra coluerunt, in ea non debent togati iudices a Musarum honore et a poetarum salute abhorreere.

Zasługi Archjasza względem Cyserona

28. Atque ut id libentius faciatis, iam me vobis, iudices, indicabo et de meo quodam amore gloriae nimis acri fortasse, verum tamen honesto vobis confitebor. Nam quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute huius urbis huiusque imperii et pro vita civium proque universa re publica gessimus, attigit hic versibus atque incohavit; quibus auditis, quod mihi magna res et iucunda visa est, hunc ad perficiendum adhortatus sum. Nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat praeter hanc laudis et gloriae; quam quidem detracta, iudices, quid est quod in hoc tam exiguo vitae curriculum et tam brevi tantis nos in laboribus exerceamus? 29. Certe, si nihil animus praesentiret in posterum et si, quibus regionibus vitae spatium circumscriptum est, isdem omnes cogitationes terminaret suas, nec tantis se laboribus frangeret neque tot curis vigiliisque angeretur nec totiens de ipsa vita dimicaret. Nunc

insidet quaedam in optimo quoque virtus, quae noctes ac dies animum gloriae stimulis concitat atque admonet, non cum vitae tempore esse dimittendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adaequandam.

12. 30. An vero tam parvi animi videamur esse omnes, qui in re publica atque in his vitae periculis laboribusque versamur, ut, cum usque ad extremum spatium nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? An statuas et imagines, non animorum simulacra, sed corporum, studiose multi summi homines reliquerunt: consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem non multo malle debemus, summis ingenis expressam et politam? Ego vero omnia, quae gerēbam, iam tum in gerendo spargere me ac disseminare arbitrābar in orbis terrae memoriam sempiternam. Haec vero sive a meo sensu post mortem afutura est, sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam animi mei partem pertinebit, nunc quidem certe cogitatione quadam speque delector.

V. Zakończenie: Cyncero zbiera wszystkie tytuły Archjasza do obywatelstwa rzymskiego i usprawiedliwia się, że obronę rozszerzył na sztuki i nauki wyzwolone

31. Quare conservate, iudices, hominem pudore eo, quem amicorum videtis comprobari cum dignitate, tum etiam vetustate, ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingenis expetitum esse videatis, causam vero eius modi, quae beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quae cum ita sint, petimus a vobis, iudices, si qua non modo humana, verum etiam divina in tantis ingenis commendatio debet esse, ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis aeternum se testimonium laudis datum esse profiteatur estque ex eo numero, qui semper apud omnes sancti sunt habiti itaque dicti, sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate vestram levatus potius, quam acerbitate violatus esse videatur.

32. Quae de causa pro mea consuetudine breviter simpliciterque dixi, iudices, ea confido probata esse omnibus; quae a forensi aliena iudicialique consuetudine et de hominis ingenio et communiter de ipso studio locutus sum, ea, iudices, a vobis spero esse in bonam partem accepta, ab eo, qui iudicium exercet, certo scio.

Cycero ogląda wille dla brata

(Cicero Epp. ad Q. fr. III, 1, 1—7, 25)

Marcus Q. Fratri s.

1. 1. Ego ex magnis caloribus — non enim meminimus maiores — in Arpinati summā cum amoenitate fluminis me refeci.

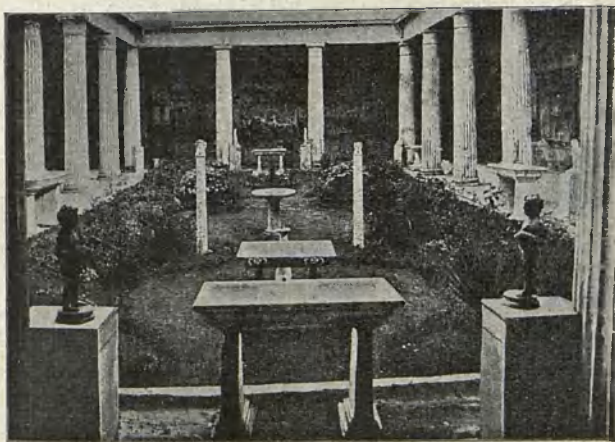
In Maniliānō offendi Diphilum. Nihil ei restabat praeter balnearia et ambulatiōnem et aviarium. Villa mihi valde placuit, propterea quod summam dignitatem pavimenta porticus habebat; quod mihi nunc denique apparuit, posteaquam et ipsa tota patet et columnae politae

Zwaliska największej willi rzymskiej: willi cesarza Hadryjana w Tibur (Tivoli).

sunt. Pavimenta recte fieri videntur. Camēras quasdam non probavi mutarique iussi. 2. Columnas neque rectas neque e regione Diphilus collocarat; eas scilicet demolietur: aliquando per-

pendiculō et linēā discet uti. Omnino spero paucis mensibus opus Diphili perfectum fore; curat enim diligentissime Caesius, qui tum mecum fuit.

Perystyl (kolumnada dokoła ogródka dziedzińcowego) wewnątrz domu Vettiów w Pompei.

2.

3. Ex eō locō profecti sumus in Fufidiānum fundum.

Ego locum aestate umbrosiorem vidi nunquam, permultis locis aquam profluentem, et eam uberem. Quid quaeris? iugera L. prati Caesius irrigaturum facile te arbitrabatur. Equidem hoc, quod melius intelligo, affirmo, mirifica suavitate te villam habiturum, piscinam et salientibus additis. 6. Habes fere de rebus rusticis.

7.

25. Te oro etiam atque etiam, mi frater, ut valeas.

Gawędy literackie

(Cicero Epp. ad Att. II, 1, 1—2, 12)

Cicero Attico sal.

1.

1. Kal. Iuniis eunti mihi Antium et gladiatores M. Metelli cupide relinquenti venit obviam tuus puer. Is mihi litteras abs te et commentarium consulatus mei Graece scriptum reddidit. In quo laetatus sum me aliquanto ante de isdem rebus Graece item scriptum librum L. Cossinio ad te perferendum dedisse; nam si ego tuum ante legissem, furatum me abs te esse diceres. Quamquam tua illa (legi enim libenter) horridula mihi atque incompta visa sunt, sed tamen erant ornata hoc ipso quod ornamenta neglexerant. Meus autem liber totum Isocrati myrothecium atque omnis eius discipulorum arculas ac non nihil etiam Aristotelis pigmenta consumpsit. Quem tu Corcyrae, ut mihi aliis litteris significas, strictim attigisti, post autem, ut arbitror, a Cossinio accepisti. Quem tibi ego non essem ausus mittere, nisi eum lente ac fastidiose probavissem.

2. Quamquam ad me rescripsit iam Rhodo Posidonius se, nostrum illud hypomnema cum legeret, quod ego ad eum, ut ornatius de isdem rebus scriberet, miseram, non modo non excitatum esse ad scribendum, sed etiam plane deterritum. Quid quaeris? conturbavi Graecam nationem. Ita vulgo qui instabant, ut darem sibi, quod ornarent, iam exhibere mihi molestiam destiterunt. Tu, si tibi placuerit liber, curabis, ut et Athenis sit et in ceteris oppidis Graeciae: videtur enim posse aliquid nostris rebus lucis adferre.

3. Oratiunculas autem et quas postulas et plaris etiam mittam, quoniam quidem ea, quae nos scribimus, adolescentulorum studiis excitati, te etiam delectant. Fuit enim mihi commodum, quod in eis orationibus, quae Philippicae nominantur, enituerat civis ille tuus Demosthenes, curare, ut meae quoque essent orationes, quae consulares nominarentur.

Sunt praeterēa duae breves. Hoc totum sōma curābo ut habēas; et quoniam te cum scripta tum res meae delectant, isdem ex libris perspicies et quae gessērim et quae dixērim; aut ne poposcisses; ego enim tibi me non offerēbam.

2.

12. Paetus, ut antēa ad te scripsi, omnis libros, quos frater suus reliquisset, mihi donāvit. Hoc illīus munus in tuā diligentia positum est. Si me amas, cura, ut conserventur et ad me perferantur; hoc mihi nihil potest esse gratius, et cum Graecos, tum vero diligenter Latinos, ut conserves, velim. Tuum esse hoc munuscūlum putābo.

Powrót Cycerona z wygnania do Rzymu

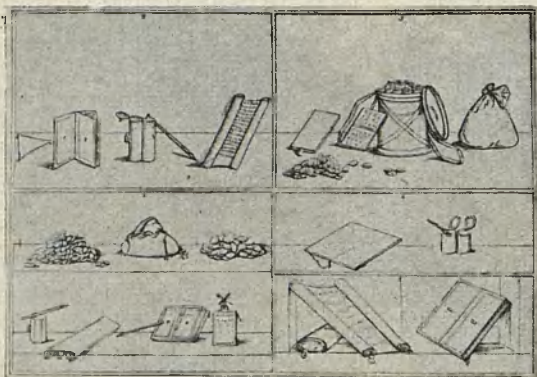
(Cicero Epp. ad Att. IV, 1, 1–8)

I. Wdzięczność dla Attyka

Cicero Attico sal.

1.

Cum primum Romam veni fuitque cui recte ad te littēras darem, nihil prius faciendum mihi putāvi, quam ut tibi absentī de reditū nostro gratulārer. Cognōram enim, ut vere

Przybory do pisania, zestawione według malowideł ściennych pompejańskich.

scribam, te in consiliis mihi dandis nec fortiōrem nec prudentiōrem, quam me ipsum, nec etiam pro praeteritā meā in te observantiā nimium in custodiā salutis meae diligentem, eundēque te, qui primis temporibus erroris nostri aut potius furōris particeps et falsi timōris socius fuisses, acerbissime discidium nostrum tulisse plurimūque opērae, studii, diligentiae, labōris ad conficiendum reditū meum contulisse.

2.

Itaque hoc tibi vere adfirmo, in maxīmā laetitiā et exoptatissimā gratulatiōne unum ad cumulandum gaudium conspec-

tum, aut potius complexum, mihi tuum defuisse. Quem semel nactus si umquam dimisero, ac nisi etiam praetermissos fructus tuae suavitatis praeteriti temporis omnis exegero, profecto hac restitutione fortunae me ipse non satis dignum iudicabo.

II. Chwilowe trudności pieniężne

3. Nos adhuc, in nostro statu quod difficillime recipere posse arbitrati sumus, splendorem nostrum illum forensem et in senatu auctoritatem et apud viros bonos gratiam magis, quam optaramus, consecuti sumus; in re autem familiari, quae, quem ad modum fracta, dissipata, direpta sit, non ignoras, valde laboramus tuarumque non tam facultatum, quas ego nostras esse iudico, quam consiliorum ad conligendas et constituendas reliquias nostras indigemus.

III. Opis przyjęcia wygnańca w Italji i w Rzymie

4. Nunc etsi omnia aut scripta esse a tuis arbitror, aut etiam nuntiis ac rumore perlata, tamen ea scribam brevi, quae te puto potissimum ex meis litteris velle cognoscere. Pr. Nonas Sextilis

Widok ogólny na Forum Romanum.

Dyrrachiō sum profectus ipso illo die, quō lex est lata de nobis Brundisium veni Nonis Sextilibus.

Ibi mihi Tulliōla mea fuit praesto natali suō ipso die, qui casū idem natalis erat et Brundisinae coloniae et tuae vicinae Salūtis; quae res animadversa a multitudine, summā Brundisiorum gratulatione celebrata est. Ante diem III. Idus Sextilis cognōvi, quom Brundisii essem, littēris Quinti mirificō studiō omnium aetatum atque ordinum, incredibili concursū Italiae, legem comitiis centuriatis esse perlātam. Inde a Brundisinis honestissime ornatus, iter ita feci, ut undique ad me cum gratulatione legāti convenērint.

5.

Ad urbem ita veni, ut nemo ullius ordinis homo nomenclatori notus fuērit, qui mihi obviam non venērit, praeter eos inimicos, quibus id ipsum, se inimicos esse, non liceret aut dissimulare aut negare. Cum venissem ad portam Capenam, gradus templorum ab infimā plebe completi erant. A quā plausū maximō cum esset mihi gratulatio significata, similis et frequentia et plausus me usque ad Capitolium celebravit in forōque et in ipsō Capitolio miranda multitudo fuit.

IV. Umizgi do Pompejusza

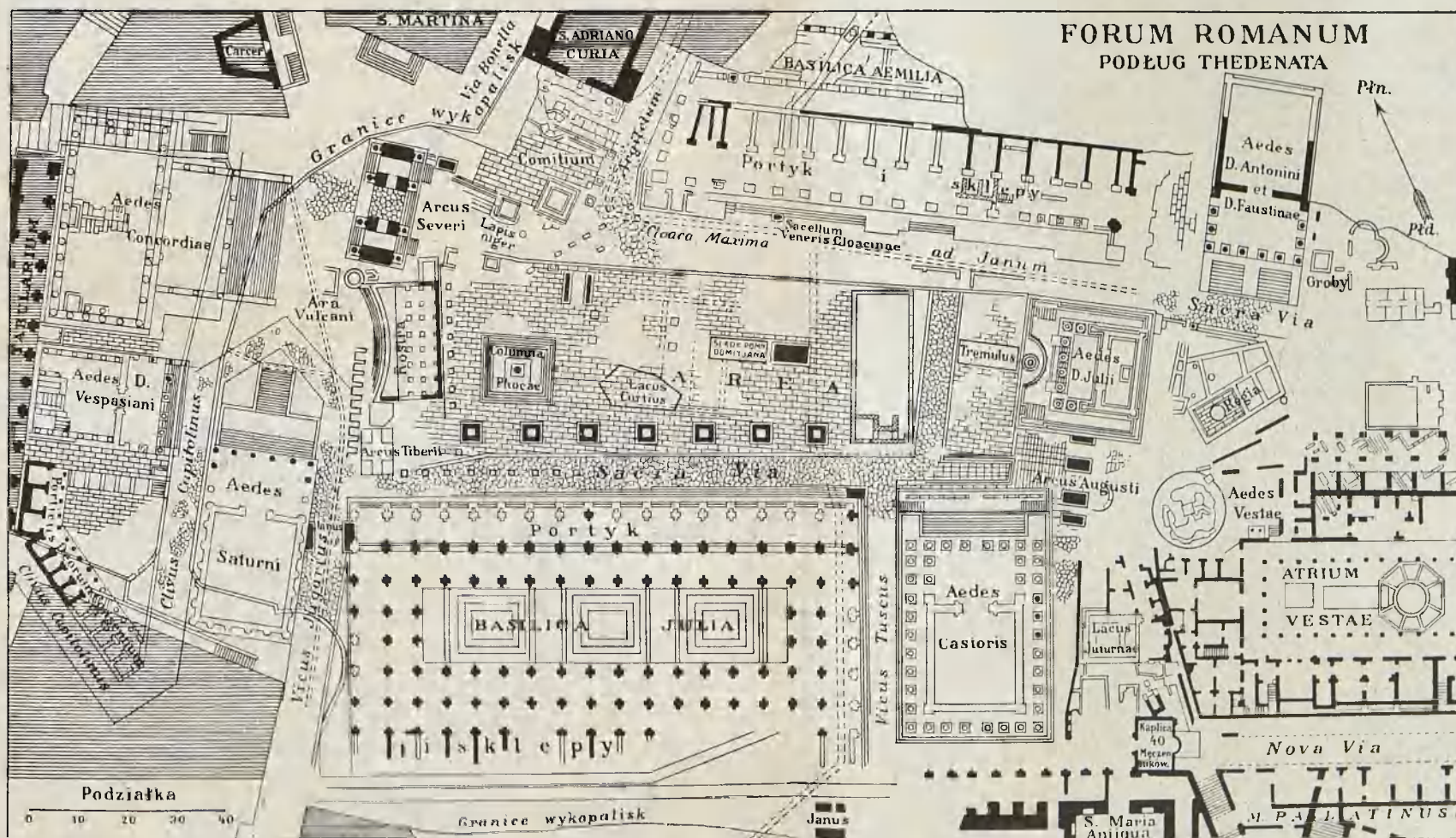
Postridie in senātū, qui fuit dies Nonarum Septembr., senatūi gratias egimus.

6.

Eō bidūo cum esset annonae summa caritas et homines ad theatrum primō, deinde ad senātum concurrissent, impulsū Clodii meā opērā frumenti inopiam esse clamarent, cum per eos dies senātus de annonā haberetur et ad eius procurationem sermone non solum plebis, verum etiam bonorum, Pompeius vocaretur idque ipse cuperet multitudineque a me nominatim, ut id decernerem, postularet, feci et accurate sententiam dixi. Cum abessent consulares, quod tutō se negarent posse sententiam dicere, praeter Messallam et Afranium, factum est senātus consultum in meam sententiam, ut cum Pompeio ageretur, ut eam rem susciperet lexque ferretur. Quō senātus consulto recitātō cum populus more hoc insulso et novo plausum meo nomine recitandō dedisset, habui contionem. Omnes magistratus praesentes praeter unum praetorem et duos tribunos pl. dederunt.

7.

Postridie senātus frequens et omnes consulares nihil Pompeio postulanti negarunt. Ille legatos quindēcim cum postularet,

me principem nominavit et ad omnia me alterum se fore dixit. Legem consules conscripserunt, qua Pompeio per quinquennium omnis potestas rei frumentariae toto orbe terrarum daretur, alteram Messius, qui omnis pecuniae dat potestatem et adiungit classem et exercitum et maius imperium in provinciis, quam sit eorum, qui eas obtineant. Illa lex consularis nunc modesta videtur, haec Messii non ferenda. Pompeius illam velle se dicit, familiares hanc. Consulares duce Favonio fremunt.

V. Odbudowa domu Cyserona

Nos tacemus, et eo magis, quod de domo nostra nihil adhuc pontifices responderunt. Qui si sustulerint religionem, arcam praeclaram habebimus, superficiem consules ex senatus consulto aestimabunt; sin aliter, demolientur, suo nomine locabunt, rem totam aestimabunt.

8. Ita sunt res nostrae,

Ut in secundis fluxae, ut in adversis bonae.

In re familiari valde sumus, ut scis, perturbati. Praeterea sunt quaedam domestica, quae litteris non committo.

Quintum fratrem insigni pietate, virtute, fide praeditum sic amo, ut deo. Te exspecto et oro, ut matures venire eoque animo venias, ut me tuo consilio egere non sinas. Alterius vitae quoddam initium ordimur. Iam quidam, qui nos absentis defendebunt, incipiunt praesentibus occulte irasci, aperte invidere. Vehementer te requirimus.

Trudny wybór

(Cicero Epp. ad Att. VIII, 3, 1—7)

I. Prośba o radę

I. Cicero Attico sal.

1. Maximis et miserrimis rebus perturbatus, cum coram tecum mihi potestas deliberandi non esset, uti tamen tuo consilio volui. Deliberatio autem omnis haec est, si Pompeius Italia excedat, quod eum facturum esse suspicor, quid mihi agendum putes. Et quo facilius consilium dare possis, quid in utramque partem mihi in mentem veniat, explicabo brevi.

II. Co przemawia za Pompejuszem

2.

Cum merita Pompēi summa erga salutem meam familiaritasque, quae mihi cum eō est, tum ipsa rei publicae causa me addūcit, ut mihi vel consilium meum cum illius consilio, vel fortuna mea cum illius fortuna coniungendā esse videātur.

Statua Pompejusza (część górna). Rzym. Palazzo Spada.

Accēdit illud. Si manēo et illum comitatum optimorum et clarissimorum civium desero, cadendum est in unius potestatem. Qui etsi multis rebus significat se nobis esse amicum (et, ut esset, a me est, tute scis, propter suspicionem huius impendentis tempestatis, multo ante provisum), tamen utrumque considerandum est, et quanta fides ei sit habenda, et, si maxime exploratum sit eum nobis

amicum fore, sitne viri fortis et boni esse in ea urbe, in qua cum summis honoribus imperiisque usus sit, res

maximas gesserit, sacerdotio sit amplissimō praeditus, non futurus sit qui fuerit, subeundumque periculum sit cum aliquo forte dedecore, si quando Pompēius rem publicam reciperarit.

In hac parte haec sunt.

III. Błędy Pompejusza

3.

Vide nunc, quae sint in alterā. Nihil actum est a Pompēio nostro sapienter, nihil fortiter, addo etiam, nihil nisi contra consilium auctoritatemque meam.

Omitto illa vetēra, quod istum in rem publicam ille aluit, auxit, armavit, ille legibus per vim et contra auspicia ferendis auctor, ille Galliae ulteriōris adiunctor, ille gener, ille in adoptandō P. Clodiō augur, ille restituendi mei quam retinendi studiosior, ille provinciae propagātor, ille absentis in omnibus adiutor.

Sed ut haec omittam, quid foedius, quid perturbatius hoc ab urbe discessū, sive potius turpissimā fugā? Quae condicio non accipienda fuit potius, quam relinquenda patria? Malae conditiones erant, fateor; sed num quid hoc peius?

4.

At reciperabit rem publicam! Quando? aut quid ad eam spem est parātī? Non ager Picēnus amissus? Non patefactum

iter ad urbem? Non pecunia omnis, et publica et privata, adversario tradita? Denique nulla causa, nullae vires, nulla sedes, quō concurrant, qui rem publicam defensam velint. Apulia delecta est, inanissima pars Italiae, et ab impetu huius belli remotissima; fuga et maritima opportunitas visa quaeri desperatione.

V. Obawy o triumf

5. Qui autem impetus illius erit in nos absentis fortunaeque nostras! Acrior, quam in ceterorum, quod putabit fortasse in nobis violandis aliquid se habere populare.

Age iam, has compedes, fascis inquam, hos laureatos, efferre ex Italia quam molestum est! Qui autem locus erit nobis tutus, ut iam placatis utamur fluctibus, ante quam ad illum venerimus? Quam autem, aut quō, nihil scimus.

6. At si restitero et fuerit nobis in hac parte locus, in hoc ipso habent tamen idem fasces molestiam. Sit enim nobis amicus, quod incertum est, sed sit: deferret triumphum. Non accipere, ne periculosum sit; accipere, invidiosum ad bonos!

VI. Bez wniosku

„O rem“ inquis „difficilem et inexplicabilem!“ Atqui explicanda est. Quid enim fieri potest?

Ac ne me existimaris ad manendum esse propensior, quod plura in eam partem verba fecerim, potest fieri, quod fit in multis quaestionibus, ut res verbosior haec fuerit, illa verior.

Quam ob rem, ut maximam de re aequo animo deliberanti, ita mihi des consilium velim. Navis et in Caietā est parata nobis et Brundisii.

7. Haec te scire volui, nullum meum iudicium interponens, sed exquirens tuum.

Skrucha Cycerona po klęsce Pompejusza

(Cicero Epp. ad Att. XI, 6, 1–7)

I. Niepocieszony mówca

Cicero Attico salutem dicit

1. Sollicitum esse te, cum de tuis communibusque fortunis, tum maxime de me ac de dolore meo, sentio. Qui quidem meus dolor non modo non minuitur, cum socium sibi adiungit dolo-

rem tuum, sed etiam augētur. Omnino pro tuā prudentiā sentis, quā consolationē levāri maxime possim. Probas enim meum consilium negāsque mihi quicquam tali tempore potius faciendum fuisse. Addis etiam (quod etsi mihi levius est, quam tuum iudicium, tamen non est leve) cetēris quoque, id est qui pondus habēant, factum nostrum probāri. Id si ita putārem, levius dolērem.

2.

„Crede“ inquis „mihi“. Credo equidem, sed scio, quam cupias minūi dolorem meum.

II. Co mowcę wstrzymało od szeregów Pompejusza

Me discessisse ab armis numquam paenituit. Tanta erat in illis crudelitas, tanta cum barbaris gentibus coniunctio, ut non nominatim, sed generatim, proscriptio esset informata, ut iam omnium iudicio constitutum esset omnium vestrum bona praedam esse illius victoriae. „Vestrum“ plane dico: numquam enim de te ipso nisi crudelissime cogitatum est. Quā re voluntatis me meae numquam paenitebit, consilii paenitet.

III. Niedogodności pobytu w Brundyzjum

In oppidō aliquō mallem resēdisse, quoad accersērer: minus sermōnis subissem, minus accepissem doloris, ipsum hoc me non angēret. Brundisii iacere in omnis partis est molestum. Propius accedēre, ut suades, quō modo sine lictoribus, quos populus dedit, possum? qui mihi incolūmi adīmi non possunt. Quos ego nunc paulisper cum bacillis in turbam coniēci, ad oppidum accēdens, ne quis impētus militum fiēret. Reliquō tempore me domi teneo.

IV. Zabiegi u zwycięzców

3.

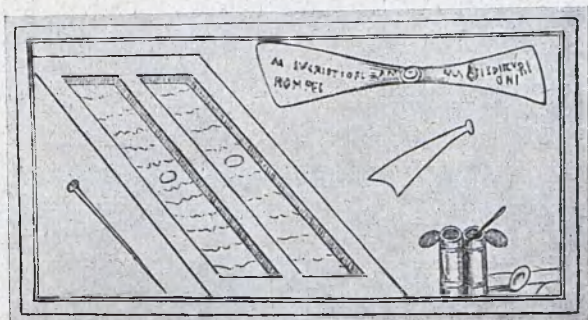
Ad Oppium et Balbum scripsi, si me quōdam iis placēret modo propius accedēre, ut de hac re considerārent. Credo fore auctōres. Sic enim recipiunt, Caesāri non modo de conservandā, sed etiam de augendā meā dignitāte curae fore, meque hortantur, ut magnō anīmō sim, ut omnia summa sperem. Ea spondent, confirmant. Quae quidem mihi exploratiōra essent, si remansissem. Sed ingēro praeterita; vide, quaeso, igitur ea, quae restant, et explōra cum istis et, si putābis opus esse et si istis

placebit, quō magis factum nostrum Caesar probet, quasi de suōrum sententiā factum, adhibeantur Trebonius, Pansa, si qui alii, scribāntque ad Caesārem me, quicquid fecērim, de suā sententiā fecisse.

V. Pozgonne poległym sprzymierzeńcom

4. Tulliae meae morbus et imbecillitas me exanimat. Quam tibi intellēgo magnae curae esse, quod est mihi gratissimum.

5. De Pompēi extū mihi dubium numquam fuit. Tanta enim desperatio rerum eius omnium regum et populōrum animos occuparat, ut, quōcūque venisset, hoc putārem futurum. Non possum eius casum non dolere; homīnem enim intēgrum et castum et gravem cognōvi.

Tabliczka do pisania, list, kałamarz na atrament czarny i czerwony oraz pióro.

6. De Fanniō consoler te? Perniciōsa loquebātur de mansionē tuā. L. vero Lentūlus Hortensi domum sibi et Caesāris hortos et Baiās despondērat. Omnīno haec eōdem modo ex hac parte fiunt, nisi quod illud erat infinitum. Omnes enim, qui in Italiā mansērant, hostium numēro habebantur. Sed velim haec aliquando solutiōre animō.

7. Tuas littēras, prout res postulat, exspecto. Quas velim cures quam primum ad me perferendas. III. K. Decembr.

Wywczasy Cycerona

(Cicero Epp. ad Att. XII, 40, 1—3)

I. Pochwała Katona Młodszego

Cicero Atticō sal.

1. Qualis futura sit Caesāris vituperatio contra laudationem meam, perspexi ex eō librō, quem Hirtius ad me misit, in quō colligit vitia Catōnis, sed cum maximis laudibus meis; itaque

miſi librum ad Muscam, ut tuis librariis daret: volo enim eum divulgari, quod quō facilius fiat, imperābis tuis.

II. Cycero mozoli się nad „Radami“ dla Cezara

2. Συμβουλευτικόν saepe conor: nihil reperio, et quidem mecum habeo et Ἀριστοτέλους et Θεοπόμπου πρὸς Ἀλέξανδρον; sed quid simile? illi, et quae ipsis honesta essent, scribebant, et grata Alexandrō: ecquid tu eiusmodi repēris? mihi quidem nihil in mentem venit.

III. Żal za zmarłą córką koi wytężoną pracę literacką

Quod scribis te verēri, ne et gratia et auctoritas nostra hoc meō maerōre minuatur, ego, quid homīnes aut reprehendant aut postulent, nescio: ne doleam? quī potest? ne iacēam? quis umquam minus? Dum tua me domus levābat, quis a me exclūsus? Quis venit, qui offendēret? Astūram sum a te profectus; legere isti laeti, qui me reprehendunt, tam multa non possunt, quam ego scripsi; quam bene, nihil ad rem, sed genus scribendi id fuit, quod nemo abiectō anīmō facere posset. Triginta dies in hortis fui; quis aut congressum meum aut facilitatem sermōnis desiderāvit? Nunc ipsum ea lego, ea scribo, ut ei, qui mecum sunt, difficilior otium ferant, quam ego laborem.

3. Si quis requirit, cur Romae non sim: quia discessus est; cur non sim in eis meis praediōlis, quae sunt huius temporis: quia frequentiam illam non facile ferrem; ibi sum igitur, ubi is, qui optimas Baias habēbat, quotannis hoc tempus consumere solebat. Cum Romam venēro, nec vultū nec oratione reprehendar; hilaritatem illam, quā hanc tristitiam temporum condiebamus, in perpetuum amisi, constantia et firmitas nec animi nec orationis requirētur.

Cezar w gościnie u Cycerona

(Cicero Epp. ad Att. XIII, 52, 1—2)

1. O hospitem mihi tam gravem ἀμεταμέλητον! fuit enim periu-cunde. Sed cum secundis Saturnaliibus ad Philippum vespēri venisset, villa ita complēta a militibus est, ut vix triclinium, ubi cenaturus ipse Caesar esset, vacāret; quippe hominum

CIO CIO. Sane sum commōtus, quid futurum esset postridie; ac mihi Barba Cassius subvenit, custodes dedit; castra in agrō, villa defensa est.

Ille tertiis Saturnalibus apud Philippum ad h. VII., nec quemquam admisit; rationes, opinor, cum Balbō. Inde ambulavit in litōre, post h. VIII. in balnēum; tum audivit de Mamurrā, vultum non mutāvit. Unctus est, accubuit. Ἑμετικὴν agebat; itaque et edit et bibit ἀδεῶς et iucunde, opipäre sane et apparate; nec id solum, sed

bene cōcto et

Cōnditō sermōne bono et, sī quaerit, libenter.

Popiersie Cezara.
Muzeum Narodowe
w Neapolu.

2.

Praeterēa tribus tricliniis accepti οἱ περὶ αὐτόν valde copiose. Libertis minus lautis servisque nihil defuit; nam lautiores eleganter accēpi.

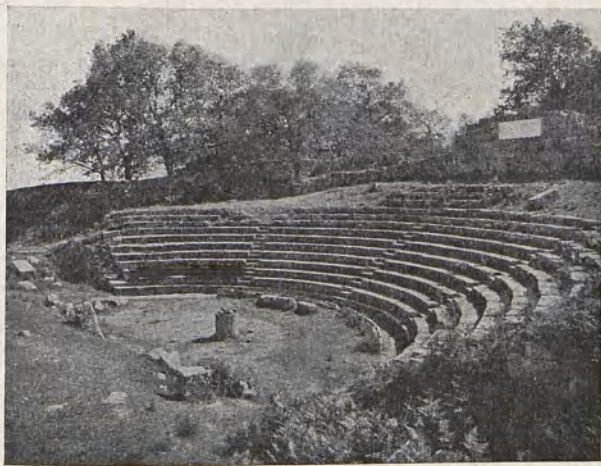
Quid multa? homines visi sumus; hospes tamen non is, cui diceres:

amābo te, eodem ad me, cūm revértērē.

Semel satis est. Σπονδαῖον οὐδέν in sermōne, φιλόλογα multa.

Quid quaeris? delectatus est et libenter fuit. Puteolis se aiebat unum diem fore, altērum ad Baias.

Habes hospitium sive ἐπισταθμείαν odiōsam mihi, dixi, non molestam. Ego paulisper hic, dēinde in Tusculānum. Dolabellae villam

Tusculum. Amfiteatr lub t. zw. Szkoła Cycerona.

cum praeteriret, omnis armatorum copia dextrā sinistrā ad equum, nec usquam alibi; hoc ex Niciā.

Antonjusz oskarża Cycerona o moralny współudział w spisku na życie Cezara

(Cicero Epp. ad Fam. XII, 3, 1—2)

Cicēro Cassiō sal.

1. Auget tuus amīcus furōrem in dies: primum in statuā, quam posuit in rostris, inscripsit PARENTI OPTĪME MERITŌ, ut non modo sicarii, sed iam etiam parricidae iudicemini, — quid dico, iudicemini? iudicemur potius; vestri enim pulcherrimi facti ille furiosus me principem dicit fuisse. Utinam quidem fuisset! molestus nobis non esset. Sed hoc vestrum est; quod quoniam praeteriit, utinam habērem, quid vobis darem consilii! Sed ne mihi quidem ipsi reperio, quid faciendum sit; quid enim est, quod contra vim sine vi fieri possit?

2. Consilium omne autem hoc est illōrum, ut mortem Caesaris persequantur. Itaque ante diem VI. non. Octobr. productus in contionem a Cannutiō turpissime ille quidem discessit, sed tamen ea dixit de conservatoribus patriae, quae dici debērent de proditoribus; de me quidem non dubitanter quin omnia de meo consilio et vos fecissetis et Cannutius faceret.

Cetera cuiusmodi sint, ex hoc iudica, quod legato tuo viaticum eripuērunt; quid eos interpretari putas, cum hoc faciunt? ad hostem scilicet portari.

O rem miseram! dominum ferre non potuimus, conservo servimus. Et tamen, me quidem avente magis, quam sperante, etiam nunc residet spes in virtute tua. Sed ubi sunt copiae? De reliquo malo te ipsum tecum loqui, quam nostra dicta cognoscere. Vale.

Cycero wzywa do stanowczej rozprawy z Antonjuszem

(Cicero Epp. ad Fam. XI, 12, 1—2)

M. Cicēro s. d. D. Bruto imp. cos. des.

1. Tres uno die a te accēpi epistulas: unam brevem, duas pleniōres. Ex tuis littēris et ex Graecēi oratione non modo non restinctum bellum, sed etiam inflammātum videtur.

Non dubito autem, pro tuā singulāri prudentiā, quin perspicias, si aliquid firmitatis nactus sit Antonius, omnia tua illa praeclara in rem publicam merita ad nihilum esse ventura. Ita enim Romam erat nuntiātum, ita persuasum omnibus, cum paucis inermis, perterritis metū, fractō animo fugisse Antonium.

2. Qui si ita se habet, ut, quemadmōdum audiebam de Graeceiō, cōfligi cum eō sine periculō non possit, non ille mihi fugisse a Mutinā videtur, sed locum belli gerendi mutasse.

Itaque homīnes alii facti sunt. Nonnulli etiam queruntur, quod persecūti non sitis: opprīmi potuisse, si celeritas adhibita esset, existimant. Omnino est hoc populi, maximēque nostri, in eō potissimum abūti libertāte, per quem eam consecutus sit; sed tamen providendum est, ne quae iusta querēla esse possit.

Res se sic habet: is bellum confecerit, qui Antonium oppresserit. Hoc quam vim habēat, te existimare malo, quam me apertius scribere.

Titus Livius

Titus Livius z Padwy (Patavium), ur. 59 r. prz. Chr., um. 17 r. po Chr. Pisał w młodości dialogi filozoficzne i, w formie listu do syna, dzieło o kształceniu mowcy; utwory te nie zachowały się. Główne dzieło Liwjusza, to dzieje narodu rzymskiego p. t. *Ab urbe condita*, w 142 ks., od założenia Rzymu do śmierci Drususa w r. 9 po Chr. Zachowały się: pierwsza (ks. 1–10), trzecia, czwarta dekada i pierwsza połowa piątej dekady (ks. 21–45). O treści i układzie całego dzieła wnioskujemy z zachowanego (z czasów schyłku cesarstwa) wykazu nagłówków z ksiąg poszczególnych p. t. *Periöchae*.

Przed Liwjuszem istniała obfita literatura historyczna w Rzymie, t. zw. annalistyka, zrazu pisana w języku greckim. Annaliści korzystali z dzieł greckich o Rzymie i Italji. Te dzieła Greków miały charakter etnograficzny, t. zn. przedstawiały ze stanowiska świata greckiego legendę miejscową Italji i Rzymu, jako odgałęzienie zachodnie zbiorowej legendy greckiej o zakładaniu miast przez zbłąkanych po wojnie trojańskiej bohaterów greckich i trojańskich; starszy pokład mitologiczny tworzyły legendy greckie o wędrownkach Heraklesa po Zachodzie. Etnografja grecka przerodziła się zwolna w romans mitologiczno-historyczny, który kształtował dzieje zamierzchle w sposób zajmujący dla czytelnika, a to przenosząc wiele rysów wykształconej już legendy greckiej do powstającej historii legendarnej Rzymu. Prócz annalistów było także kilku historyków pragmatycznych rzymskich (począwszy od *Origines* Katona Starszego), lecz i ci nie badali dziejów, ale jedynie racjonalistycznie tłumaczyli legendy.

Z miłości dla świetnej historii Rzymu Liwjusz zebrał cały materiał annalistów w jedno ogromne dzieło i w sposób zajmujący i przystępny dla całego narodu, ale krytycznie, opowiedział dzieje narodu rzymskiego, nie pobbazając zbytnio legendzie, ale też nie niweczając uroku, zwłaszcza religijnego, starych baśni; starał się zachować równowagę między istniejącą już tradycją a przypuszczeniami krytycznymi o prawdzie historycznej. Nie było jednakże jego celem badać, lecz w historii narodowej podać swemu pokoleniu strawę, podtrzymującą ducha patriotycznego i wiarę w wielkość Rzymu i w dziejowość jego przeznaczeń.

Jak treść dzieła Liwjusza, tak i język, mają na celu ułatwić najszerzszemu masom poznanie dziejów ojczyustych. Dlatego, mimo starannej stylizacji artystycznej, język Liwjusza zawiera właściwości języka podówczas mówionego; Liwjusz też otwiera zastęp pisarzy łaciny srebrnej, t. j. poklasyycznej. Pięknie rozbudowane zdanie (t. zw. okres krasomówczy) Cyserona pod piórem Liwjusza traci życie i staje się książkowe. Liwjusz równocześnie zabiega o zwięzłość i dobitność; opuszcza więc orzeczenia, naśladuje

grecką łatwość ściągania zdań pobocznych w imiesłowy, wprowadza nieznanne dotychczas rzeczowniki oderwane i czasowniki złożone; odmiennie używa spójek. Umiarkowany w użyciu środków retorycznych i w archaizowaniu, Liwjusz przyobleka swą prozę w szatę literatury pomnikowej.

Liwjusz w Polsce, por. Szczepański, „Kultura klasyczna w zarysie“, str. 97—98.

Założenie Rzymu

(Livius I, 1—16)

I. Wędrówki Eneasza

1. *Iam primum omnium satis constat Troiā captā in cetēros saevitum esse Troiānos; duōbus, Aenēae Antenōrique, et vetusti iure hospitii, et quia pacis reddendaēque Helēnae semper auctōres fuērunt, omne ius belli Achivos abstinuisse.* 2. *Casibus deinde variis Antenōrem venisse in intimum maris Hadriatici sinum.*

4. *Aenēam ab simili clade domo profūgum, sed ad maiōra rerum initia ducentibus fatis, primō in Macedoniam venisse, inde in Siciliam, quaerentem sedes, delātum, ab Sicilia classe ad Laurentem agrum tenuisse.* 5. *Ibi egressi Troiāni, ut quibus ab immensō prope errore nihil, praeter arma et naves, superesset, cum praedam ex agris agērent, Latinus rex Aboriginēsque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenārū armati ex urbe atque agris concurrunt.*

6. *Duplex inde fama est: alli proeliō victum Latinum pacem cum Aenēā, deinde adfinitatem iunxisse tradunt; 7. alii, cum instructae acies constitissent, priusquam signa canērent, processisse Latinum inter primōres, ducēmq̃ue advenārū evocasse ad conloquium; percunctātum deinde, qui mortales essent, unde, aut quō casū profecti domō, quidve quaerentes, in agrum Laurentem exissent, (8) postquam audiērit multitudinem Troiānos esse, ducem Aenēam, filium Anchisae et Venēris, crematā patriā domō profūgos, sedem condendaēque urbi locum quaerere, et nobilitatem admirātum gentis virique, et animum, vel bellō vel paci parātum, dextrā datā fidem futūrae amicitiae sanxisse.*

9. *Inde foedus ictum inter duces, inter exercitūs salutatiōnem factam. Aenēam apud Latinum fuisse in hospitio; ibi Latinum apud penātes deos domesticum publicō adiunxisse foedus filiā Aenēae in matrimonium datā.* 10. *Ea res utique Troiānis spem adfirmat tandem stabili certaque sede finiendi erroris.* 11. *Oppi-*

dum condunt; Aenēas ab nomīne uxōris Lavinium appellat. Brevi stirpis quoque virilis ex novō matrimoniō fuit, cui Ascanium parentes dixere nomen.

II. Śmierć Eneasza w wojnie z Rutulami i Etruskami

2. Bellō déinde Aborigīnes Troiānīque simul petīti. Turnus, rex Rutulōrum, cui pacta Lavinia ante adventum Aenēae fuērat, praelātum sibi advēnam aegre patiens, simul Aenēae Latinoque bellum intulērat. 2. Néūtra acies laeta ex eō certamīne abiit: victi Rutūli; victōres Aborigīnes Trōiānīque ducem Latīnum amisere.

3. Inde Turnus Rutulīque, diffīsi rebus, ad florentes opes Etruscōrum Mezentiūmque, regem eōrum, confugiunt; qui rem Troiānam crescere ratus, haud gravātīm socia arma Rutūlis iunxit.

4. Aenēas, adversus tanti belli terrōrem ut anīmos Aborigīnum sibi conciliāret, nec sub eōdem iure solum, sed etiam nomīne omnes essent, Latīnos utrāmque gentem appellavit.

5. Nec déinde Aborigīnes Troiānis studio ac fide erga regem Aenēam cessere, fretūsque his anīmis coalescentium in dies magis duōrum populorum Aenēas, cum moenībus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit.

6. Secundum inde proelium Latīnis, Aenēae etiam ultimum opērum mortalium fuit. Situs est, quemcūque eum dici ius fasque est, super Numīcum flumen; Iovem indigētem appellant.

III. Askanjusz zakłada Albę Longę

3. Nondum matūrus imperiō Ascanius, Aenēae filius, erat; tamen id imperium ei ad pubērem aetātem incolūme mansit; tantisper tutelā muliēbri — tanta indōles in Laviniā erat — res Latīna et regnum avitum paternūmque puērō stetit.

3. Is Ascanius abundante Lavinii multitudīne urbem matri reliquit, novam ipse aliam sub Albānō monte condidit, quae ab sitū porrectae in dorsō urbis Longa Alba appellāta.

IV. Królowie albańscy

6. Silvius déinde regnat, Ascanii filius, casū quōdam in silvis natus. Is Aenēam Silvium creat; is déinde Latīnum Silvium. 8. Latīnō Alba ortus, Albā Atys, Atye Capys, Capye Capētus, Capētō Tiberīnus, qui in traiectū Albūlae amnis submersus, celēbre ad postēros nomen flumīni dedit. 9. Agrippa inde, Tiberīni filius, post

Agrippam Romulus Silvius a patre accepto imperio regnant. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit. Is sepultus in eo colle, qui nunc pars Romanae est urbis, cognomen colli fecit.

10. Proca deinde regnat. Is Numitorem atque Amulium procreat; Numitori, qui stirps maximus erat, regnum vetustum Silviae gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris aut verecundia aetatis; pulso fratre Amulius regnat. 11. Addit sceleri scelus; stirpem fratris virilem interimit; fratris filiae, Rheae Silviae, per speciem honoris, cum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

V. Narodziny Romulusa i Remusa

4. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantae origo urbis. 2. Vestalis cum geminum partum edidisset, Martem stirpis patrem nuncupat. 3. Sed nec dii nec homines aut ipsam aut stirpem a crudelitatem regiam vindicant; sacerdos vincta in custodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti iubet.

4. Forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis nec adiri

usquam ad iusti cursum poterat

Rzeka Tyber, wyobrażona jako bóstwo. Par. Ryż. Luwr.

annis et posse quamvis languida mergi aqua infantes spem ferentibus dabat. 5. Ita, velut defuncti regis imperio, in proxima elluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est — Romularem vocatam ferunt —, pueros exponunt. Vastae tum in his locis solitudines erant. 6. Tenet fama, cum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam siquentem ex montibus, qui circa

Lwica rzymska z Romulusem i Remusem. Muzeum Kapitołińskie w Rzymie.

sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse; eam summissas infantibus adeo mitem praeuisse mammas, ut lingua lamben-

tem puēros magister regii pecōris invenērit — (7) Faustulō fuisse nomen ferunt —; ab eō ad stabūla Larentiae uxori educandos datos.

VI. Amuljusz skazuje na śmierć Remusa

8. Ita genīti itaque educāti, cum primum adolēvit aetas, nec in stabūlis nec ad pecōra segnes, venandō peragrāre saltūs.

Dzieciństwo Romulusa i Remusa. U góry pastarze, z boku Tyber wsparty na urnie. Ołtarz z Ostji w Muzeum delle Terme w Rzymie.

lem in modum praedas agere. Sic Numitōri ad supplicium Remus deditur.

9. Hinc robore corporibus animisque sumptō iam non feras tantum subsistere, sed in latrōnes praedā onustos impētus facere pastoribusque rapta dividere et cum his crescente in dies grege iuvenum seria ac iocos celebrare.

5. 3. His insidiosos ob iram praedae amissae latrōnes, cum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse, captum regi Amulio tradidisse ultro accusantes. 4. Crimini maxime dabant in Numitoris agros ab iis impētus fieri; inde eos collecta iuvenum manū hosti-

VII. Śmierć Amuljusza

5. Iam inde ab initio Faustulō spes fuerat regiam stirpem apud se educari; nam et expositos iussu regis infantes sciebat et tempus, quō ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere; sed rem inmatūram, nisi aut per occasionem aut per necessitatem, aperire noluērat. 6. Necessitas prior vēnit; ita metū subactus Romulō rem aperit. Forte et Numitōri, cum in custodiā Remum

habēret audissētque gemīnos esse fratres, comparandō et aetatem eōrum et ipsam minime servilem indōlem tetigērat animum memoria nepōtum; sciscitandōque eōdem pervēnit, ut haud procul esset quin Remum agnoscēret.

7. Ita undīque regi dolus nectitur. Romulus, non cum globō iuvenum — nec enim erat ad vim apertam par —, sed aliis aliō itinēre iussis certō tempore ad regiam venīre pastoribus ad regem impētum facit, et a domō Numitoris aliā comparatā manū adiuvat Remus. Ita regem obtruncant.

VIII. Nowe królestwo

6. 3. Ita Numitori Albānā re permissā Romūlum Remūmque cupidō cepit in iis locis, ubi expositi ubique educāti erant, urbis condendae. Et supererat multitūdo Albanōrum Latinorūmque; ad id pastores quoque accessērant, qui omnes facile spem facerent parvam Albam, parvum Lavinium prae eā urbe, quae conderetur, fore.

4. Intervēnit dēinde his cogitationibus avitum malum, regni cupidō, atque inde foedum certamen, coortum a satis miti principio. Quoniam gemīni essent, nec aetātis verecundia discrimen facere posset, ut dii, quorum tutelae ea loca essent, auguriis legērent, qui nomen novae urbi daret, qui conditam imperiō regeret, Palatium Romūlus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.

IX. Bratobójstwo

7. Priōri Remō augurium venisse fertur, sex vultūres, iamque nuntiātō auguriō cum duplex numērus Romulō se ostendisset, utrūmque regem sua multitūdo consalutavērat: tempore illi praeceptō, at hi numērō avium regnum trahēbant. 2. Inde cum altercatione congressi certamine irarum ad caedem vertuntur; ibi in turbā ictus Remus cecidit. Vulgatior fama est ludibriō fratris Remum novos transsiluisse muros; inde ab irātō Romulō, cum verbis quoque increpītans adiecisset „sic dēinde, quicūmque alius transsiliet moenia mea“, interfectum. 3. Ita solus potitus imperiō Romūlus; condita urbs conditoris nomīne appellata.

X. Ustanowienie azylu. Senat

8. 4. Crescēbat intērim urbs munitionibus alia atque alia adpetendō loca, cum in spem magis futūrae multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. 5. Dēinde, ne vana ur-

bis magnitudo esset, adiciendae multitudinis causā vetēre consiliō condentium urbes, qui obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem natam e terrā sibi prolem ementiebantur, locum, qui nunc saeptus descendentibus inter duos lucos est, asyllum aperit. 6. Eō ex finitimis populis turba omnis sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit, idque primum ad coeptam magnitudinem robōris fuit.

Iam cum virium haud paenitēret, consilium deinde viribus parat. 7. Centum creat senatores, sive quia is numerus satis erat, sive quia soli centum erant, qui creāri patres possent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eōrum appellāti.

XI. Sāsiedzi odmawiają Rzymianom córek za żony

9. Iam res Romāna adēo erat valīda, ut cuilibet finitimarum civitatum bellō par esset; sed penuriā mulierum hominis aetatem duratura magnitudo erat, quippe quibus nec domi spes prolis nec cum finitimis conubia essent. 2. Tum ex consiliō patrum Romūlus legātos circa vicinas gentes misit, qui societatem conubiūmque novō populō petērent: (3) urbes quoque, ut cetēra, ex infimō nasci; dein, quas sua virtus ac dii iuvent, magnas opes sibi magnūmque nomen facere; 4. satis scire origini Romānae et deos adfuisse et non defuturam virtutem; prōinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem ac genus miscere.

5. Nusquam benigne legatio audita est; adēo simul spernēbant, simul tantam in mediō crescentem molem sibi ac posteris suis metuēbant. A plerisque rogantibus dimissi, ecquod feminis quoque asyllum aperuissent; id enim demum conpar conubium fore.

XII. Porwanie Sabineek

6. Aegre id Romāna pubes passa, et haud dubie ad vim spectare res coepit. Cui tempus locūmque aptum ut daret Romūlus, aegritudinem animi dissimulans ludos ex industria parat Neptūnō equestri sollemnia; Consualia vocat. 7. Indici deinde finitimis spectaculum iubet, quantōque apparātū tum sciēbant aut potērant, concelēbrant, ut rem claram exspectatāmque facerent.

8. Multi mortales convenere, studiō etiam videndae novae urbis, maxime proximi quique; 9. iam Sabinōrum omnis multitudo cum liberis ac coniugibus venit. Invitati hospitaliter per domos cum situm moeniāque et frequentem tectis urbem vidissent, mirantur tam brevi rem Romānam crevisse.

10. Ubi spectacŭli tempus vĕnit deditaēque eō mentes cum oculis erant, tum ex composŭto orta vis, signōque datō iuventus Romāna ad rapiendas virgīnes discurrit. 11. Magna pars forte, in quem quaeque incidĕrat, raptae; quasdam formā excellentes primoribus patrum destinātas ex plebe homīnes, quibus datum negotium erat, domos deferēbant. 12. Unam longe ante alias specie ac pulchritudinē insignem a globō Talasii cuiusdam raptam ferunt, multisque sciscitantibus, cuīnam eam ferrent, identīdem Talassiō ferri clamitātum; inde nuptialem hanc vocem factam.

XIII. Zdrada Tarpei

11. 5. Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multōque id maximum fuit; nihil enim per iram aut cupiditatem actum est, nec ostendērunt bellum prius, quam intulērunt.

6. Consiliō etiam additus dolus. Sp. Tarpeius Romānae praeerat arci. Huius filiam virgīnem auro corrumpit Tatius, ut armātos in arcem accipiat; aquam forte ea tum sacris extra moenia petītum iērat. 7. Accepti obrūtam armis necavĕre, seu ut vi capta potius arx viderĕtur, seu prodendi exempli causā, ne quid usquam fidum proditori esset.

8. Additur fabŭla, quod vulgō Sabīni aurēas armillas magni pondĕris bracchiō laevō gemmatōsque magnā specie anūlos habuĕrint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus habĕrent; eō scuta illi pro aurĕis donis congesta. 9. Sunt, qui eam ex pactō tradendi, quod in sinistris manibus esset, directō arma petisse dicant et fraude visam agĕre suā ipsam preptam mercēde.

Skala Tarpejska.

XIV. Romulus ślubuje świątynię Jowiszowi Statorowi

12.

Tenuere tamen arcem Sabini atque inde postero die, cum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complisset, non prius descenderunt in aequum, quam ira et cupiditate recuperandae arcis stimulante animos in adversum Romani subire. 3. Confestim Romana inclinatur acies fusaque est ad veterem portam Palatii.

4. Romulus et ipse turbam fugientium actus, arma ad caelum tollens, „Iuppiter, tuis“ inquit „iussus avibus hic in Palatio prima urbi funfamenta ieci. Arcem iam scelere emptam Sabini habent; inde huc armati superata media valle tendunt; 5. at tu, pater deum hominumque, hinc saltem arce hostes, deme terrorem Romanis fugamque foedam siste. 6. Hic ego tibi templum, Statori Iovi, quod monumentum sit posteris, tua praesenti ope servatam urbem esse, vov eo. 7. Haec precatus, velut si sensisset auditas preces, „hinc“ inquit, „Romani, Iuppiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam iubet“.

XV. Sabinki rozdzielają walczących

10. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant proelium. 13. Tum Sabinae mulieres, quarum ex iniuria bellum ortum erat, crinibus passis scissaque veste victo malis muliebri timore ausae se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto dirimere infestas acies, (2) dirimere iras hinc patres, hinc viros orantes, ne se sanguine nefando soceri generique respergerent, ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, hi liberum progeniem. 3. „Si adfinitatis inter vos, si conubii piget, in nos vertite iras; nos causa belli, nos vulnerrum ac caedium viris ac parentibus sumus; melius peribimus, quam sine alteris vestrum, viduae, aut orbae, vivemus.“

4. Movet res cum multitudinem, tum duces; silentium et repentina fit quies. Inde ad foedus faciendum duces produnt. Nec pacem modo, sed civitatem unam ex duabus faciunt, (5) regnum consociant; imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus appellati.

XIV. Ustanowie kuryj i centuryj

6. Ex bello tam tristi laeta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus et ante omnes Romulo ipsi fecit. Itaque cum

1:16.000

Metry

Linie kreskowane i cyfry rzymskie oznaczają dzielnice

1. *Arcus Hadriani*
2. *Arcus Claudii*
3. *Arcus novus*
4. *Arcus manus earneae*
5. *Tabularum*
6. *Aedes Concordiae*
7. *Aedes Vespasiani*
8. *Aedes Salurni*
9. *Rostra*
10. *Arcus Septimi Severi*
11. *Curia*
12. *Basilica Julia*
13. *Basilica Aemilia*
14. *Aedes Custoris*
15. *Lacus Iuturnae*
16. *Arcus Augusti*
17. *Aedes Divi Juli*
18. *Templum Sacrae Urbis*
19. *Regia*
20. *Aedes D. Antonini D. Faustinae*
21. *Atrium Vestae*
22. *Aedes Vestae*
23. *Aedes Jovis Statoris*
24. *Arcus Titi*
25. *Aedes Larum*
26. *Arcus Constantini*
27. *Meta sudans*
28. *Colossus Neronis*
29. *Aedes Victoriae*
30. *Domus Liviae*
31. *Aedes Magnae Matris*
32. *Columna Traiani*
33. *Aedes Veneris Genetricis*
34. *Aedes Martis Ultoris*

35. *Aedes Minervae*
36. *Porticus absidata*
37. *Arvus Augusti*
38. *Aedes Fortunae et Matris Matutiae*
39. *Aedes Portuini*
40. *Aedes Herculis Invicti*
41. *Ara Maxima*
42. *Aedes Herculis Pompeiana*
43. *Janus Quadrifrons*
44. *Arcus Argentariorum*
45. *Aequimelium*

populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. 7. Id non traditur, cum haud dubie aliquanto numerus maior hoc mulierum fuerit, aetate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectae sint, quae nomina curiis darent.

8. Eodem tempore et centuriae tres equitum conscriptae sunt: Ramnenses ab Romulo, ab T. Tatio Titienses appellati; Lucerum nominis et originis causa incerta est. Inde non modo commune, sed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

XV. Zniknięcie Romulusa

16. His immortalibus editis operibus cum ad exercitum recensendum contionem in campo ad Caprae paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque tam densa regem operuit nimbō, ut conspectum eius contioni abstulerit; nec deinde in terris Romulus fuit. 2. Romana pubes sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena et tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebatur patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procellā, tamen velut orbitatis metu icta maestum aliquamdiu silentium obtinuit. 3. Deinde a paucis initio facto deum deo natum, regem parentemque urbis Romanae salvare universi Romulum iubent: pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem.

4. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem patrum manibus taciti arguerent; manavit enim haec quoque, sed perobscura, fama; illam alteram admiratio viri et pavor praesens nobilitavit. 5. Et consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides.

Namque Proculus Iulius, sollicita civitate desiderio regis et infensa patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnae rei auctor, in contionem prodit. 6. „Romulus“ inquit, „Quirites, parens urbis huius, primā hodiernā luce caelo repente delapsus, se mihi obvium dedit. Cum perfusus horrore venerabundus adstitissem, petens precibus, ut contra intuēri fas esset, (7) „abi, nuntiā“ inquit „Romanis, caelestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit; proinde rem militarem colant sciāntque et ita posteris tradant nullas opes humanas armis Romanis resistere posse“. „Haec“ inquit „locutus, sublimis abiit“. 8. Mirum quantum illi virō nuntianti haec fidēi fuerit quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque facta fide immortalitatis lenitum sit.

Bitwa nad jeziorem Trazymeńskim

(Livius XXII, 4—7)

I. Zasadzka

4. 1. Hannibal, quod agri est inter Cortonam urbem Trasumennumque lacum, omni clade belli pervastat, quod magis iram hosti ad vindicandas iniurias acuat. 2. Et iam pervenerat ad loca nata insidiis, ubi maxime montes Cortonenses Trasumennus subit. Via tantum interest perangusta, velut ad id ipsum de industriā relictō spatio; deinde paulo latior patescit campus; inde colles adsurgunt. 3. Ibi castra in apertō locat, ubi ipse cum Afris modo Hispanisque consideret: Baliares ceteramque levem armaturam post montis circumducit; equites ad ipsas fauces saltus tumulis apte tegentibus locat, ut, ubi intrassent Romani, obiecto equitatu clausa omnia lacu ac montibus essent.

4. Flaminius cum pridie solis occasu ad lacum pervenisset, inexplorato postero die vixdum satis certa luce angustiis superatis, postquam in patientiorem campum pandi agmen coepit, id tantum hostium, quod ex adverso erat, conspexit: ab tergo ac super caput haud detectae insidiae.

II. Bitwa

5. Poenus ubi, id quod petierat, clausum lacu ac montibus et circumfusum suis copiis habuit hostem, signum omnibus dat simul invadendi. 6. Qui ubi, qua cuique proximum fuit, decurrerunt, eo magis Romanis subita atque inprovisa res fuit, quod orta ex lacu nebula campo quam montibus densior sederat, agminaque hostium ex pluribus collibus ipsa inter se satis conspecta eoque magis pariter decurrerant. 7. Romanus clamore prius undique orto, quam satis cerneret, se circumventum esse sensit, et ante in frontem lateraque pugnari coeptum est, quam satis instrueretur acies aut expediri arma stringique gladii possent.

5.

Consul perculsis omnibus ipse satis, ut in re trepida, inpauidus turbatos ordines, vertente se quoque ad dissonos clamores, instruit, ut tempus locusque patitur, et, quacumque adire audirique potest, adhortatur ac stare ac pugnare iubet: (2) nec enim inde votis aut inploratione deum sed vi ac virtute evadendum esse; per medias acies ferro viam fieri et, quo timoris minus sit, eo minus ferme periculi esse. 3. Ceterum prae strepitu

ac tumultū nec consilium nec imperium accipi potērat, tantū-
que abērat, ut sua signa atque ordīnes et locum noscērent, ut
vix ad arma capiēda aptandāque pugnae conpetēret animus,
opprimerentūrque quidam onerati magis iis quam tecti. Et erat
in tantā caligīne maior usus aurium quam oculōrum. 4. Ad ge-
mītūs vulnērū ictūsque corpōrum aut armōrum et mixtos ter-
rentium paventiūque clamōres circumferēbant ora oculōsque.
5. Alii fugientes pugnantium globō inlāti haerēbant, alios
redeuntes in pugnam avertēbat fugientium agmen.

6. Déinde, ubi in omnis partis nequiquam impētūs facti, et
ab lateribus montes ac lacus, a fronte et ab tergo hostium acies
claudebant, apparuitque nullam nisi in dextērā ferroque salutis
spem esse, (7) tum sibi quisque dux adhortatōrque factus ad
rem gerendam, et nova de intēgrō exorta pugna est, non illa or-
dināta per principes hastatōsque ac triarios, nec ut pro signis
antesignāni, post signa alia pugnāret acies, nec ut in suā legiōne
miles aut cohorte aut manipulō esset: (8) fors conglobābat et
animus suus cuique ante aut post pugnandi ordinem dabat: tan-
tūsque fuit ardor animōrum, adēo intentus pugnae animus, ut
eum motum terrae, qui multārum urbium Italiae magnas partes
prostrāvit avertitque cursū rapidos amnis, mare fluminibus in-
vexit, montes lapsū ingenti prorūit, nemo pugnantium sensērit.

6.

Tris ferme horas pugnātum est, et ubique atrociter. Circa
consulem tamen acrior infestiorque pugna est. 2. Eum et ro-
bōra virōrum sequebantur et ipse, quācūmque in parte premi
ac laborāre sensērat suos, impigre ferēbat opem; 3. insignēque
armis et hostes summā vi petēbant et tuebantur cives, donec
Insūber eques — Ducariō nomen erat — facie quoque noscītans
consulem, „En“ inquit „hic est“, popularibus suis, „qui legiōnes
nostras cecidit agrōsque et urbem est depopulātus! 4. Iam ego
hanc victimam manibus peremptōrum foede civium dabo“. Sub-
ditisque calcaribus equō per confertissimam hostium turbam
impētum facit, obtruncatōque prius armigēro, qui se infestō ve-
nienti obviam obiecērat, consulem lancēā transfixit; spoliare cu-
pientem triarii obiectis scutis arcuere.

III. Rozsypka

5. Magnae partis fuga inde primum coepit: et iam nec la-
cus nec montes pavōri obstābant: per omnia arta praeruptāque
velut caeci evādunt, armāque et viri super alios alii praecipi-

tantur. 6. Pars magna, ubi locus fugae deest, per prima vada palūdis in aquam progressi, quoad capitibus umerisque exstare possunt, sese inmergunt. Fuere quos inconsultus pavor nandō etiam capessere fugam inpulērit; 7. quae ubi immensa ac sine spe erat, aut deficientibus animis hauriebantur gurgitibus aut nequiquam fessi vada retro aegerrime repetēbant atque ibi ab ingressis aquam hostium equitibus passim trucidabantur.

8. Sex milia ferme primi agminis per adversos hostis eruptione inpigre factā, ignāri omnium, quae post se agerentur, e saltu evasere, et cum in tumultu quodam constitissent, clamorem modo ac sonum armorum audientes, quae fortuna pugnae esset, neque scire neque perspicere prae caligine poterant. 9. Inclinata denique re cum incalescente sole dispulsa nebula aperuisset diem, tum liquida iam luce montes campique perditas res stratamque ostendere foede Romanam aciem. 10. Itaque, ne in conspectos procul inmitteretur eques, sublatis raptim signis quam citatissimo poterant agmine sese abriperunt. 11. Postero die, cum super cetera extrema fames etiam instaret, fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte consecutus erat, si arma tradidissent, abire cum singulis vestimentis passurum, sese dediderunt; quae Punica religione servata fides ab Hannibale est, atque in vincula omnes coniecti.

IV. Na pobojowisku

7. Haec est nobilis ad Trasumenum pugna atque inter paucas memorata populi Romani clades. 2. Quindecim milia Romanorum in acie caesa; decem milia sparsa fugā per omnem Etruriam diversis itineribus urbem petiere; 3. duo milia quingenti hostium in acie, multi postea ex vulneribus periire. 5. Hannibal captivorum qui Latini nominis essent, sine pretio dimissis, Romanis in vincula datis, segregata ex hostium coacervatorum cumulis corpora suorum cum sepeliri iussisset, Flaminii quoque corpus funeris causa magna cum cura inquisitum non invenit.

V. Żałoba w stolicy

6. Romae ad primum nuntium cladis eius cum ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus. 7. Matronae vagae per vias, quae repens clades adlata quaeve fortuna exercitus esset, obvios percunctantur. Et cum frequentis contionis modo turba in comitium et curiam versa magistratus

vocāret, tandem haud multō ante solis occāsum M. Pomponius praetor (8) „Pugnā“ inquit „magnā victi sumus“. Et quamquam nihil certius ex eō auditum est, tamen alius ab aliō implēti rumoribus domos refērunt consulem cum magnā parte copiārum caesum, (9) superesse paucos aut fugā passim per Etruriam sparsos aut captos ab hoste. 10. Quot casūs exercītūs victi fuērāt, tot in curas distracti animi eōrum erant, quorum propinqui sub C. Flaminiō consule meruērāt, ignorantium, quae cuiusque suōrum fortūna esset; nec quisquam satis certum habet, quid aut speret aut timēat.

11. Postērō die ac déinceps aliquot diēbus ad portas maior prope muliērum quam virōrum multitudo stetit, aut suōrum aliquem aut nuntios de iis opperiens, circumfundebanturque obviis sciscitantes neque avelli, utique ab notis, priūsquam ordine omnia inquisissent, potērant. 12. Inde varios vultūs digredientium ab nuntiis cernēres, ut cuique laeta aut tristia nuntiabantur, gratulantisque aut consolantis redeuntibus domos circumfūsos.

Feminārum praecipue et gaudia insignia erant et luctūs. 13. Unam in ipsā portā sospiti filio repente oblātam in complexū eius exspirasse ferunt; altēram, cui mors filii falsō nuntiāta erat, maestam sedentem domi, ad primum conspectum redeuntis gaudiō nimio exanimātam. 14. Senatū praetōres per dies aliquot ab ortō usque ad occidentem solem in curiā retinent consultantes, quōnam duce aut quibus copiis resisti victoribus Poenis posset.

Bitwa pod Kannami

(Livius XXII, 44—52)

I. Rozłożenie obozów rzymskich

44. 1. Consules satis explorātis itineribus sequentes Poenum, ut ventum ad Cannas est, et in conspectū Poenum habēbant, bina castra communiunt. 2. Aufīdus amnis utrisque castris adflūens adiūtum aquatoribus ex suā cuiusque opportunitate haud sine certamine dabat; 3. ex minoribus tamen castris, quae posita trans Aufīdum erant, liberius aquabantur Romāni, quia ripa ulterior nullum habēbat hostium praesidium.

II. Podjazdy Hannibala i niezgoda konsulów

4. Hannibal spem nactus locis natis ad equestrem pugnam, quā parte virium invictus erat, factūros copiam pugnandi consules, derīgīt aciem laccessitque Numidārum procursatiōne ho-

stis. 5. Inde rursus sollicitāri seditiōne militāri ac discordiā consilium Romāna castra, cum Paulus Sempronique et Flamini temeritatem Varrōni, Varro Paulō speciōsum timīdis ac segnibus ducibus exemplum Fabium obicēret, (6) testaretūrque deos hominēsque hic, nullam penes se culpam esse, quod Hannibal iam velut usū cepisset Italiam: se constrictum a collegā tenēri; ferrum atque arma irātis et pugnare cupientibus adimi militibus; 7. ille, si quid proiectis ac proditis ad inconsultam atque improvidam pugnam legionibus accidēret, se omnis culpa exsortem, omnis eventus participem fore dicēret: vidēret, ut, quibus lingua prompta ac temeraria, aequē in pugnā vigērent manūs.

45.

Dum altercatione magis quam consiliis tempus teritur, Hannibal ex acie, quam ad multum diē tenuerat instructam, cum in castra cetēras recipēret copias, (2) Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum aquatōres trans flumen mittit. 3. Quam inconditam turbam cum vixdum in ripam egressi clamore ac tumultū fugassent, in stationem quoque pro vallo locatam atque in ipsas prope portas evecti sunt. 4. Id vero adēo indignum visum, ab tumultuariō auxiliō iam etiam castra Romāna terrēri, ut ea modo una causa, ne extemplō transirent flumen derigerētque aciem, tenuerit Romānos, quod summa imperii eō die penes Paulum fuit.

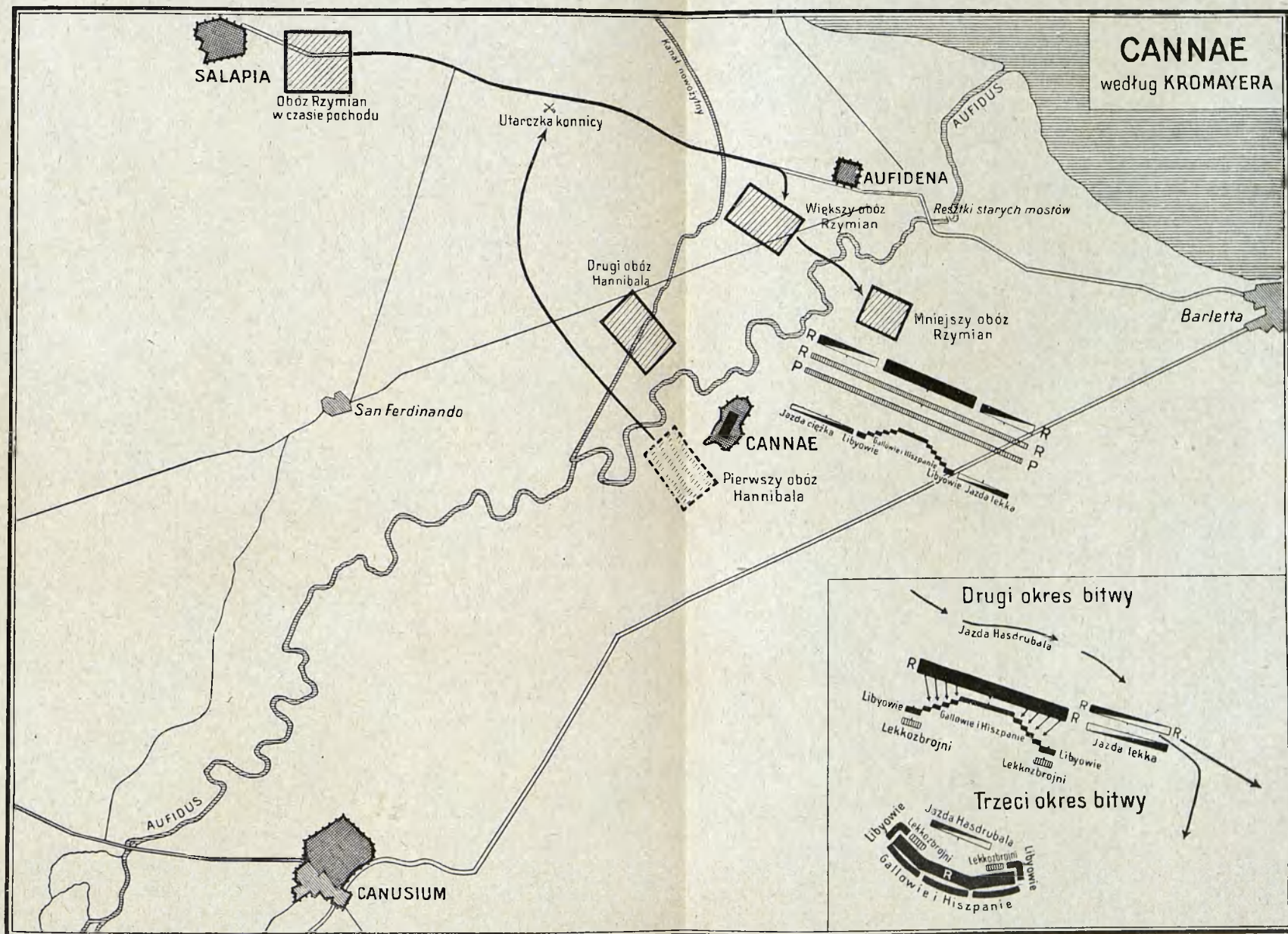
III. Szyk bojowy Rzymian

5. Itaque postēro die Varro, cui sors eius diē imperii erat, nihil consulto collegā signum proposuit instructasque copias flumen traduxit, sequente Paulō, quia magis non probare, quam non adiuvere consilium potērat. 6. Transgressi flumen eas quoque, quas in castris minoribus habuerant, copias suis adiungunt atque ita instrunt aciem: in dextrō cornū — id erat flumini propius — Romānos equites locant, deinde pedites; 7. laevum cornu extrēmi equites sociōrum, intra pedites, ad medium iuncti legionibus Romānis, tenuerunt; iaculatōres cum cetēris levium armōrum auxiliis prima acies facta. 8. Consules cornua tenere, Terentius laevum, Aemilius dextrum; Gemīnō Serviliō media pugna tuenda data.

IV. Szyk bojowy Hannibala

46.

Hannibal luce primā Baliaribus levique aliā armaturā praemissā transgressus flumen, ut quosque traduxerat, ita in acie

locābat, (2) Gallos Hispanósque equītes prope ripam laevō in cornū adversus Romānum equitatum; 3. dextrum cornu Numīdis equitibus datum, mediā acie peditibus firmatā, ita ut Afrorum utrāque cornūa essent, interponerentur his medii Galli atque Hispani. 4. Afros Romānam credēres aciem: ita armāti erant armis et ad Trebiam, cetērum magnā ex parte ad Trasumennum captis. 5. Gallis Hispanisque scuta eiūsdem formae fere erant, dispāres ac dissimīles gladii, Gallis praelongi ac sine mucronibus, Hispanō, punctim magis quam caesim adsuētō petere hostem, brevitate hábiles et cum mucronibus. Ante alios habitūs gentium harum, cum magnitudine corpōrum, tum specie, terribilis erat: Galli super umbilicum erant nudi; 6. Hispani lintēis, praetextis purpurā, tunicis candore miro fulgentibus constitērant. Numērus omnium peditum, qui tum stetere in acie, milium fuit quadraginta, decem equitum. 7. Duces cornibus praeerant sinistro Hasdrūbal, dextrō Maharbal; mediam aciem Hannībal ipse cum fratre Magōne tenūit. 8. Sol, seu de industriā ita locātis, seu, quod forte ita stetere, peropportūne utrīque parti obliquus erat, Romānis in meridiem, Poenis in septemtriōnem versis; ventus — Volturnum regiōnis incōlae vocant — adversus Romānis coortus multō pulvère in ipsa ora volvendō prospectum adēmit.

V. Zmienny przebieg walk na prawem skrzydle rzymskiem

47. Clamōre sublātō procursum auxiliis, et pugna levibus primum armis commissa; déinde equitum Gallōrum Hispanorūque laevum cornu cum dextrō Romānō concurrit, minīme equestris more pugnae; 2. frontibus enim adversis concurrendum erat, quia nullō circa ad evagandum relictō spatiō hinc amnis, hinc peditum acies claudebant. 3. In directum utrimque niten-tes stantibus ac confertis postrēmō turbā equis vir virum amplexus detrahebat equō. Pedestre magnā iam ex parte certāmen factum erat; acrius tamen quam diutius pugnātum est, pulsīque Romāni equītes terga vertunt. 4. Sub equestris finem certaminis coorta est peditum pugna, primō et viribus et anīmis par, dum constābant ordīnes Gallis Hispanisque; 5. tandem Romāni, diu ac saepe cōnsi, oblīquā fronte aciēque densā inpulere hostium cunēum nimis tenūem eoque parum valīdum, a cetērā prominentem acie. 6. Inpulsis déinde ac trepīde referentibus pedem institere, ac tenore unō per praeceptis pavore fugientium agmen

in mediam primum aciem inlāti, postremō, nullō resistente ad subsidia Afrōrum pervenērunt, (7) qui utrimque reductis alis constitērant, mediā, quā Galli Hispanīque stetērant, aliquantum prominente acie. 8. Qui cunēus ut pulsus aequāvit frontem primum, déin cedendō etiam sinum in mediō dedit, Afri circa iam cornūa fecērant, irrudentibusque incaute in medium Romānis circumdedere alas, mox cornūa extendendō clausere et ab tergō hostis. 9. Hinc Romāni defuncti nequiquam proeliō uno, omisis Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, adversus Afros intēgram pugnam inēunt, non tantum eō iniquam, quod inclusi adversus circumfūsos, sed etiam quod fessi cum recentibus ac vegetis pugnabant.

VI. Numidzi na tyłach lewego skrzydła Rzymian

48. Iam et sinistro cornū Romānō, ubi sociōrum equites adversus Numīdas stetērant, consertum proelium erat, segne primō et a Punicā coeptum fraude. 2. Quingenti ferme Numīdae, praeter solita arma telāque gladios occultos sub lorīcis habentes, specie transfugārum cum ab suis, parmas post terga habentes, adequitassent, (3) repente ex equis desiliunt, parmisque et iaculis ante pedes hostium proiectis in mediam aciem accepti ductique ad ultimos considere ab tergō iubentur. Ac dum proelium ab omni parte conseritur, quiēti mansērunt; 4. postquam omnium animos oculosque occupaverat certamen, tum arreptis scutis, quae passim inter acervos caesōrum corpōrum strata erant, aversam adoriuntur Romānam aciem, tergāque ferientes ac poplites caedentes, stragem ingentem ac maiōrem aliquantō pavōrem ac tumultum fecērunt. 5. Cum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in malā iam spe proelium esset, Hasdrūbal, qui eā parte praeerat, subductos ex mediā parte Numīdas, quia segnis eōrum cum adversis pugna erat, ad persequendos passim fugientis mittit, Hispanos et Gallos equites Afris prope iam fessis caede magis quam pugnā adiungit.

VII. Nowy błąd konsula Paulusa

49. Parte altērā pugnae Paulus, quamquam primō statim proeliō fundā graviter ictus fuērat, (2) tamen et occurrit saepe cum confertis Hannibāli et aliquot locis proelium restituit, protegentibus eum equitibus Romānis, omissis postrēmo equis, quia consulem ad regendum equum vires deficiēbant. 3. Tum nuntianti

cuidam, iussisse consulem ad pedes descendere equites, dixisse Hannibalem ferunt: „Quam mallem, vinctos mihi traderet“. 4. Equitum pedestre proelium, quale iam haud dubia hostium victoria, fuit, cum victi mori in vestigio mallent, quam fugere, victores, morantibus victoriam irati, trucidarent quos pellere non poterant. 5. Populerunt tamen iam paucos superantis et labore ac vulneribus fessos. Inde dissipati omnes sunt, equosque ad fugam, qui poterant, repetebant.

VIII. Ostatnie wiadomości o losach konsula Emiljusza

6. Cn. Lentulus tribunus militum cum praetervēhens equo sedentem in saxo cruore oppletum consulem vidisset, (7) „L. Aemili“, inquit „quem unum insontem culpa cladis hodiernae dei respicere debent, cape hunc equum, dum et tibi virium aliquid superest et comes ego te tollere possum ac protegere. 8. Ne funestam hanc pugnam morte consulis feceris; etiam sine hoc lacrimarum satis luctusque est.“ 9. Ad ea consul: „Tu quidem, Cn. Corneli, macte virtute esto; sed cave frustra miserando exiguum tempus e manibus hostium evadendi absumas. 10. Abi, nuntia publice patribus, urbem Romanam muniant ac, priusquam victor hostis advēnit, praesidiis firment; privatim Q. Fabio, L. Aemilium praeceptorum eius memorem et vixisse adhuc et mori. 11. Me in hac strage militum meorum patere expirare, ne aut reus iterum e consulatu sim, aut accusator collegae existam, ut alieno crimine innocentiam meam protegam.“ 12. Hoc eos agentis prius turba fugientium civium, deinde hostes oppressere; consulem ignorantes, quis esset, obruere telis, Lentulum inter tumultum abripit equus. Tum undique effuse fugiunt.

IX. Niedobitki

13. Septem milia hominum in minora castra, decem in maiora, duo ferme in vicum ipsum Cannas perferunt, qui exemplo a Carthalone atque equitibus nullo munimento tegente vicum circumventi sunt. 14. Consul alter, seu forte seu consilio nulli fugientium insertus agmini, cum quinquaginta fere equitibus Venusiam perfugit. 15. Quadraginta quinque milia quingenti pedites, duo milia septingenti equites et tantadem prope civium sociorumque pars caesi dicuntur; in his ambo consulum quaestores (16) et undetriginta tribuni militum, consulares quidam praetorii et aedilicii, (17) octoginta praetera aut senatores

aut qui eos magistrātūs gessissent, unde in senātum legi debērent, cum suā voluntate milites in legionibus facti essent. 18. Capta eō proeliō tria milia pedītum et equites mille et quingenti dicuntur.

50. Haec est pugna Cannensis, Alliensi cladi nobilitate par, (2) cetērum uti eis, quae post pugnam accidēre, levior, quia ab hoste est cessātum, sic strage exercītus gravior foediōrque. 3. Fuga namque ad Alliam sicut urbem prodīdit, ita exercītum servāvit; ad Cannas fugientem consulem vix quinquaginta secūti sunt, alterius morientis prope totus exercītus fuit.

X. Fatalne zaniedbanie Hannibala

51. Hannibāli victōri cum cetēri circumfusi gratularentur suaderēntque, ut tantō perfunctus bello, diēi quod reliquum esset, noctisque insequentis quietem et ipse sibi sumeret et fessis daret militibus, (2) Maharbal, praefectus equitum, minime cessandum ratus, „Immo ut, quid hac pugna sit actum, scias, die quinto“ inquit „victor in Capitolio epulaberis. Sequere; cum equite, ut prius venisse, quam venturum sciant, praecedam“. 3. Hannibāli nimis laeta res est visa maiorque, quam ut eam statim capere animo posset. Itaque voluntatem se laudare Maharbalis ait; ad consilium pensandum temporis opus esse. 4. Tum Maharbal: „Non omnia nimirum eidem di dedere: vincere scis, Hannibal, victoriā uti nescis.“ Mora eius diēi satis creditur salutis fuisse urbi atque imperio.

XI. Obraz pobjowiska

5. Postero die, ubi primum inluxit, ire ad spolia legenda foedamque etiam hostibus spectandam stragem insistunt. 6. Iacebant tot Romanorum milia, pedites passim equitesque, ut quem cuique fors aut pugna iunxerat aut fuga. Adsurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste oppressi sunt. 7. Quosdam et iacentis vivos succisis feminibus poplitibusque invenērunt, nudantis cervicem iugulumque et reliquum sanguinem iubentes haurire. 8. Inveni quidam sunt mersis in effossam terram capitibus, quos sibi ipsos fecisse foveas obruentisque ora superiecta humo interclusisse spiritum apparēbat. 9. Praecipue convertit omnes subtractus Numida mortuo superincubanti Romano vivus naso au-

ribúsque lacerátis, cum ille manibus ad capiendum telum inutilibus in rabiem irā versā laniandō dentibus hostem exspirasset.

XII. Zdobycie obu obozów rzymskich

52. Spoliis ad multum diēi lectis Hannibal ad minōra ducit castra oppugnanda et omnium primum bracchiō obiectō flumīne eos exclūdit. 2. Cetērum ab omnibus labore, vigiliis, vulneribus etiam fessis maturior ipstus spe deditio est facta. 3. Pacti, ut arma atque equos tradērent, in capīta Romāna trecēnis nummis quadrigātis, in socios ducēnis, in servos centēnis, et ut eō pretiō persolūtō cum singulis abirent vestimentis, in castra hostis acceperunt, traditūque in custodiam omnes sunt, seorsum cives sociique.

4. Dum ibi tempus teritur, interea cum ex maioribus castris, quibus satis virium et animi fuit, ad quattuor milia hominum et ducenti equites, alii agmine, alii palati passim per agros, Canusium perfugissent, castra ipsa ab sauciis timidisque eadem condicione, quā altera, tradita hosti. 5. Praeda ingens parta est, et praeter equos virosque et si quid argenti, omnis cetera praeda diripienda data est. 6. Tum sepeliendi causā conferri in unum corpora suorum iussit. Ad octo milia fuisse dicuntur fortissimorum virorum. Consulem quoque Romanum conquestum sepulchrumque quidam auctores sunt.

Publius Ovidius Naso

Życie swoje opisał sam poeta w „Żalach“ (księgi IV-tej elegja 10, por. obj. rzecz.); zmarł po 8—9 latach wygnania w Tomis, w r. 17 po Chr. Prócz wspomnianych w elegji „Żalów“ IV 10, utworów młodości (por. obj. rzecz.) i poematów z czasów przed samem wygnaniem, zniszczonych przez poetę, prócz głośnej za życia poety, ale niedochowanej tragedji *Medea*, oraz kilku mniejszych utworów, napisanych na wygnaniu, wszystkie inne dzieła poety zachowały się.

„Księgi miłości“ (*Amōres*, w 3 ks.) wierszem elegijnym przedstawiają niepowiązane między sobą wątki zmyślonych dziejów miłości poety do Korynny.

Listy „Heroin“ (*Heroides*) w liczbie 21, również w miarach elegijnych, zawiadamiają nieobecnych kochanków¹⁾ o niedoli i pełnych niepewności uczuciach kochanek. Układ „Listów“ wzoruje się na przepisach retorycznych o namowie (swazorji); listy 16—21 zawierają ~~nadto~~ odpowiedzi bohaterów ~~kochanek~~.

Jeszcze silniej pod wpływem retoryki pozostaje „Sztuka kochania“, napisana dystychem elegijnym, w 3 ks. Przepisy, zawarte w „Sztuce kochania“, pouczają w sposób żartobliwy i dowcipny, z jaką pomysłowością należy sobie poczynać, ażeby zyskać powodzenie i wzajemność w uczuciu.

„Lekarstwa na miłość“ (*Remedia amoris*), powstałe w pierwszych latach po Chr., w jednej księdze, w dystychach, zbierają przepisy, przydatne dla pozbycia się niepożądanego uczucia.

50 dystychów „Upiększeń twarzy“ (*Medicamina faciei*) okazuje wielkie znawstwo poety w kosmetyce; także podziwu godna jest łatwość, z jaką poeta wyklada zajmująco, a ściśle, naukę nikłą i wcale prozaiczną.

We wszystkich tych utworach poeta igra z zadziwiającą wprost lekkością z poważnym dotychczas rodzajem poezji dydaktycznej. Z wszystkich utworów miłosnych najznakomitsza jest „Sztuka kochania“. Dowcip poety, rozporządzający wszystkimi pomysłami retoryki greckiej, nie znajduje na tem polu równego sobie współzawodnika w literaturze świata.

Dzięki innym zaletom wysuwają się na czoło całej twórczości poetycznej Owidjusza „Przemiany“ (*Metamorphosēon libri* XV). Wierszem bohaterским opowiadają one mitologję grecką, a w ostatnich 2 księgach także rzymską, od stworzenia świata do przemiany duszy Cezara w kometę. Nicją, wiążącą oddzielne opowiadania, jest, prócz wątku chronologicznego, wspólna wszystkim opowieściom końcowa przemiana bohatera lub bohaterki w twór jakiś świata organicznego lub nieorganicznego; stąd tytuł. Już Grecy przed

¹⁾ List pierwszy pisze Penelopa do swego męża Ulissesa.

Owidyjuszem porządkowali mitologię według różnych zasad klasyfikacyjnych, np. zasady chronologicznej, etnograficznej, lub zasady jakiegoś podobieństwa (np. przemiany). Chociaż jednak Owidyjusz zastał materiał gotowy, częścią w utworach poetyckich (np. u Nikandra, poety aleksandryjskiego), częścią w podręcznikach, pisanych prozą, jednak należą do poety: sposób łączenia tyłu przeróżnych opowieści i naśladowany z życia ton opowiadania (t. zw. *mimus*), zabarwiony ironją, zawsze towarzyszącą poecie, tudzież retoryczne i deklamacyjno-liryczne ożywienie stylu epicznego. Jak „Sztuka kochania“, tak i „Przemiany“ oddziaływały wybitnie na pisarzy i artystów nowożytnych.

Mniej czytany, ale niemniejszego znaczenia, tak poetyckiego, jak i naukowego, jest „Kalendarz“ (*Fasti*), w 6 ks., napisany dystychem elegijnym, obejmujący pierwszą połowę roku. Owidyjusz nie tylko opisuje przebieg świąt narodowych rzymskich, przez co uważnemu czytelnikowi ułatwia poznanie religii rzymskiej oraz publicznego i prywatnego życia w Rzymie, lecz nadto stara się wyjaśnić powstanie zwyczajów i obrzędów religijnych.

O wiele mniejszą wartość poetycką mają utwory, pisane na wygnaniu: „Żale“ (*Tristia*), w 5 ks., 9–12 r. po Chr., „Listy z Pontu“ (*Epistulae ex Pontō*) w 4 ks., *Ibis*, stek złorzeczeń bardzo uczonych przeciw nieznanemu wrogowi w Rzymie, wszystkie w dystychach. Tam też napisał „Księgę rybactwa“ (*Halieuticōn*) (130 heksametrów). Złamany ciosem, poeta nie mógł już zdobyć się na swobodne loty; nie było więcej miejsca na dowcip i ton swawolny, w których Owidyjusz celował. Pragnąc utworami wygnać zmiłować bezustannie do bram Rzymu, stara się odmalować położenie swe w najżałośniejszych barwach, schlebia znajomym, u których spodziewał się znaleźć nadal poparcie, unika właściwych dziedzin swego talentu, a nadrabia zimną, często zupełnie mechaniczną retoryką (zwłaszcza w „Listach“). Jak sam mówi, pisał już tylko dla zabicia czasu i łudząc się, że wyprosi powrót.

Owidyjusz nadał wierszowi łacińskiemu giętkość, niespotykaną nigdy, ani przedtem, ani potem, w piśmiennictwie rzymskim. Jednakże przez tę łatwość pisania, w wierszach Owidyjusza jest wiele skandowanej prozy; nużąca obfitość wysłowienia psuje wiele wątków poetyckich, które byłyby pońtniejsze, gdyby poeta nie rozwijał ich zbyt pomysłowo. Chcąc wyczerpać wszystkie możliwości, leżące w obranej osnowie, Owidyjusz radzi sobie bardzo prosto z układem i posługuje się mechanicznymi formułkami przejść (*transitio*), jakich nauczył się w szkole retorycznej. Już będąc wirtuozem, nie przestaje być uczniem. Mimo tych wad Owidyjusz jest w erotykach genialnym ironistą, w epice równie genialnym mistrzem opowieści.

Owidyjusz w Polsce, por. Szczepański, „Kultura klasyczna w zarysie“, str. 58.

Uwagi o wierszu daktylicznym

Język łaciński rozróżnia w mówieniu między długimi a krótkimi samogłoskami. Ta właściwość języka łacińskiego nazywa się przestrzeganiem iloczasu (*quantitas*, -*atis*, ż., *syllabārum*). Na niej opiera się zasada akcentu oraz zróżnicowanie wielu form fleksyjnych (np. 1 p. l. p. *mensā*; 6 p. l. p. *mensa*; 1 p. l. p. *dōmūs*; 1 p. l. mn. *dōmūs*; 3 os. l. p. cz. ter. str. cz. tr. ozn. *lēgit*; 3 os. l. p. cz. przeszł. dok. str. cz. tr. ozn. *lēgit*; podobnie

venit — *venit*). Pierwiastki wyrazów łacińskich przedstawiają różne stopnie, zależnie od tego czy samogłoska tematowa jest długa, czy krótka (np. *dux*, -*ūcis*, a *dūcere*; *rex*, *rēgis*, a *rēgere*; *vox*, *vōcis*, a *vōcare*; *fides*, a *con-fidēre*). Długość samogłoski jest też często wynikiem przebiegów słowotwórczych (np. *ala* skrzydło z **ax-la*, od *agere*; *tibicen* grający na piszczałce z **tibiā-cen*, **tibiī-cen*; *nōn* z *noenum* z *nē unum*; *nēmō* z *nē hōmō*) i formotwórczych (np. 4 p. l. mn. *mensas* z **mensans*; 1 p. l. mn. *domūs* z **domū-es*). Według iloczasów Rzymianin rozróżniał wyrazy brzmiące podobnie (np. *parere* być posłusznym — *parere* ukazywać się; *dico* mówię — *dico* oznaczam).

Wiersz łaciński daktyliczny został wprowadzony do poezji rzymskiej przez poetę Ennjusza (ur. 239 r. prz. Chr.). Jest to wiersz długi, odpowiadający osnovom poważnym. Zasadą wiersza daktylicznego jest regularne powtarzanie się jednego układu iloczasów; układ ten polega na połączeniu zgłoski długiej z dwiema krótkimi, które po niej następują. Ponieważ czas potrzebny do wymówienia zgłoski z natury długiej (lub samogłoski długiej, gdyż zgłoska z natury długa otrzymuje iloczas od swojej samogłoski) jest dwa razy dłuższy od czasu potrzebnego do wymowy zgłoski (lub samogłoski) krótkiej (taki czas trwania wymowy zgłoski lub samogłoski krótkiej, przyjęty za jednostkę mierzenia, nazywa się *morą*, *mōra*, -*ae*, *ż.*), przeto stopa złożona z długiej i 2 krótkich wyraża pewien rytm czyli kadencję dwudzielną: przeciągłą i podniesioną (arzę, *arsis*, -*is*, *ż.*, wyraz grecki: podniesienie) oraz przyspieszoną i opadającą (tezę, *thesis*, -*is*, *ż.*, wyraz grecki: położenie), przyczem każda z obu kadencji, wzięta jako całość, ma równy czas trwania, t. j. po 2 mory. Stopa taka nazywa się z grecka daktylem (*dactylus*, -*i*, m., palec, który ma pierwszy trzon dłuższy, a 2 następne krótsze) i znaczy się następująco: $\text{—} \cup \cup$.

Nie wszystkie jednakowoż wyrazy zawierają układ iloczasów zgodny ze schematem stopy daktylicznej, nadto wiersz daktyliczny czysty byłby zbyt monotonna skaczący; dlatego w miejsce dwu krótkich można użyć jednej długiej, t. j. równej arzie, ale nie mającej przycisku (*ictus*, -*ūs*, m.), który wytworzył się wtedy, kiedy jedynie arza była długa. Taka stopa zowie się spondejem (*spondeus*, -*i*, m., wyraz grecki) i znaczy się: $\text{—} \text{—}$. Wiersz daktyliczny, złożony z samych spondejów, jest bardzo rzadki. Szczególniej na kadencję wiersza daktylicznego wpływa spondej w stopie piątej; taki wiersz zwiemy *versus spondiacus*. Sześć stóp daktyliczno-spondeicznych tworzy heksametr daktyliczny (*hexamēter*, -*tri*, m., sc. *versus*, wyraz grecki, t. j. wiersz z 6 miar, ponieważ stopa 4-morowa stanowi zarazem miarę, *metrum*, -*i*, n., gdy mniejmorowe stopy dwie tworzą jedną miarę), zwany też wierszem bohaterskim (*versus herōus*) lub długim (*versus longus*): $\text{—} \cup \cup, \text{—} \cup \cup, \text{—} \cup \cup, \text{—} \cup \cup, \text{—} \cup \cup, \text{—} \cup$. Ostatnia zgłoska całego wiersza ma iloczas obojętny (*syllāba anceps*); jeżeli jest więc krótka, ostatnia stopa nie tworzy spondeju i nie jest pełną miarą.

Jak w prozie, tak i w wierszu, zgłoska jest długa nie tylko z natury (*naturā longā, productā*), lecz i przez pozycję, t. j. gdy po niej następują 2 (lub więcej) spółgłoski. Jeżeli z 2 spółgłosek pierwsza jest niema (*muta*), druga płynna (*liquida*: *r*, *l*), wtedy samogłoska zgłoski poprzedzającej, jako otwartej (*pa-tre*, nie *pat-re*), jest krótka (tak zawsze w języku mówionym), o ile nie jest długa z natury, np. *delābrum*, ale z potrzeby metrycznej może zająć w prozodji (t. j. w obrazie iloczasów języka mówionego) przystosowanie, t. j. zgłoska może być wymówiona

-i w bezokoliczniku cz. ter. str. biernej wszystkich konjugacji (*āmārī, tēnērī, lēgī, audīrī*);

w końcówce 1 os. l. p. tr. ozn. cz. przeszł. dok. str. czynn. -*vī, -ī* (*amā-vī, dēle-vī, tēnūr, lēgī, audīvī*);

w końcówce 1 os. l. p. tr. ozn. cz. przeszł. dok. str. czynn. -*vi-stī, -i* (*amā-vi-stī, dele-vi-stī, tenu-i-stī, audi-vi-stī*);

w końcówce 2 os. l. mn. str. biern. -*minī*.

Samogłoska tematowa w konjugacjach I, II, IV (w dawnej łacinie -*r*-, potem -*iē*- przed -*bam*...) jest długa w 1 os. l. poj. tr. rozk. cz. ter. str. czynn. (*āmā, tēnē, audī*) oraz przed końcówkami tworzącymi zgłoski -*mus, -tis, -te, -bam* (także w III konj.; -*bā*- jest długie, jeżeli następuje końcówka tworząca jedną lub dwie zgłoski: -*baris* i t. d.), -*bo, -rem* (-*rē*- długie przed końcówką zgłoskową), -*rer* (j. w.), -*re* (bezok. cz. ter. str. czynn.).

Prawie zawsze długa jest samogłoska tematowa -*a, -e, -i, -u* konjugacji I, II (jeżeli urabiają -*avi, -evi*), III (w zgłosce otwartej; ale *ob-rūtus, ob-lītus, sītus, genītus*; por. *dātus, stātus*) i IV przed przyrostkiem imiesł. cz. przeszł. dok. str. biern. -*tus*, i przyrostkiem imiesł. cz. przyszł. str. czynn. -*tūrus*. Długa jest także samogłoska tematowa przyrostka formującego zakończenie trybu rozk. czas. przyszł. str. czynn. -*ō*(-): *āmā-tō, lēgī-tō, audī-tō-te*.

Wyjątek stanowi słowo złożone *circum-dāre, circum-dārem, circum-dābam*. Prozodję słowa *fiēri* ob. w gramatyce.

Czytając wiersze, najlepiej uczymy się prozodji; często stąd jedynie możemy ją poznać, jeżeli etymologia, głosownia i słowotwórstwo nie dadzą wyjaśnienia; ale należy kontrolować szczegóły prozodji według słownika i gramatyki, gdyż nieraz można gładko, ale błędnie, podzielić wiersz na 6 stóp.

Zarówno w prozie, jak i w wybitniejszej mierze w wierszu, wyrazy zdania tworzą w języku łacińskim, jeżeli mówić lub czytać głośno, jakgdyby jeden długi wyraz-zdanie, wyraz-wiersz. Ponieważ w wyrazie zasadniczo samogłoska tworzy zgłoskę, jednakże dwie bezpośrednio stykające się samogłoski mają dążność do tworzenia jednej, przeto w poezji łacińskiej, gdzie nie idzie o ilość zgłosek (jak w wierszu nowożytnym), lecz o sumę iloczasów, może nastąpić redukcja zgłoski, jeżeli pozostaje suma iloczasów, potrzebna dla heksametru.

Jeżeli wyraz kończy się na zgłoskę otwartą krótką, a następuje nagłos samogłoskowy (nie samogłoska *i*- poprzedzająca inną samogłoskę tegoż wyrazu, bo *i* wtedy brzmi spółgłoskowo, jak *j*; por. Ov. Żale IV 10, 40 *ōiā iūdicīo*; 46 *mihi iūctūs*; także w środku wyrazu może *i* mieć wartość spółgłoski przed samogłoską, por. Ov. Żale I 3, 92 *Sēmiānīmīs*), samogłoska poprzedzającej zgłoski otwartej ulega wyrzutni (*elisio, -ōnis, Ź.*); por. Ov. Żale IV 10, 29 *Indūitārqu(e) ūmērīs*; 39 *Et pētēr(e) Āōniā*. Owidjusz szczególnie dopuszcza wyrzutnię -*e* w -*qu(e)* przed średniówką. Wyrzutnia następuje także wtedy, jeżeli zgłoskę poprzedzającą zamyka (w pisowni) dźwięk nosowy -*u-m, -a-m, -e-m*, niewymawiany; por. Ov. F. III 627 *Ūtquē dōm(um) intrāvīt*; Ov. F. III 823 *Nēc quisqu(am) invītō*; Ov. Przem. VI 240 *fīn(em) impōsūrē*. Podobnie następuje wyrzutnia przed nagłosem samogłoskowym wyrazu następującego, zaopatrzonym w przydech słaby i chwiejny *h*; por. Ov. Żale IV 10, 23 *totōqu(e) Hēlīcōnē*; Ov. Żale 10, 131 *siv(e) hānc*; Ov. Przem. VI 273 *quant(um) haēc*. O ile wyrazem następnym jest łącznik *est*, wtedy nie

Cztery wieki

(Ovidius Met. I, 89—150)

I. Wiek złoty

- 89 Aurēa prīma sāta est aetas, quae vindicē nullo,
 90 Spontē suā, sinē lēgē fidem rectumquē cōlebat.
 Poenā mētusque āberant, nec verbā minantiā fixō
 Aerē lēgēbantur, nec supplex turbā tīmēbat
 Iūdīcis orā sūi, sēd ērant sinē vindicē tūti.

Podobizna stronicy rękopisu z w. IX, zawierającej początek „Prze-
 mian” (pod koniec drugiej kolumny wiersze 89—90, 94—98).

Berno Szwajcarskie. Biblioteka miejska.

- Nondum caesa suis, p̄rēgrīnum ut vīsērēt orbem,
 95 Montībūs in liquīdas pīnus descendērāt undās,
 Nullāquē mortāles, praeter suā, litōrā nōrant.

Nondum praecipites cingebant oppidā fossae;
 Non tubā directī, non aeris cornūā flexī,
 Non gālēae, non ensis, erant: sinē militis ūsū
 100 Molliā sēcūrae pērāgebant otīā gentes.

Ipsā quōque inmūnis rastrōque intactā nec ullis
 Sauciā vomērībus, per sē dābāt omniā tellus;
 Contentiquē cibis nullo cogentē creātis,
 Arbūteos fētūs montānāquē frāgā lēgebant
 105 Cornāque ēt in dūrīs haerentiā mōrā rūbētis
 Et quae dēcidērant pātulā lōvis arbōrē glandēs.

Vēr ērāt aeternum, plācidiquē tēpentībūs aurīs
 Mulcēbant zēphyrī nātos sinē sēmīnē flōrēs.
 Mox ētiam frūges tellūs inārātā fērēbat,
 110 Nec rēnōvātūs āger grāvidis cānēbāt āristis;
 Flūminā iam lactis, iam flūminā nectārīs ibant,
 Flāvāquē dē virīdi stillābant ilicē mellā.

II. Wiek srebrny

Postquam, Saturnō tēnēbrosa in Tartārā missō,
 Sub Iōvē mundūs ērat, sūbiitque argentēā proles,
 115 Aurō dētērior, fulvō prētiosior aere,

Iuppītēr antiquī contraxit tempōrā vērīs,
 Perque hiēmēs aestūsque ēt inaequalīs autumnōs
 Et brēvē ver spātīs exēgit quattuōr annum.

Tum primum siccīs āēr fervōrībūs ustus,
 120 Candūit et ventis glāciēs adstrictā, pēpendit.
 Tum primum sūbiērē dōmūs: dōmūs antrā fūerunt
 Et densī frūtīcēs et vinctae corticē virgae;
 Sēmīnā tum primum longis Cērēaliā sulcis
 Obrūtā sunt, pressiquē iūgō gēmūērē iūvenci.

III. Wiek spiżowy

125 Tertīā post illam successit āēnēā proles,
 Saeviōr ingēnīs ēt ad horridā promptior arma,
 Non scēlērātā tāmen.

IV. Wiek żelazny

De duro est ultima ferro.

- Protinus inrupit venae peioris in aevum
 Omne nefas: fugere pudor verumque fidesque;
 130 In quorum subiere locum fraudesque dolique
 Insidiaeque et vis et amor sceleratus habendi.

Vela dabat ventis — nec adhuc bene noverat illos —
 Navita; quaeque diu steterant in montibus altis,
 Fluctibus ignotis exsultaverē carinae;

- 135 Communemque prius, ceu luminā solis et auras,
 Cautus humum longo signavit limite mensor.

- Nec tantum sēgetes alimentaque debita dives
 Poscebatur humus, sed itum est in viscera terrae:
 Quasque recondiderat Stygiisque admoverat umbris,
 140 Effodiuntur opes, irritamenta malorum.
 Iamque nocens ferrum ferroque nocentius aurum
 Proderat:

prodit bellum, quod pugnāt utrōque,
 Sanguineaque manū crepitantia concutit arma.

- Vivitur ex raptō: nōn hospēs ab hospitē tutus,
 145 Non socer a gēnērō; frātrum quōque grātiā rara est.
 Imminet exitio vir coniūgis, illā mariti;
 Luridā terribiles miscent acōnita novercae;
 Filius antē diem patrios inquirīt in annos.

- Victa iacet pietas, et virgo caedē mādētis,
 150 Ultima caelestum, terrās Astraeā reliquit.

Faeton

(Ovidius Met. II, 1—328)

I. Faeton u boga słońca

- 1 Rēgiā Sōlis erat sublimibus altā cōlumnis.
 19 Quō simūl adclivī Clymēnēiā limite proles
 20 Venit et intravit dubitāti tectā parentis,
 Protinus ad patrios suā fert vestigiā vultus

Consistitque pröcul; nēque enim pröpiörä fērebat
 Lūminä: purpurēā velätus vestē sēdebat
 In solio Phoebus clāris lūcentē smāragdis.

- 32 Sol oculis iuvenem, quibus adspicit omnia, vidit
 „Quae“ quē „viae tibi causā? quid hac“ ait „arcē petisti,
 Progenies, Phäethōn, haud infitiandā parenti?“
 35 Illē refert „ō lux immensī publicā mundī,
 Phoebē pater, si dās ūsum mihi nōminis huius,
 38 Pignora dā, genitor, per quae tuā vērā propāgo
 Credār, et hunc animis errorem detrahē nostris!
 40 Dixērāt, at genitor circum caput omnē micantes
 Deposuit radios propiusque accedere iussit
 Amplexūque dātō „nec tū meus esse negari
 Dignus es, et Clymēnē veros“ ait „editit ortus;
 Quoquē minus dubites, quodvis petē munus, ut illud
 45 Mē tribuentē feras! Promissis testis adestō
 Dis iurandā palus oculis incognita nostris!“
 Vix benē desiērat, currus rogāt illē paternos
 Inque diem alipdum ius et modēramēn equorum.

II. Daremne przestrogj ojca

- Paenituit iurasse patrem, qui terque quaterque
 50 Concutiens illustrē caput, „tēmērariā“ dixit
 „Vox meā factā tuā est. Utinam promissā liceret
 Non dārē! Confiteor, solum hoc tibi, natē, negārem.
 Dissuādere licet: nō est tuā tutā voluntas!
 Magnā petis, Phäethōn, et quae nec viribus istis
 55 Munerā convēniant, nec tam puerilibus annis.
 Sors tuā mortālis, nō est mortālē, quod optas!
 Plūs etiam, quam quod sup̄eris contingere possit,
 Nesciūs adfectas: placēat sibi quisquē licebit,
 Non tāmēn igniferō quisquam consistere in axe
 60 Mē valēt exceptō! Vasti quoquē rectōr Ōlympi,
 Quī ferā terribili iaculatur fulminā dextrā,
 Nō agēt hos currus: et quid Iovē maius habēmus?

- Ardūā primā via est, et quā vix manē recentēs
 Enituntur equi; mediā est altissimā caelo,
 65 Undē mare et terras ipsi mihi saepe videre
 Sit timor et pavida trepidet formidine pectus.

- Ultimā prōnā viā est ēt ēget mōdērāminē certō.
 70 Addē quōd adsidūā rāpītur vertigīnē caelum
 Sidērāque altā trāhit cēlērīquē vōlūminē torquet.
 Nītōr īn adversum, nec mē, quī cētērā, vincit
 Impētūs, et rāpīdō contrāriūs ēvēhōr orbī.
- 89 Natē, cāvē, dum resquē sinit, tuā corrīgē vōta!
 90 Scīlicēt, ut nostrō gēnītum tē sanguīnē crēdas,
 Pignōrā certā pētis? Dō pignōrā certā tīmendō
 Et patriō pātēr essē mētū prōbōr. Adspicē vultūs
 Eccē mēōs ūtīnamque ōcūlōs īn pectōrē posses
 Insērēre et patriās intus dēprendērē cūrās!
- 95 Dēnīquē quidquīd hābet dīves circumspicē mundus
 Ēquē tōt ac tantis caelī terraequē mārīsqe
 Poscē bōnīs ālīquid: nullam pātīērē rēpulsam!
 Dēprēcōr hōc ūnum, quod vērō nōmīnē poena,
 Nōn hōnōr est: poenam, Phāēthōn, prō mūnērē poscis.
 100 Quid mēā collā tēnes blandīs, ignārē, lācertīs?
 Nē dūbitā, dābitur (Stygiās iūrāvīmūs undās),
 Quodcumque optāris, sed tū sāpientiūs optā!“
 Finīērat mōnītūs, dictis tāmēn illē rēpugnat
 Prōpōsītumquē prēmīt flāgratquē cūpīdīnē currūs.

III. Faeton na rydwanie słońecznym

- 150 Occupāt illē lēvēm iūvēnālī corpōrē currum
 Statquē sūper mānībūsqe lēves contingēre hābēnās
 Gaudēt ēt invīto grātes āgīt indē pārentī.
- 161 Sed lēvē pondūs ērat, nec quod cognoscērē possent
 Solīs ēquī, solītāquē iūgum grāvītātē cārēbat,
 Utquē lābant curvae iustō sinē pondērē nāvēs
 Perquē mārē instābiles nīmīā lēvītātē fēruntur,
- 165 Sic ōnērē adsuētō vācūus dāt īn āērē saltūs
 Succūtīturque altē simīlisque est currūs īnānī.
 Quod simūlac sensērē, rūunt trītumquē rēlinquunt
 Quādrīiūgi spātium nec, quō priūs, ordinē currunt.
- Ipsē pāvet, nec quā commissas flectāt hābēnās,
 170 Nec scīt, quā sīt īter, nec, sī sciāt, impērēt illīs.
 Tum prīmum rādīs gēlīdī cālūērē Trīonēs,
 Et vētītō frustrā temptārunt aequorē fingi,

- Quaeque pōlō pōsita est glāciali proximā Serpens,
 Frīgōrē pīgrā prius nec formīdabilis ulli,
 175 Incālūit sumpsitque nōvas fervorībūs iras.
- 178 Ut vērō summō dispexit ab aethērē terrās
 Infelix Phāēthon pēnitus pēnitusque patētis,
 180 Pallūit et subitō gēnua intrēmūērē timore,
 Suntque oculis tēnēbrae per tantum lūmēn ōbortae,
 Et iam mallēt ēquos numquam tētigissē paternōs,
 183 Iam cōgnossē gēnus pigēt et valūissē rogando.
 187 Quid faciāt? Multum caeli post tergā rēlictum,
 Ante oculos plūs est! Ānimō mētītūr ūtrumque;
 Et mōdō, quōs illī fātum contingērē nōn est,
 190 Prospicit occāsūs, interdum respicit ortūs:
 Quidque agāt, ignārus stūpēt et nec frēnā rēmittit,
 Nec rētīnērē valet nec nōminā nōvit ēquōrum.
 Sparsā quōque in vārīō passim mīrāculā caelō
 194 Vastārumque videt trēpidus simūlacrā fērārū.
- 210 Corripitur flammīs, ut quaeque altissimā, tellus,
 Fissāque agit rimās et siccīs arēt ādemptis.
 Pabulā canescunt, cum frondībūs ūritūr arbor,
 Matēriamque sūō praebebat sēgēs aridā damnō.
 Parvā quēror: magnae pērēunt cum moenībūs urbēs,
 215 Cumque suis tōtas pōpulis incendiā gentes
 In cinērem vertunt; silvae cum montībūs ardent.
- 227 Tum vērō Phāēthon cunctis ē partībūs orbem
 Adspicit accensum, nec tantos sustinēt aestūs,
 Ferventesque auras vclūt ē fornacē prōfundā
 230 Ōrē trāhit currusque suos candescērē sentit,
 Et nequē iam cinērēs eiectātamque favillam
 Ferrē pōtest calidōque involvītūr undīque fūmō,
 Quoque ēāt, aut ubi sit, pīcēa caliginē tectus
 234 Nescit et arbitriō volūcrum raptātūr ēquorum.

IV. Skarga Ziemi

- 272 Almā tāmen Tellūs, ūt erat circumdātā pontō,
 Intēr āquas pēlāgi, contractos undique fontēs,
 Qui sē condiderant in ōpācae viscērā matris,
 275 Sustulit oppressos collo tēnūs aridā vultus

Opposuitque manum fronti magnoque tremore
 Omnia concutiens, paulum subsedit et infra,
 Quam solent esse, fuit sacraque ita voce locuta est:

- „Si placet hoc meruique, quid o tua fulmina cessant,
 280 Summe deum? Liceat periturae viribus ignis
 Ignem perire tuo clademque auctorem levare!
 Vix equidem fauces haec ipsa in verba resolvō.“
 (Presserat ora vapor) „Tostos en adspice crines
 Inque oculis tantum, tantum super ora favillae!
 285 Hosne mihi fructus, hunc fertilitatis honorem
 Officiisque refers, quod aduncum vulnera aratri
 Rastrorumque ferro totoque exercitor anno,
 Quod pecori frondes alimentaque mitia, fruges
 289 Humanum generi, vobis quoque turba, ministro?“

V. Koniec jazdy

- Dixerat haec Tellus (neque enim tolerare vaporem
 Ulterius potuit, nec dicere plura), summumque
 Rettulit os in se propioraque manibus antra;
 At pater omnipotens superos testatus et ipsum,
 305 Qui dederat currus, nisi opem ferat, omnia fato
 Interritura gravi, summam petit arduus arcem,
 Unde solet nubes latis inducere terris,
 Unde movet tonitrus, vibrataque fulmina iactat;
 Sed neque, quas posset terris inducere, nubes
 310 Tunc habuit nec, quos caelo dimitteret, imbres:
 Intonat et dextra libratum fulmen ab aure
 Misit in aurigam pariterque animaque rotisque
 Expulit et saevis compescuit ignibus ignes.

- Consternantur equi et saltu in contraria facto
 315 Colla iugo eripiunt abruptaque lora relinquunt.
 Illic frenae iacent, illic temone revulsus
 Axis, in hac radii fractarum parte rotarum,
 Sparsaque sunt late laceri vestigia currus.
 At Phaethon rutilos flamma populantem capillos
 320 Volvitur in praeceps longoque per aera tractu
 Fertur, ut interdum de caelo stella sereno,
 Etsi non cecidit, potuit cecidisse videri.

Quem prōcūl ā pātriā diversō maximū orbe
Excipit Eridānus fūmantīāque ablūt ōra.

325 Nāidēs Hespēriāe trifidā fūmantīā flammā

Upadek Faetona. Według obrazu Van Eyck'a.
Madryt. Muzeum del Prado.

Corpōrā dant tūmūlō, signant quōquē carminē saxum:

Hic sitūs est Phāēthon, currūs aurigā paternī,

Quem sī non tēnūt, magnis tāmēn excidit ausis.

Niobe

(Ovidius Met. VI, 204—312)

I. Żale Latony

204 Indignātā dēa est summōque in verticē Cynthī

205 Talibūs est dictis gēmīnā cum prolē lōcūta:

„Ēn ēgō, vestrā pārens, vōbīs ānimōsā crēātis,

Et nīsi Iūnōnī, nulli cessurā dēarum,

An dēa sim, dubītōr perque omniā saeculā cultis

Arcēōr, ō nātī, nīsi vos succurrītis, ārīs!

- 210 Nec dōlōr hic sōlus: dīrō convīciā factō
 Tantālīs adiecit vosque est postpōnērē nātīs
 Ausā sūis et mē, quōd in ipsam reccīdāt, orbam
 Dixit, et exhibūit linguam scēlērātā paternā.
 Adiectūrā prēcēs erāt his Lātōnā rēlatīs:
 215 „Dēsīnē!“ Phoebūs ait „poenae mōrā longā quērēla est“.
 Dixit idem Phoebē, cēlērīquē per aēra lapsū
 Contīgērānt tectī Cadmēidā nūbībūs arcem.

Apollo łucznik. Bronz, znaleziony w świątyni Apollina w Pompei, obecnie w Muzeum Narodowym w Neapolu.

II. Śmierć synów Nioby

- Plānūs erat lātēquē pātens prōpē moenīā campus
 Adsīdūis pulsātūs ēquīs, ūbī turbā rōtārum
 220 Dūrāquē molliērat subiectās ungūlā glēbas.
 Pars ibi dē septem gēnītis Amphīōnē fortēs
 Conscondunt in ēquos Tŷrīōquē rūbentīā sūcō
 Tergā prēmunt aurōquē grāves mōdērāntūr hābēnās.

- Ē quībūs Ismēnus, quī mātrī sarcinā quondam
 225 Primā suae fūērat, dum certum flectit in orbem

Quadrīpēdis cursūs spūmantīaque orā cōercet,
 „Ei mīhī“ conclāmat mēdiōque in pectōrē fixa
 Telā gērit frenisque mānū mōrīentē rēmissīs
 In lātūs ā dextrō paulatim dēflūit armō.

- 230 Proxīmūs audītō sōnītū pēr inānē phārētrae
 Frēnā dābat Sīpŷlus, vēlūtī cum praesciūs imbris
 Nūbē fūgit vīsā pendentīaque undīquē rector
 Carbāsā dēdūcit, nē quā lēvis efflūat aurā;

Diana na łowach. Muzeum Watykańskie.

- 235 Frēnā tāmen dantem nōn ēvitabilē tēlum
 Consēquītur summāquē trēmens cervicē sāgitta
 Haesīt, ēt exstābat nūdum dē gutturē ferrum.
 Ille, ūt ērat prōnus, per crūra admissā iūbasque
 Volvītūr et cālīdō tellūrem sanguīnē foedat.

- 240 Phaedīmūs infelix ēt āvītī nōmīnīs haeres
 Tantālūs, ut sōlītō finem inpōstūrē laborī,
 Transīerant ād ōpus nītīdae iūvēnalē pālaestrae,
 Et iam contūlērant artō luctantīā nexū
 Pectōrā pectōribus: contentō concitā nervō,
 Sīcūt ērant iunctī, trāiēcīt ūtrumquē sāgitta.

- 245 Ingēmüērē sîmul, sîmul incurvătă dölöre
Membră sölö pösüērē, sîmul sūprēmă iăcentēs
Lumînä versărunt, ănimam sîmul exhalărunt.

- Adspicît Alphēnor lăniătăquē pectöră plangens
Ēvölăt, ut gēlidos complēxibūs adlēvēt artūs,
250 Inquē pîo cădît officîo; nam Delîūs illi
Intîmă fatîfērō rūpit praecordiă ferō.

- 254 At nōn intonsum simplex Dămäsichthōnă vulnus
255 Adficît: ictūs ērat, quă crūs esse incîpît et quă
Mollîă nervōsus făcît internōdiă poples,
Dumquē mănū temptat trăhēre exitiăbilē tēlum,
258 Altēră per iūgūlum pennis tēnūs actă săgitta est.

- 261 Ultîmūs Īliōnēūs non prōfectūră prēcandō
Bracchiă sustulērat „dî“que „ō commūnîtēr omnēs“,
Dixerăt, ignārus nōn omnēs essē rōgandōs,
„Parcîtē!“ Mōtūs ērat, cūm iam rēvōcābilē tēlum
265 Non fūit, Arquītēnens; mînimō tāmēn occidît ille
Vulnērē non altē percussō cordē săgitta.

III. Zăłoba

- Fămă măli pōpūlique dōlor lăcrîmaequē sūōrum
Tam sūbitae mătrem certam fēcērē rūinae
Mirantem pōtuisse irascentemquē, quōd ausi
270 Hōc essent sūpērī, quod tantum iūrīs hăbērent:
Nam pătēr Amphion ferō per pectūs ādactō
Finiērat mōrîens părîter cum lūcē dölōrem.

- Heu quantum haec Niōbē Niōbē distăbăt āb illă,
Quae mōdō Lătōis pōpūlum submōvērăt ārīs
275 Et mēdiām tūlērăt gressūs rēsūpînă pēr urbem,
Invidîōsa sūīs, at nunc mîsērandă vėl hosti.

- Corpōribus gēlidīs incumbît ēt ordînē nullō
Osculă dispensat nătōs sūprēmă pēr omnēs.
Ā quībūs ad caelum liventîă bracchiă tollens,
280 „Pascērē, crūdēlis, nostrō, Lătōnă, dölōre
Corquē fērum sătîă“! dixit, „per fūnēră septem
Effērōr. Exsultă victrixque ĩnîmîcă triump'hă!
Cūr autem victrix? Mîsērae mîhî plūră sūpersunt,
285 Quam tibi fēlicî; post tot quōquē fūnēră vinco“.

IV. Śmierć córek Nioby

Dixerāt, et sōnūit contentō nervūs āb arcū:
 Quī praeter Niōbēn ūnam conterrūit omnēs:
 Illā mālo est audax.

Stābant cum vestibūs ātrīs

Antē tōros frātrum dēmissō crinē sōrores.

- 290 E quībūs ūnā trāhens haerentiā viscērē tēla,
 Inpōsīto frātrī mōribundā rēlangūit ore;
 Altērā solārī mīsērum cōnātā pārentem,
 293 Conticūit subītō dūplicatāquē vulnerē caecō est.
 295 Haec frustra fūgiens collābitūr, illā sōrorī
 Inmōritur; lātēt haec, illam trēpidārē vidēres:
 Sexquē dātis lēto diversāquē vulnerā passīs
 Ultīmā restābat: quam tōto corpōrē mater,
 Tōtā vestē tēgens „ūnam mīnīmamquē rēlinque!
 300 Dē multis mīnīmam poscō“ clāmāvit „ēt ūnam“.
 Dumquē rōgāt, prō quā rōgāt, occidit.

V. Niobe skamieniała

Orbā rēsēdit

Exānīmēs inter nātōs nātāsquē vīrumque

Dērīgūitquē mālīs. Nullos mōvēt aurā cāpillōs,

In vultū cōlōr est sinē sanguinē, lūmīnā maestīs

- 305 Stant inmōtā gēnis; nīhīl est īn īmāginē vīvum.

Ipsā quōque intērīus cum dūro linguā pālato

Congēlāt, et vēnae dēsistunt possē mōvērī,

Nec flectī cervix nec bracchiā reddērē mōtūs,

Nec pēs irē pōtest, intrā quōquē viscērā saxum est.

- 310 Flet tāmēn, et vālīdī circumdātā turbīnē ventī,

In pātriam rapta est; ībī fixā cācūmīnē montis

Līquītūr, et lācrīmās ētīam nunc marmōrā mānant.

Dedal i Ikar

(Ovidius Met. VIII, 183—235)

I. Wolność w przestworzach

- 183 Daedālūs intērēā Crēten longumquē pērōsus

Exsiliūm tactusquē lōcī nātālīs āmōre,

- 185 Clausūs ērat pēlāgō. „Terrās licēt“ inquīt „ēt undās

Obstrūāt, at caelum certē pātēt; ībīmūs illāc:

Omniā possidēat, non possidēt āērā Mīnōs“.

II. Dedal sporządza skrzydła

Dixit et ignotās ānimum dīmittit īn artēs
 Natūramquē nōvat.

- Nam ponit īn ordinē pennās,
- 190 Ā mīnīmā coeptās, longam brēviorē sēquentī,
 Ut clivō crēvissē pūtes. Sic rusticā quondam
 Fistulā dispārībus paulātim surgīt āvenīs.
 Tum līnō mēdiās et cēris adligāt īmas,
 Atque itā conpōsītās parvō curvāminē flectit,
 195 Ut vērās īmitētūr āvēs.

Dedal i Ikar. Rzym. Villa Albani.

Pūēr Īcārūs ūnā
 Stābāt ēt ignārus sūā se tractārē pēricla,
 Ōrē rēnidentī mōdō, quās vāgā mōvērāt aura,

Captabat plūmās, flāvam mōdō pollicē cēram
 Mollibat lūsūquē sūo mīrābilē patris
 200 Impēdiēbāt ōpus.

Postquam mānūs ultimā coeptō
 Inpōsita est, gēmīnās ōpifex librāvit in ālās
 Ipsē sūum corpus mōtāquē pēpendit in aurā.

III. Przestrogi ojcowskie

Instruit et natum „mēdiō“que „ut limittē curras,
 Īcare“, ait „mōnēō, nē, si dēmissiōr ībis,
 205 Undā grāvet pennās, si celsiōr, ignis ādūrat.
 Intēr ūtrumquē vōlā!

Pārīter praeceptā vōlandi
 Tradit ēt ignotas ūmēris accommodāt ālās.
 210 Intēr ōpus mōnītusquē gēnae mādūērē sēnīlēs,
 Et pātriāe trēmūērē mānūs.

IV. Lot Dedala i Ikara

Dedit osculā nātō,
 Nōn itērum rēpētendā, sūo, pennisquē lēvātus,
 Antē vōlat cōmītiquē tīmet, vėlūt ālēs, āb alto
 Quae tēnēram prōlem prōduxit in āērā nīdō;
 215 Hortāturquē sēquī damnōsāsque ērūdīt artēs,
 Et mōvēt ipsē sūās et nātī respicit ālās.

Hōs āliquis trēmulā dum captāt hārundīnē piscēs,
 Aut pastor bācūlō stīvāque innixūs ārātor
 Vidit ēt obstipuit, quique aethērā carpērē possent,
 220 Crēdidit essē dēos.

V. Upadek Ikara

Et iam Iūnōniā laevā
 Partē Sāmos fūērant Dēlosquē Pārosquē rēlictāe,
 Dextrā Lēbinthōs ērat fecundāquē mellē Cālymnē,
 Cum pūer audācī coepit gaudērē vōlatū
 Dēsērūtquē dūcēm caelīquē cūpidīnē tactus,
 225 Altīus ēgīt īter.

Rāpidi vicīniā sōlis
 Mollit ōdōrātās, pennārum vinculā, cērās;
 Tābūērant cērae: nūdōs quātīt illē lācertōs

Rēmīgōquē cārens, nōn ullās percīpīt aurās,
 Ōrāquē caerūlēā pātrium clāmantīā nōmen
 230 Excīpiuntūr āquā, quae nōmen traxīt āb illō.

Upadek ikara. Według obrazu Gouwi'a. Madryt. Muzeum del Prado.

VI. Rozpacz ojca

At pātēr infelix, nec iam pātēr, „Īcārē“, dixit,
 „Īcārē“, dixīt „ūbi es? quā tē rēgīōnē rēquīram?“
 „Īcārē“ dīcebat: pennās adspexīt īn undīs
 Devōvitquē sūās artēs, corpusquē sēpulcrō
 235 Condidīt, et tellūs ā nōminē dictā sēpultī.

Orfeusz i Eurydyka

(Ovidius Met. X, 1—77)

I. Żałoba śpiewaka

Indē pēr immensum crōcēō vėlātūs āmictū
 Aethērā digrēditur Cīcōnumque Hēmēnaeus ād ōrās
 Tendīt, ēt Orphēā nēquīquam vōcē vōcātur.
 Adfūt illē quīdem; sed nec sollemnīā verba

- 5 Nec laetos vultus nec felix attulit omen.
 Fax quoque, quam tenuit, lacrimoso stridula fumo
 Usque fuit nullosque invenit motibus ignes.

Śmierć Eurydyki, według obrazu Quellin'a. Madryt.
 Muzeum del Prado.

- Exitus auspicio gravior: nam nupta per herbās
 Dum novā nāladum turba cōmitatā vāgatur,
 10 Occidit in talum serpentis dentē receptō.

II. Zstąpienie do podziemia

- Quam sātis ad sup̄erās postquam Rhōdōpeius aurās
 Dēflēvit vates, nē non temptārēt ēt umbrās,
 Ad Stygā Taenariā est ausus descendērē portā;
 Perquē lēvēs pōpulos simūlacrāquē functā sēpulcrō
 15 Persēphōnēn ādīt ināmoenāquē regnā tēnentem
 Umbrarū dōminum, pulsisque ad carminā nervīs
 Sic ait: „Ō pōsiti sub terrā nūminā mundi,
 In quem rēcīdīmus, quicquid mortālē crēamur!
 Sī licēt et falsi pōsitis ambāgībūs ōrīs
 20 Vērā lōquī sinītis: non hūc, ut ōpācā vidērem
 Tartārā, descendī, nēc ūti villōsā cōlūbrīs
 Ternā Mēdūsaei vincīrem gutturā monstrī.

Causā vīae est cōniunx, in quam calcātā venēnum
Vipērā diffūdīt crescentēque abstulīt annōs.

25 Possē pātī vōlūī, nec mē temptassē nēgābo:
Vicīt Āmor. Sūpērā dēus hic bēnē nōtūs in ōrā est:

Orfeusz żegna Eurydykę, uprowadzaną do podziemia.
Rzym. Villa Albani.

Tantal, Iksjon, Syzyf. Sarkofag w Muzeum Watykańskiem.

An sīt ēt hic, dūbīto; sēd ēt hic tāmēn augūrōr esse;
Fāmāquē sī vētēris nōn est mentītā rāpīnae,
Vos quōquē iunxit Āmor. Pēr ēgo haec lōcā plēnā tīmōris,
30 Per chāōs hōc ingens vastīquē silentiā regni,

Eurȳdicēs, ōrō, prōpērātā rētexitē fata!
 Omnīā dēbēmur vōbis, paulumquē mōrātī
 Sērīūs aut cītīus sēdem prōpērāmūs ād ūnam.
 Tendīmūs hūc omnēs, haec est dōmūs ultimā, vosque
 35 Hūmānī gēnēris longissimā regnā tēnētis.
 Haec quōquē, cum iustōs mātūrā pērēgērīt annōs,
 Iūrīs ērit vestrī. Prō mūnērē poscīmūs ūsum.
 Quodsī fātā nēgant vēnīam prō cōniūgē, certum est
 Nollē rēdirē mīhī: lētō gaudētē dūōrum!“

III. Wzruszone podziemia

40 Taliā dīcentem nervōsque ad verbā mōventem
 Exsanguēs flebant ānīmae; nec Tantālūs undam
 Captāvit rēfūgam, stūpūitque Ixīōnīs orbis,
 Nec carpsērē iēcūr vōlūcrēs, urnisquē vācarunt

Tityos ginie z rąk Apollina za zniewagę, wyrządzoną matce jego Latonie.
 Tityosa zasłania matka Ge (Ziemia). W podziemiu dwa sępy szarpią mu
 za karę wątrobę. Czara w Monachjum.

Bēlīdēs, inquē tūō sēdistī, Sīsȳphē, saxō.
 45 Tunc prīmum lācrīmis victarum carminē fama est
 Eumēnidum mādūissē gēnās. Nec rēgiā cōniunx
 Sustīnēt ōrantī nec, quī rēgit īmā, nēgāre,
 Eurȳdicenquē vōcant. Umbrās ērāt illā rēcentēs
 Intēr, ēt incessit passū dē vulnērē tardō.
 50 Hanc sīmūl et lēgem Rhōdōpēȳs accipīt Orphēus,
 Nē flectat rētrō suā lūmīnā, dōnēc Āvernās
 Exiērit vallēs: aut irrītā dōnā fūtūrā.

IV. Powrót i zguba Eurydyki

- Carpit̃r acclivis per mūtā silentiā trāmes,
 Ardūū, obscūrus, cālīgīnē densū opācā.
 55 Nec prōcūl āfūērunt tellūris marginē summae:
 Hic, nē defīcēret, mētūens āvidusquē videndi,
 Flexit āmans oculōs — et prōtinū illā rēlapsa est;

Danaidy. Płaskorzeźba na ołtarzu. Muzeum Watykańskie.

- Bracchiāque intendens prendique et prendērē certans,
 Nil nīsi cedentēs infelix arrīpīt aurās.
 60 Iamque it̃erum mōriēns non est dē cōniūgē quicquam
 Questā sūo; — quid ēnim nīsi sē quērērētūr āmātam? —
 Sūprēmumquē 'vālē', quod iam vix aurībūs ille
 Accipēret, dixit, rēvolūtāquē rursū ēodem est.

Eumenis. Waza z grobu w Canosa.

- Nōn ālīter stūpūit gēmīnā necē cōniūgīs Orphēus,
 65 Quam triā quī tīmīdus — mēdiō portantē cātēnas —
 Collā cānis vīdit: quem non pāvōr antē rēlīquit,

- 67 Quam nātūrā prior, saxō per corpūs ōbortō;
 72 Ōrantem frustrāque itērum transirē vōlentem
 Portitōr arcūerat; septem tāmēn illē dīebus
 Squālidūs in rīpā Cērēris sinē mūnērē sedit:
 75 Cūrā dōlorque ānīmī lācrīmaeque ālimentā fūere.
 Essē dēos Ērēbī crudēlēs questūs in altam
 Sē rēcipit Rhōdōpen pulsumque āquīlōnībūs Haemum.

Śmierć Orfeusza

(Ovidius Met. XI, 1—84)

I. Menady daremnie obrzucają śpiewaka pociskami

Carminē dum tālī silvās ānīmōsquē fērārūm
 Thrēiciūs vātēs et saxā sēquentiā dūcit,
 Ecce nūrūs Cīcōnum, tectae lymphātā fērīnis
 Pectorā vellērībūs, tūmūlī dē verticē cernunt

Orfeusz czarujący zwierzęta. Mozaika z Thina.

- 5 Orphēā percussis sociāntem carminā nervīs.
 E quibūs unā lēvēs iactātō crinē pēr aurās
 „En“, ait „en hīc est nostrī contemptōr!“ ēt hastam
 Vatis Apollinēi vōcālīā mīsīt īn ōrā;
 Quae fōliis praesūtā nōtam sinē vulnērē fecit.
 10 Altērius tēlum lāpis est, quī missūs, īn ipso
 Aērē concentū victus vōcisquē lŷraeque est,
 Ac vėlūtī supplex prō tam furiālībūs ausīs
 Antē pēdēs iācūit. Sēd enim tēmērariā crescunt
 Bellā, mōdusque abīit, insānāquē regnāt Ērinys.
 15 Cunctāquē tēlā fōrent cantū mollitā, sēd ingens
 Clāmōr ēt inflexō Bērēcynthiā tibiā cornū
 Tympanāque et plausūs et Bacchēi ūlulātūs
 Obstrēpūērē sōnō cithārae.

II. Nowe natarcie na ogłuszonego

Tum deniquē saxa

- Nōn exaudītī rūbūērunt sanguinē vātis.
 20 Ac primum attōnītās ēliamnum vōcē cānentis
 Innūmērās vōlucrēs anguesque agmenquē fērārum
 Maenādēs, Orphēi titulum rāpūērē thēātrī.
 Indē cruentātis vertuntūr īn Orphēā dextrīs,
 Et cōeunt ūt āvēs, sī quandō lūcē vāgantem
 25 Noctīs āvem cernunt. Structōque ūtrimquē thēātrō
 Ceu matulīnā cervus pērītūrūs hārēna
 Praedā cānum est, vātemquē pētunt et frondē virentēs
 Cōnīciunt thyrsōs, nōn haec īn mūnērā factōs.
 Hae glaebās, illae dīreptōs arbōrē rāmōs,
 30 Pars torquent silīcēs.

III. Rozszarpanie

Neu desint telā furōrī,

- Fortē bōvēs pressō sūbīgēbant vōmērē terram,
 Nec prōcūl hīnc multō fructum sūdōrē pārantēs
 Dūrā lācertōsī fōdiēbant arvā cōlōnī.
 Agminē quī vīsō fūgīunt ōpērisquē rēlinquunt
 35 Armā sūi; vācuosquē iācent dispersā pēr āgrōs
 Sarcūlāquē rastrīquē grāves longīquē līgōnes.
 Quae postquam rāpūērē fērae cornūquē mīnācēs
 Divulsērē bōvēs, ad vātis fātā rēcurreunt,
 Tendentemquē mānūs ēt īn illō tempōrē primum

- 40 Irritā dicentem nec quicquam vocē mōventem
 Sacrilēgae pērīmunt; perque os, pro Iuppītēr! illud
 Auditum saxīs intellectumquē fērārum
 Sensibūs in ventōs ānima exhālātā rēcessit.

IV. Ostatnia podróz

- Tē maestae vōlucrēs, Orphēu, tē turbā fērārum,
 45 Tē rigīdī sīlicēs, tē, carminā saepē sēcūtae,
 Flēverunt silvae; pōsitīs tē frondībūs arbos
 Tonsā cōmas luxit: lācrīmis quōquē flūminā dīcunt
 Incrēvisse sūis, obsūtāquē carbāsā pullō
 Naīdēs et dryādes passosque hābūērē cāpillōs.
 50 Membrā iacent diversā lōcis. Cāpūt, Hēbrē, lŷramque
 Excīpīs, et — mīrum! — mēdiō dum labītūr amne,
 Flēbilē nesciō quid quērītūr lŷrā, flēbilē linguā
 Murmurāt exānīmīs, respondent flēbilē ripae.
 Iamquē märe invectae flūmen pōpūlarē rēlinquunt,
 55 Et Mēthymnaeae pōtīuntur litōrē Lesbī.

V. Złączenie kochanków

- 61 Umbrā sūbit terrās et, quae lōcā vīdērāt ante,
 Cunctā rēcognoscit; quaerensquē pēr arvā pīōrum
 Invēnit Eurŷdīcen cūpīdisque amplectītūr ulnīs.
 Hic mōdō cōiunctis spātīantur passibūs ambo,
 65 Nunc praecedentem sēquītūr, nunc praevis anteit
 Eurŷdīcenquē sūam iam tūtō respīcīt Orphēus.

VI. Ukaranie Menad

- Nōn impūnē tāmen scēlūs hoc sīnīt essē Lŷaeus,
 Āmissōquē dōlens sacrōrum vātē sūōrum,
 Prōtīnūs in silvis mātērēs Ēdonīdās omnēs,
 70 Quae vīdērē nēfas, tortā rādicē līgāvit.
 73 Utquē sūum lāquēis, quōs callīdūs abdidīt auceps,
 Crus ūbī commīsīt vōlūcris sensitquē tēnērī,
 75 Plangītūr, ac trēpīdāns adstringit vincūlā mōtū:
 Sīc, ut quaequē sōlō dēfixā cōhaesērāt hārum,
 Exsternātā fūgam frustrā temptābāt; āt illam
 Lentā tēnet rādex exsultantemquē cōērcet.
 Dumque ūbī sint dīgītī, dum pēs ūbī, quāerīt, ēt unguēs,

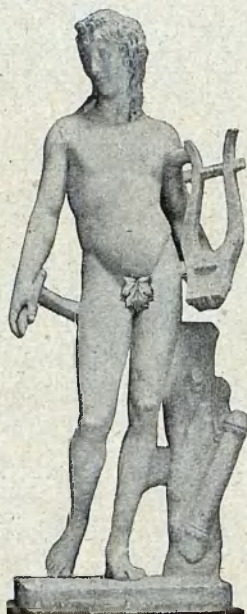
- 80 Adspicit in tēretes lignum succēdērē sūrās;
 Et cōnātā fēmur maerentī plangērē dextrā,
 Rōbōrā percussit. Pectus quōquē rōbōrā fiunt:
 Rōbōrā sunt ūmērī, longos quōquē brachchiā quernōs
 Essē pūtes rāmōs, et non fallārē pūtandō.

Keys i Alkyone

(Ovidius Met. XI, 410—748)

I. Alkyone zatrzymuje odjeżdżającego Keyksa

- 410 Intērēā frātrisque sūī frātrempquē sēcūtis
 Anxīā prōdīgiis turbātus pectōrā Cēyx,
 Consūlāt ut sācrās, hōmīnum ōblectāmīnā, sortēs,
 Ad Clārīum pārāt irē dēum: nam templā prōfānus
 Invīā cum Phlēggyis faciēbat Delphicā Phorbas.

Apollo. Rzym. Muzeum Kapitołińskie.

- 415 Consiliū tāmēn antē sūī, fidissimā, certam
 Tē faciūt, Alcýonē. Cū prōtīnūs intīmā frīgus
 Ossā rēcēpērunt, buxōquē simillimūs ōrā
 Pallōr ōbit, lācrimisquē gēnae mādūērē prōfūsīs.
 Ter cōnātā lōquī ter flētībūs ōrā rīgāvit,

- 420 Singultūque pīas interrumpentē quērelas
 „Quae mēa culpa tuam“ dixit, „cārissimē, mentem
 Vertit? Ūbi est, quae cūrā mēi priōr essē solēbat?
 Iam potēs Alcȳonē sēcūrū abessē relicta?
 424 Iam viā longā placet? iam sum tibi cārīor absens? —
 439 Quod tuā sī flecti prēcibus sententiā nullis,
 440 Cārē, pōtest, cōniunx, nīmūque es certūs eundī,
 Mē quōquē tollē simūl! Certē iactābimūr unā,
 Nec, nisi quae patiā, mētūam; parīterquē fērēmus,
 Quicquid ērit, parīter sup̄r aequorā latā fērēmur.“
 Talībūs Aeōlīdis dictis lācrimisquē mōvētur
 445 Sīdērēus cōniunx; nēque enim minōr ignīs in ipso est.
 Sed nēquē prōpōsitos pelāgī dimittērē cursūs,
 Nec vult Alcȳonē in partem adhībērē pēricli;
 Multāquē respondit tīmīdum solantiā pectus,
 Non tāmēn idcirco causam prōbat. Addidit illis
 450 Hoc quōquē lēnīmen, quō solō flexit āmantem:
 „Longā quīdem est nobīs omnis mōrā; sed tibi iūro
 Per patriōs ignēs, sī mē mōdō fatā rēmittant,
 Antē rēversūrum, quam lūnā his implēat orbem“.

II. Odjazd Keyksa

- His ūbi prōmissis spēs est admōtā rēcursūs,
 455 Prōtīnūs ēductam nāvālībūs aequorē tingi
 Aptārīquē suis pīnum iūbēt armāmentis.
 Quā rursus vīsā, vëlūtī praesagā futuri,
 Horrūt Alcȳonē lācrimāsque ēmisit ōbortās,
 Amplexūquē dēdit, tristiquē miserrimā tandem
 460 Ōrē „vālē“ dixit, collapsāquē corpore toto est.
 Ast iūvenēs, quaerentē mōrās Cēycē, rēducunt
 Ordinībūs gēminīs ad fortīā pectorā rēmōs,
 Aequalīque ictū scindunt frētā. Sustulit illa
 Umentēs oculōs, stantemque in puppē rēcūrvā
 465 Concussāquē mānū dantem sibi signā mārītum
 Primā videt redditquē nōtās. Ūbi terrā rēcēssit
 Longiūs, atque oculi nēquēunt cōgnoscērē vultūs,
 Dum licēt, insēquitur fugientem lūminē pīnum.
 Haec quōque ut haud pōtērat spātīo submōtā videri,
 470 Velā tāmēn spectat summō flūitantiā mālō. —

III. Burza na morzu

- 474 Portibus exierant, et moverat aurā rudentes:
 516 Ecce cadunt largi resolutis nubibus imbrēs,
 Inque frētum credas totum descendere caelum,
 Inque plagas caeli tumefactum adscendere pontum.
 Velā madent nimbis, et cum caelestibus undis
 520 Aequeorae miscentur aquae. Cāret ignibus aether,
 Caecaque nox prēmītur tēnebris hīemisquē suisque.
 Discutiunt tamen has praebentquē micantiā lūmen
 523 Fulminā, fulminēis ardescunt ignibus undae.

IV. Okręt rozbija się, a Keyks tonie

- 551 Frangitur incursū nimbosī turbīnis arbor,
 Frangitur et rēgimen: spolisque animosā superstes
 553 Undā, velut victrix, sinuatāquē despicit undās;
 557 Mergit in imā ratem; cum quā pars magnā virōrum
 Gurgitē pressā gravī, neque in aērā redditā, fato
 Functā suo est. Alii partēs et membrā carināe
 560 Truncā tenent. Tēnet ipsē mănū, quā sceptrā solēbat,
 Frāgmīnā navigiī Ceyx, socerumquē patremque
 Invocat, heu! frustrā, sed plurimā nantis in ore
 Alcyonē coniunx. Illam meminitquē refertque:
 Illius ante oculos ut āgant suā corpōrā fluctūs,
 565 Optāt, et exānimis mānibus tumuletur amictis.
 Dum nātāt, absentem, quotiens sinit hiscere fluctūs,
 567 Nomināt Alcyonēn ipsisque immurmūrāt undīs.

V. Złudzenia Alkyony

- 573 Aeolis intēreā tantorum ignarā malorum,
 Dinumerat noctēs; et iam, quās induat ille,
 575 Festinat vestēs, iam quās, ubi vērēt ille,
 Ipsā gerat, reditusquē sibi prōmittit inānēs.
 Omnibus illā quidem superis piā turā ferebat,
 Antē tamen cunctos Iūnōnis templā colēbat,
 Proquē virō, qui nullus erat, veniebāt ad arās,
 580 Utquē foret sospes coniunx suus utquē rediret,
 Optabat nullamquē sibi praeferret. At illi
 Hoc de tot votis poterat contingere solum.

VI. Poselstwo Irydy

At deā nōn ultrā prō functō mortē rōgārī
 Sustinēt; utquē mănūs funestas arcēāt arīs,
 585 „Iri, mēae“ dixit „fidissimā nuntiā vōcis,
 Visē sōpōrifēram Somnī velocitēr aulam,
 Extinctiquē iūbē Cēycis imāginē mittat

Odłamek rzeźby, wyobrażającej Sen. Paryż. Luwr.

Somnīa ād Alcýōnen vērōs narrantiā cāsūs!“
 Dixērāt. Indūitur velāminā millē cōlōrum
 590 Iris, ēt arcuātō caelum curvāminē signans,
 591 Tectā pētīt iussī sub nūbē lātentiā rēgis.

VII. Morfeusz w postaci Keyksa powiadamia Alkyonę o żałobie

633 At pātēr ē pōpūlō nātōrum millē sūōrum
 Excitāt artificem simūlātōremquē figūrae,
 Morphēā. Nōn illo quisquam sollertius alter
 636 Exprimit incessūs vultumquē sōnumquē lōquendī.
 650 Illē vōlat nullōs strēpītūs faciētibūs alīs
 Per tēnēbrās, intrāquē mōrae brēvē tempūs in urbem
 Pervēnit Haemōnīam, pōsitisque ē corpōrē pennīs
 In faciē Cēycis ābit, sumptāquē figūrā
 Lūridūs, exānimī similis, sinē vestibūs ullīs
 655 Cōniūgīs antē tōrum mīsērae stētīt: ūdā vidētur
 Barbā vīrī, mādīdisquē grāvis flūere undā cāpillīs.
 Tum lectō incumbens flētū supēr ōrā prōfūsō
 Haec ait: „Agnoscis Cēycā, mīserrimā cōniunx?
 An mēā mūtata est faciēs nēcē? Respīcē! noscēs,

- 660 Inveniesquē tūo prō cōniūgē cōniūgis umbram.
 Nil opis, Alcŷonē, nobis tuā vōtā tūlerunt:
 Occidimus; falso tibi mē prōmittērē nōlī!
 Nūbilus Aegaeo dēprendit in aequorē nāvem
 Austēr et ingentī iactātam flāminē solvit;
 665 Ōraquē nostrā tūum frustrā clāmantīā nōmen
 Implērunt fluctūs. Nōn haec tibi nuntiāt auctor
 Ambigūus, nōn istā vāgis rāmōribus audis:
 Ipse egō fatā tibi praesens mēa naufragūs edo.
 Surge, āgē, dā lacrimās, lūgūbriaque indūē, nec mē
 670 Indēploratū sub inanīā Tartārā mitte!“
 Adicit his vōcem Morpheūs, quam cōniūgis illa
 Crēderēt essē sūi; flētus quōquē fundērē vērōs
 Visus erat, gestumquē mānūs Cēycis hābēbat.

VIII. Rozpacz Alkyony

- Ingēmīt Alcŷonē, lacrimās movēt atquē lacertos
 675 Per somnum, corpusquē pētens amplectitūr aurās,
 Exclamatquē: 'Mānē! Quō tē rāpis? Ibimūs unā'.
 Vocē suā spēcīēquē viri turbātā, sōpōrem
 Excūtīt, et prīmō, sī sit, circumspicīt, illic,
 Quī mōdō visus erat: nam moti vōcē ministri
 680 Intūlerant lūmen. Postquam nōn invēnīt usquam,
 Percūtīt orā mānū lāniatque ā pectōrē vestēs,
 Pectōraque ipsā fērit. Nec crīnēs solvērē cūrat:
 Scindīt; et altrīcī, quae luctūs causā, rōgantī
 „Nulla est Alcŷonē, nulla est!“ āit, „occidīt unā
 685 Cum Cēycē sūo. Solantiā tollitē verba!
 Naufragūs intērīt. Vidī agnōvīquē, mānūsque
 Ad discēdentem, cūplens rētīnērē, tētendi.
 Umbrā fūit, sēd et umbrā tāmen mānifestā, virique
 Vērā mēi. Nōn illē quīdem, sī quaerīs, hābēbat
 690 Adsuētōs vultūs, nec, quō priūs, orē nītēbat:
 Pallentem nūdumque et ādhūc ūmentē cāpillo
 Infelix vidī. Stētīt hoc misērabilis ipso
 Eccē locō!“ — et quaerit, vestigiā siquā sūpersint.
 'Hoc erat, hōc, ānimō quod divīnantē tīmēbam,
 695 Et, nē mē fūgliens ventōs sēquērērē, rōgābam.
 At certē vellem, quōniām pērītūrūs ābibas,
 Mē quōquē duxisses. Multum fūit ūtilē tēcum
 Irē mīhi: nēque enim dē vitāe tempōrē quicquam
 699 Nōn sīmūl ēgissem, nec mors discrēta fūisset.

IX. Alkyone u zwłok Keyksa

- 710 Māne ērāt: ēgrēdītur tectīs ad litūs ēt illum
Maestā lōcum rēpētīt, de quō spectārāt ēuntem.
Dumquē morātūr ibī, dumque „Hic rētīnāculā solvit,
Hoc mihi discēdens dēdīt osculā litōrē“ dīcīt,
715 Prospīcīt: in līquidā spātīo distāntē tūētur
Nescīō quid quāsi corpūs āquā; prīmōquē, quīd illud
Essēt, ērat dūbīum. Postquam paulum adpūlīt undā,
Et, quāmvīs āberat, corpus tāmēn essē līquēbat:
Quī fōrēt, ignorans, quā nāufrāgūs, omīnē mōta est,
720 Et, tamquam ignōtō lācrīmā dārēt, „Heu! mīser“, inquit,
„Quisquīs ēs, et sīquā est cōniunx tibi!“ — Fluctībūs actum
Fit prōpius corpus; quod quō māgis illā tūētur,
Hoc mīnūs et mīnūs est mentis. Iam iamquē prōpinquae
Admōtum terrae, iam quod cognoscērē posset,
725 Cernīt: — ērat cōniunx. ‘Ille est!’ exclāmāt, ēt unā
Ōrā, cōmas, vestem lācērat, tendensquē trēmētēs
Ad Cēycā mānūs ‘Sic, ō cārissimē cōniunx,
Sic ad mē, mīserandē, rēdis?’ āīt.

X. Przemiana obojga

- Adiācēt undīs
- Factā mānū mōles, quae primās aequōris undās
730 Frangīt, ēt incursūs quae praedēlassāt āquārum.
Insilīt hūc, mīrumquē fūit pōtūissē? vōlābat,
Percūtiensquē lēvem mōdō nātīs āērā pennīs
Stringēbat summās āles mīserābilīs undās.
Dumquē vōlat, maestō sīmīlem plēnumquē quērēlae
735 Ōrā dēdērē sōnum tēnūī crēpītantiā rostrō.
Ut vērō tētīgīt mūtum et sīnē sanguīnē corpus,
Dilectōs artūs amplexā rēcentībūs ālis,
Frīgīdā nēquīquam dūrō dēdīt osculā rostrō.
Sensērīt hoc Cēyx, an vultum mōtībūs undae
740 Tollērē sīt vīsus, pōpulus dūbītābāt: āt ille
Sensērāt. Et tandem supēris mīserantībūs ambo
Alītē mūtantur. Fātīs obnoxīūs isdem
Tunc quōquē mansīt āmor, nec cōniūgīālē solūtum
Foedūs īn ālītībūs: cōēunt fruntquē pārentēs;
745 Perquē dīes plācīdos hībernō tempōre septem
Incūbāt Alcȳonē pendentībūs aequōre nīdīs.
Tunc iācēt undā mārīs: ventōs custōdīt ēt arcet
Aeolūs ēgressū, praestatquē nēpōtībūs aequor.

Apoteoza śpiewaka

(Ovidius Met. XV, 871—879)

- 871 Iamque opus exegi, quod nec Iovis ira, nec ignis,
 Nec poterit ferrum, nec edax abolere vetustas.
 Cum volest, illa dies, quae nil nisi corporis huius
 Ius habet, incerti spatium mihi finiat aevi:
 875 Partē tamen meliōrē mēi sup̄er altā p̄rennis
 Astrā fērar, nōmenque ērit indēlebīlē nostrum.
 Quāquē p̄tet dōmītis Romanā pōtentiā terrīs,
 Ōrē lēgar pōpūli, perque omniā saeculā fāmā,
 Siquīd hābent vērī vātum praesāgiā, vivam.

Święto Anny Perenny

(Ovidius F. III, 523—656)

B EID. MART. NP.

I. Opis rozrywek świątecznych

Idibus est Annae festum geniale Perennae:
 Non procul a ripis, advena Thybris, tuis

Tancerka. Muzeum Watykańskie.

- 525 Plebs venit et virides passim disiecta per herbas
 Potat et accumbit cum pare quisque sua.

Sub Iovē pars dūrat, paucī tentoriā pōnunt,
 Sunt quibūs ē rāmis frondēā factā cāsa est;
 Pars, ubi prō rigidis cālāmos stātuerē cōlumnīs,
 530 Desūpēr extēntās inpōsuerē tōgās.
 Sōlē tāmēn vīnōquē cālēt annōsquē prēcantur,
 Quot sūmant cŷāthōs, ad nūmērūquē bibunt;
 Invēnēs illic, quī Nestōris ebibāt annōs,
 Quae sit per cālīces factā Sibyllā sūos.
 535 Illic et cantant, quidquid didicerē thēātris,
 Et iactant faciēs ad suā verbā mānūs,
 Et dūcunt pōsito dūras crātērē chōreās,
 Cultāquē diffūsis saltāt āmicā cōmīs.
 Cum rēdēunt, titūbant, et sunt spectāculā volgī,
 540 Et fortūnatōs obviā turbā vocat.
 Occurrit nūper — vīsa est mihi dignā rēlatū —
 Pompā: sēnem pōtum pōtā trāhebāt ānus.
 Quae tāmēn haec dēā sit, quōnīam rūmōribūs errat
 Fabulā, propōsito nullā tēgendā mēo.

II. Na jaką pamiątkę Rzymianie obchodzili święto Anny Perenny

545 Arsērāt Aenēae Didō misērābilīs igne,
 546 Arsērāt exstructīs in suā fatā rōgīs
 551 Prōtīnūs invādunt Nūmidāe sinē vindicē regnum,
 552 Et pōtītūr captā Maurūs ĩarbā dōmō.
 559 Pellītūr Annā dōmō lācrīmānsquē sōrōriā linquit
 560 Moenīā; germānae iustā dāt antē suae.
 565 Nāctā rātem cōmītesquē fūgae, pēdē lābītūr aequo,
 566 Moenīā respiciēns, dulcē sōrōris ōpus.
 599 Dūcītūr ad Laurens ingentī flāminē litus
 600 Puppīs, ēt expōsitīs omnībūs haustā pērit.

Iam piūs Aenēas regnō nātāquē Lātīni
 Auctūs ērat, pōpūlōs miscūeratquē dūos.
 Litōrē dōtālī, sōlō cōmītātūs Āchate,
 Sēcrētum nūdō dum pēdē carpīt ĩter,
 605 Adspicit errantem nec crēdērē sustinēt Annam
 Essē: quid in Lātīos illā vēnirēt āgrōs?
 Dum sēcum Aenēās, „Anna est!” exclāmāt Āchātes.
 608 Ad nōmen vultūs sustulīt illā sūos.

- 627 Utquē dōmum intrāvit Tŷrīos indūtā pārātus,
 Incipit Aenēas — cētērā turbā tăcet —:
 „Hanc tibi cur trādam, pŷā causā, Lāvīniā cōniunx,
 630 Est mihī: consumpsī naufrāgus hūiūs ōpēs.
 Ortā Tŷrō est, regnum Libŷcā possēdit in ōrā:
 Quam prēcōr, ut cārae mōrē sōrōris āmes.“
 Omniā prōmittit falsumquē Lāvīniā volnus
 634 Mentē prēmit tăcitā dissimulatquē mētus.
- 639 Nox ērāt: antē tōrum vīsa est adstārē sōrōris
 640 Squālentī Didō sanguinulentā cōmā,
 Et „fūgē, nē dubitā, maestum fūgē“ dicērē „tectum!“
 Sub verbum quērūlas inpulit aurā fōrēs.
 Exsilīit, et vēlox hūmili supēr ausā fēnestra
 644 Sē iacēre — audācem fēcērāt ipsē tīmor —.
 647 Cornīgēr hanc tūmīdis rāpūissē Nūmīciūs undīs
 Crēdītūr, et stagnīs occulūissē sūīs.
- Sidōnis intērēa magnō clāmōrē pēr āgrōs
 650 Quaerītūr: adpārent signā nōtaequē pēdum.
 Ventum ērāt ad rīpās: inērant vestīgā rīpīs.
 Sustinūit tăcītās consciūs amnis āquās,
 Ipsā lōquī vīsa est: „Plācīdī sum nymphā Nūmīcī,
 Amnē pērennē lātens, Annā Perennā vōcor.“
- 655 Prōtīnūs errātis laetī vescuntūr in āgrīs
 Et cēlēbrant largō sēquē diemquē mērō.

Święto Quinquātrus

(Ovidius F. III, 809—834)

F XIII. K. APR. QUINQ. N.

I. Obchody świąteczne

- 809 Ūnā diēs mēdiā est, et fiunt sēcra Mīnervae,
 810 Nōmīnāque ā iunctis quinquē diēbūs hābent.
 Sanguīnē primā vācat, nec fas concurrērē ferrō:
 Causā, quōd est illā nātā Mīnervā diē.
 Altērā tresquē supēr rāsā cēlēbrantūr hārēnā:
 Ensībūs exsertis bellicā laetā dēa est.

II. Uczestnicy uroczystości

- 815 Pallādā nunc pŭērī tēnēraeque oratē pŭellae!
 Qui bēnē placarit Pallādā, doctŭs ērit.
 Pallādē placatā lānam mollirē pŭellae
 Discant et plenās exōnērārē cōlōs!
 Illa ētiam stantīs rādīo percurrērē tēlās
 820 Ērūdīt et rārūm pectīnē densēt ōpus.

Minerwa. Muzeum Watykańskie.

Hanc cōlē, quī mācūlas laesis dē vestibŭs aufers.
 Hanc cōlē, vellērībus quisquīs āēnā pāras!

- Nec quisquam invitā faciēt bēnē vinculā plantae
 Pallādē, sit Tychiō doctīōr illē licet,
 825 Et licēt antiquō mānībus conlātŭs Ēpēō
 Sit priōr, iratā Pallādē mancŭs ērit.

Vos quōquē, Phoebēā morbōs quī pellītīs arte,
 Mūnērā dē vestris paucā rēfertē dēae.

- Nec vos, turbā fērē censū fraudatā, māgistrī,
 830 Spērnītē — discīpŭlōs attrāhīt illā nōvōs!

Quīquē mōves caelum tābūlamquē cōlorībūs ūris,
Quīquē fācis doctā mollīā saxā mānū!

Millē dēa est ōpērum: certē dēa carminīs illa est;
Sī mērēor, stūdiīs adsit āmicā mēis!

Święto Fortis Fortūnae

(Ovidius F. VI, 771—784)

G VIII. K. IUL. C.

- 771 Tempōrā lābuntur, tācītisquē sēnescimūs annīs,
 Et fūgiunt frēno non rēmōrantē diēs:
 Quam citō vērunt Fortūnae Fortīs hōnōrēs!
 Post septem lūcēs Iūniūs actūs ērit!

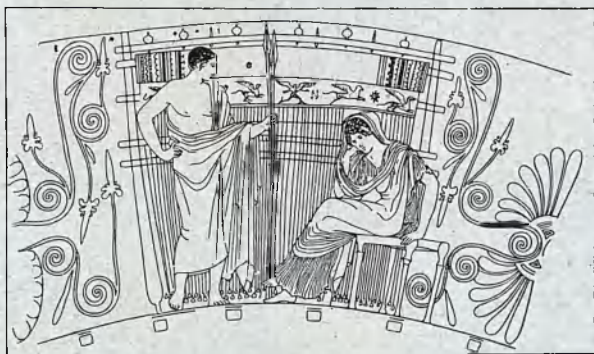

Świątynia Minerwy w Rzymie.

- 775 Ītē, dēam laetī Fortem cēlēbrātē Quīrītēs!
 In Tībēris rīpā mūnērā rēgis hābet.
 Pars pēdē, pars ētīam cēlēri dēcūrrītē cumbā,
 Nec pūdēat pōtōs indē rēdirē dōmum!
 Fertē cōrōnātae iūvēnum convīvīā lintres,

780

Multaque per medias vina bibantur aquas.
 Plebs colit hanc, quia qui posuit, de plebe fuisse
 Fertur et ex humili sceptrum tulisse loco.
 Convenit et servis, serva quia Tullius ortus
 Constituit dubiae templam propinquam deae.

Stantes telae. Krosna Penelopy. Malowidło na wazie greckiej z Chiusi.

Ostatnia noc w Rzymie

(Ovidius Tr. I, 3, 1—100)

Cum subit illius tristissima noctis imago,
 Qua mihi supremum tempus in Urbem fuit,
 Cum repetito noctem, quam tot mihi cara reliqui,
 Labitur ex oculis nunc quoque gutta meis.

Nauczyciel i uczniowie. Piaskorzeźba na nagrobku z Trewiru.

- 5 Iam propè lux aderat, cum me discedere Caesar
 6 Finibus extremae iusserat Ausoniae.
 15 Adloquor extremum maestos abiturus amicos,
 Qui modo de multis unus et alter erat.
 Uxor amans flentem flens acrius ipsa tenebat
 18 Imbre per indignas usque cadentem genas.

- 27 Iamquē quiescebant vocēs hōmīnumquē cānumque,
 Lūnāquē nocturnos altā rēgēbāt ēquos:
 Hanc ēgō suspiciēns et ad hanc Cāpitolīā cernens,
 30 Quae nostro frustrā iunctā fuērē lārī,
 „Nūmīnā vicīnis hābitantiā sēdībūs“, inquam,
 „Iamque ōcūlis numquam templā videndā mēis,
 Diquē rēlinquendī, quōs Urbs hābēt altā Quīrīnī,
 34 Estē sālūtātī tempūs in omnē mīhi!“

Książka, złożona z tabliczek
do pisania.

Tabliczka z wypisanemi na wosku ćwiczeniami szkolnemi, w języku greckim, z 4—5 w. po Chr. W górze rylec.

- 71 Dum loquor et flēmus, caelō nitīdissimū alto
 Stellā grāvis nobis, Lūcifer ortus erat:
 Dividor haud aliter, quam si mēa membrā rēlinquam,
 74 Et pars abrumpi corpore vīsā sūo est.
- 79 Tum verō cōiunx ūmērīs abēuntīs inhaerens,
 80 Miscuit haec lacrimis tristia verba mēis:
 „Non potēs avelli! Simul hinc, simul ibimus,“ inquit,
 82 „Te sequar et cōiunx exsulis exsul ero.
 85 Te iubet a patriā discēdēre Caesaris ira,
 Mē pietas! Pietas haec mīhi Caesar erit!“
 Talia temptabat, sicut temptaverāt ante,
 Vixquē dedit victas utilitatē mēus.
- 89 Egređior, sive illud erat sinē funere ferri,
 90 Squalidus inmissis hirta per ora comīs.
 Illa dolore amens tēnebris narratur obortis
 92 Semiānimis mēdia procubuisse domo,
 99 Et voluisse mori, moriendo ponere sensus,
 100 Respectuquē tamen non perisse mei.

Do żony

(Ovidius Tr. III, 3, 1—88)

Haec mēā, sī cāsū mirāris, epistulā quāre
 Alterius digitis scriptā sit, aegēr eram:
 Aegēr in extrēmīs ignotī partībūs orbis
 Incertusquē mēae paenē salūtīs eram.

- 5 Quem mihī nunc ānimum dirā rēgiōnē iacentī
 Inter Saurōmātās essē Gētasquē pūtes?
 Nec caelum pātior, nec āquīs adsuēvimūs istīs,
 Terrāquē nesciō quō non placēt ipsā mōdō,
 Non dōmūs aptā sātis, nōn hic cibūs ūtilis aegrō,
 10 Nullūs, Āpollinēā quī lēvēt artē mālum,
 Non quī solētur, non quī labentiā tardē
 Tempōrā narrāndō fallāt, āmicūs ādest.
 Lassūs in extrēmīs iacēō pōpulisquē lōcisquē,
 Et sūbit adfectō nunc mihī, quidquid ābest.
 15 Omnīā cum sūbēant, vincis tamēn omnīā, cōniunx,
 Et plūs in nostrō pectōrē partē tēnes:
 Tē loquor absentem, tē vox mēā nōmināt ūnam,
 Nullā vēnit sinē te nox mihī, nullā diēs;
 Quin ētiam sic mē dicunt āliēnā locūtum,
 20 Ut fōrēt āmentī nōmēn in ōrē tūum.
 85 Scribērē plūrā libet, sed vox mihī fessā loquēdō
 Dictandī virēs siccāquē linguā nēgat;
 Accipē sūprēmō dictum mihī forsītān ōrē,
 Quod, tibi quī mittit, nōn habēt ipsē: vāle!

Życiorys poety

(Ovidius Tr. IV, 10, 1—132)

I. Pochodzenie

- Ille ēgō quī fuērim, tēnērōrum lūsōr āmōrum,
 Quem lēgis, ut nōris, accipē postērītas!
 Sulmō mihī patriā est, gēlidīs ūberrimūs undīs,
 Milīā quī nōvies distāt āb Urbē dēcem;
 5 Ēdītūs hic ēgō sum, nec nōn ut tempōrā nōris:
 Cum cēcīdit fato consūl ūterquē pāri,
 Si quid id est, usque ā prōāvis vētūs ordinīs hēres,
 Non mōdō fortunāe mūnērē factūs ēques.

- Nec stirps primā fūi, gēnito sum frātrē crēatus,
 10 Quī tribūs antē quāter mensibūs ortūs erat;
 Lūcifer ambōrum nātālībūs adfuit idem,
 Haec est armifērae festis dē quinquē Minervae,
 Quae fieri pugnā primā cruentā sōlet.

II. Szkoły i urzędy

- 15 Prōtinūs excōlīmur tēnērī cūrāquē pārentis
 Imūs ad insignēs Urbīs ab artē vīrōs:
 Frāter ad ēlōquīum vīridī tendebāt ab aevō,
 Fortiā verbōsī nātūs ad armā fōrī,
 At mīhī iam pūērō caelestiā sācrā plācebant,
 20 Inquē sūum furtim Mūsā trāhebāt ōpus.
 Saepē pāter dixit: „Stūdīum quid inūtīlē temptas?
 Maeōnīdes nullās ipsē rēliquit ōpes.“
 Mōtūs eram dictis tōtōque Hēliconē relicto
 Scribērē temptābam vērba sōlūtā mōdis:
 25 Spontē sūā carmen nūmērōs vēnīebāt ad aptōs,
 Et, quod temptābam scribērē, versūs erat.
 Intērēā tēcītō passū lābentībūs annīs
 Lībērīor frātrī sumptā mīhīquē tōga est

Popiersie Homera. Rzym. Muzeum Kapitołińskie.

- Indūiturque ūmēris cum lātō purpurā clāvō,
 30 Et stūdīum nōbis, quod fūit antē, mānet.
 Iamquē decem vītae frāter gēmīnāverāt annōs,
 Cum pērit, et coepī partē cārērē mēi.

- Cepimūs et tēnērae p̄rimos aetatis hōnōres,
 Equē vīris quondam pars tribūs ūnā fūi.
 35 Cūrīa restābat: clāvī mensūrā cōacta est;
 Māius ērat nostris vīribūs illūd ōnus,
 Nec patiēns corpus nec mens fūit aptā lābōrī,
 Sollicitaequē fugax ambiōnis ēram,
 Et pētēre Aōniae suādēbant tūtā sōrōres
 40 Ōtīa iūdicio semp̄r āmātā mēo.

Udrapowanie toga (toga praetexta).

III. Stosunki z poetami współczesnymi i pierwsze występy poetyckie

- Tempōris illius cōlūi fōviquē pōetas,
 Quotque ādērant vātes, rēbār ādēssē dēos.
 Saepē sūas vōlūcrēs lēgit mīhī grandior aevō,
 Quaequē nōcet serpens, quae iūvāt herbā, Mācer,
 45 Saepē sūos solitus rēcītārē Prōperitūs ignēs,
 Iūrē sōdālīcū quī mīhī iunctūs ērat;
 Ponticūs hērōō, Bassus quōquē clārūs iambīs
 Dulciā convictūs membrā fūērē mēi,
 Et tēnuit nostrās nūmērōsūs Hōrātīūs aurēs,
 50 Dum fērīt Ausōniā carminā cultā lŷrā;
 Vergīlium vidī tantum, nec āmārā Tībullō
 Tempūs āmicītiāe fātā dēdērē mēae;

Successor fuit hic tibi, Gallē, Propertius illi,
 Quartus ab his serie temporis ipse fui,
 55 Utque ego maiores, sic me coluerē minores
 Notaque non tardē factā Thaliā mea est.

Carmīnā cum primum populo iuvenālīa lēgi,
 Barbā resectā mihī bisvē semelvē fuit;
 Moverāt ingenium totam cantatā per Urbem
 60 Nōminē non verō dictā Cōrinnā mihī.
 Multa quidem scripsi, sed quae vitiosā putāvi,
 Emendatūris ignibus ipse dēdi;
 Tunc quoque, cum fugerem, quaedam placitūrā crēmāvi,
 Iratus studiō carminibusque meis.

IV. Życie rodzinne

65 Mollē, Cupidinēis nec inexpugnabilē telis
 Cor mihī quodque lēvis causā moverēt, erat.
 Cum tāmēn hīc essem minimoque accenderē igni,
 Nōminē sub nostro fabulā nullā fuit.
 Paenē mihī puerō nec dignā nec ūtilis uxor
 70 Est datā, quae tempus per brevē nuptā fuit.

Illī successit, quamvis sinē crimīnē cōniunx,
 Nec tāmēn in nostro firmā futurā torō.
 Ultimā, quae mēcum serōs permansit in annōs,
 Sustinuit cōniunx exsulis esse viri.
 75 Filiā mē meā bis primā fecundā iuventā,
 Sed non ex ūnō cōniūgē, fecit avum.
 Et iam complerat gēntor suā fatā novemque
 Addiderāt lustris alterā lustrā novem:
 Non aliter flēvi, quam mē flētūrus ademptum
 80 Illē fuit; mātī proximā iustā tulī.
 Felicēs ambo tempestiveque sepulti,
 Antē diem poenae quod perierē meae!
 Mē quoque felicem, quod non viventibus illis
 Sum misēr, et dē mē quod doluerē nihil!

V. Wygnanie

Iam mihī cānities pulsīs melioribus annīs
 Venerāt antiquās miscueratque cōmās,
 95 Postque meos ortūs Pisaeā vinctus olivā
 Abstulerāt decies praemiā victor ēques,

Cum mārīs Euxinī pōsītōs ad laevā Tōmitās
 Quaerērē mē laesī principīs irā iūbet;
 Causā mēae cunctis nīmīum quōquē notā rūinae
 100 Indīcīō non est testīficandā mēō.
 Quid rēfēram cōmītumquē nēfas famulōsque nōcentēs?
 Ipsā multā tūlī non lēviorā fūga.

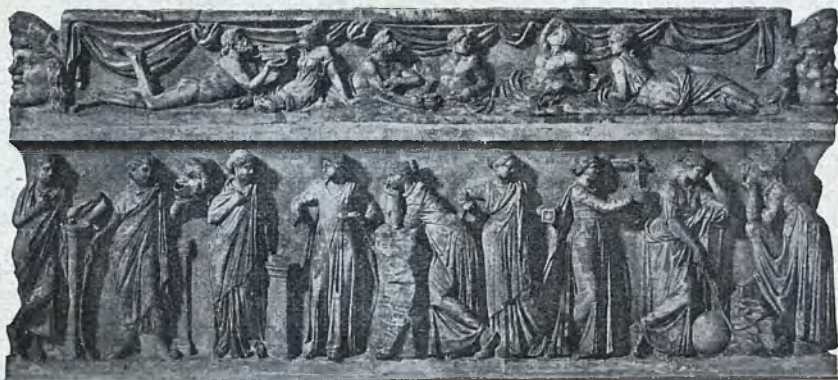
Statua cesarza Augusta. Muzeum Watykańskie.

Indignātā mālīs mens est succumbērē sēque
 Praestītīt invictam vīribūs usā sūīs,
 105 Oblītusquē mēī ductaequē pēr ōtīā vītae,
 Insōlītā cēpī temporīs armā mānū
 Totquē tūlī terrā cāsus pēlāgōquē, quōt inter
 Occultum stellae conspīcūumquē pōlum.
 Tactā mīhī tandem longīs errōribūs actō
 110 Iunctā phāretrātīs Sarmātīs ōrā Gētīs.

VI. Ostatnia pociecha

Hic ēgō finītīmīs quamvis circumsōnēr armīs,
 Tristīā, quō possum, carminē fatā lēvo,
 Quod quamvis nēmo est, cūius rēfērātūr ad aurēs,
 Sic tāmēn absūmō dēcīpīōquē diēm.

- 115 Ergo, quod vivō dūrīsquē lābōribūs obsto,
 Nec mē sollicitae taediā lūcis hābent,
 Gratiā, Mūsā, tibi! nam tū solaciā praebes,
 Tū cūrae requies, tū medicīnā venis,
 Tū dux et cōmēs es, tū nōs abdūcis āb Histrō
 120 In mediōquē mihi das Hēlicōnē locum,

Sarkofag z wyobrażeniem dziewięciu muz. Paryż. Luwr.

- Tū mihi, quod rārum est, vivō sublimē dēdisti
 Nōmēn, āb exsequiis quod dārē famā sōlet,
 Nec, quī detractat praesentiā, Livor iniquo
 Ullum dē nostris dentē mōmordit ōpus.
 125 Nam tūlerint magnōs cum saeculā nostrā poētās,
 Non fuit ingēniō famā mālignā mēo,
 Cumque egō praepōnam multōs mihi, non minōr illis
 Dicōr ēt in tōtō plūrimūs orbē lēgor.
 Si quid hābent igitur vātum praesagiā verī,
 130 Protinus ut moriar, nōn erō, terrā, tūs;
 Sive favōrē tūlī, sive hanc egō carminē famam,
 Iūrē tibi grātes, candidē lectōr, āgo.

List do niewdzięcznego

(Ovidius Epp. ex P. IV, 3, 1—58)

Conquērār, an tēcēam? Pōnam sinē nōminē crīmen,
 An nōtum, quī sis, omnibūs essē vēlim?
 Nōminē nōn ūtar, nē commendērē quērēlā,
 Quaerāturquē tibi carminē famā mēo.

- 5 Dum mēa puppis erat vālida fundatā cārīna,
 Quī mēcum velles currērē, primus ēras;
 Nunc quā contraxit vultum Fortunā, rēcēdis,
 Auxilio postquam scīs opus essē tūo.
 Dissimulās etiam nec mē vis nossē videri,
 10 Quisque sit, audito nōminē, Nāsō, rōgas!

- Ille egō sum, quamquam non vis audirē, veltustā
 Paenē puer pūerō iunctus amicitia,
 Ille egō, quī primus tuā seriā nossē solēbam,
 Et tibi iucundis primus adessē iocis,
 15 Ille egō convictor densoque domesticus ūsū,
 Ille egō iudicis ūnicā Musā tuis,
 Ille egō sum, quī nunc an vivam, perfidē nescis,
 18 Cūrā tibi dē quō quaerērē nullā fuit!
- 25 Sī mihi rēbus opem nullam factisque fērebas,
 Venisset verbis chartā notatā tribus.
 Vix equidem credō: subito insultārē iacenti
 28 Tē mihi nec verbis parcērē famā refert.

- 35 Omnīa sunt hōminum tenuī pendentia filo
 36 Et subito cāsū, quae vāluerē, rūunt:
 57 Tu quoque fac timēās et, quae tibi laetā videntur,
 Dum loqueris, fieri tristia possē putā!

Phaedrus

Skąpe wiadomości o życiu Fedrusa zawdzięczamy kilkunastu wzmiankom osobistym, rozrzuconym po bajkach tego pisarza, głównie w pierwszych utworach niektórych ksiąg. Urodzony w Macedonji, spędził żywot w Rzymie, jako wyzwoleniec Augusta. Prześladowany przez zausznika Tyberjuszowego, Sejana, „Bajki“ swe (*Phaedri, Augusti liberti Fabulae Aesopiae*) ogłaszał za cesarza Kaliguli (37—41). Mimo greckiego nazwiska, miejsca urodzenia i stanu wyzwolenczego, talent pisarski Fedrusa nie ma w sobie nic greckiego; brak mu bowiem oryginalności, fantazji i właściwych uzdolnień na pisarza bajek.

„Bajki Ezopijskie“ Fedrusa (w 5 ks., 31 + 8 + 19 z epilogiem + 25 z epilogiem + 10, oprócz późniejszych opracowań prozą) przerabiają wierszem tematy bajek greckich, które krążyły, zwłaszcza w nauce szkolnej, pod nazwiskiem Ezopa (*Aisōpos*) Frygijczyka, osobistości nawpół legendarnej, znanej już historykowi Herodotowi (w. V. prz. Chr.). Zresztą różne ludy starożytne miały od najdawniejszych czasów swoje zbiory bajek, a także w literaturze greckiej bajka odosobniona występuje już w 7. w. przed Chr., podobnie jak w literaturze rzymskiej jest znana przed Fedrusem. Bajki Ezopa czerpały wątki głównie z świata zwierzęcego, dobierając stamtąd, w formie anegdoty lub opowiadania zabawnego, rysy, przypominające niektóre właściwości, zwłaszcza zdrotne, natury ludzkiej, co zwykle bajkopisarz wyrażał w sensie moralnym na końcu, a czasem na początku bajki. Wszystkie bajki Ezopa, przez swoją lekkość, prostotę, dowcip i bystrość spostrzegania noszą piętno niewątpliwie greckiej genialności. Także greckiego pochodzenia są niektóre bajki

późniejsze, dotyczące życia czyto Ezopa, czyto Sokratesa; są to właściwe późniejszej umysłowości greckiej anegdoty, które niesłusznie pomieszczono wśród bajek. Bajki, nieosnute ani na życiu zwierząt, ani na anegdocie greckiej, pochodzą od Fedrusa i dowodzą zupełnej nieudolności Rzymianina w pomyśleniu osnowy bajecznej.

Właściwy talent Fedrusa, jak tylu innych pisarzy rzymskich, polega na zaletach pisarskich. Język „Bajek“ odzwierciedla ówczesny stan języka łacińskiego; jest to więc piękna łacina klasyczna, z lekkim nalotem

Ezop. Według obrazu Velasqueza. Madryt. Muzeum del Prado.

łacinę srebrnej i zabarwieniem mowy potocznej; także występują główne figury retoryki szkolnej. Wybitną cechą języka Fedrusa jest zwięzłość wyśłowienia, właściwa literaturze tyberjańskiej; zwięzłość tę starano się głównie osiągnąć naśladowaniem greckiej łatwości w zastępowaniu zdań pobocznych imiesłowami.

Zachowany tekst grecki bajek Ezopa pochodzi z bardzo późnych czasów i spisany jest prozą. Naśladując kilku pisarzy greckich i rzymskich, którzy przerobili niektóre bajki Ezopa na wiersze, Fedrus opracował poetycznie większą ilość bajek, podobnie jak to uczynił później (w II w. po Chr.) grecki pisarz Babrios. Wiersz Fedra, to trymetr jambiczny:

υ υ - | υ||υ, υ||- | υ υ, υ -

przyczem, jako w rodzaju literackim, który zbliża się, tematem i językiem, do prozy, bardzo częste są rozwiązania długich, tak arz (w jambie), jak i tez (w spondeju, który w bajce może w każdej stopie, z wyjątkiem ostatniej, występować w miejsce jambu), podobnie jak i w komedji greckiej i łacińskiej. Zatem w miejsce jambu υ υ możemy otrzymać tribrachys υ υ υ, w miejsce spondeju - - daktyl - υ υ lub anapest υ υ υ, z zachowaniem miejsca iktu jambicznego we wszystkich trzech rozwiązaniach. Stopa ostatnia nie dopuszcza rozwiązań, ale końcowa jej zgłoska jest metrycznie obojętna (*syllāba anceps*). *Caesura semiquinaria* przecina stopę trzecią, między piątą a szóstą półstopą (skąd nazwa), lub rzadziej stopę czwartą, między siódmą (stąd zwie się *caesura semiseptenaria*) a ósmą półstopą.

Fedrus w Polsce, por. Szczepański, „Kultura klasyczna w zarysie“, str. 53.

Bajki Ezopijskie Fedrusa

Wilk i jagnię

(Phaedrus I, 1)

Ad rívum eundem lúpūs et agnus vénerant,
Sítí compulsi; súp̄erior stabát lupus
Longéque inf̄erior agnus.

Tunc fauce inproba

Latro incitātus, iúrgi causam intulit.

5 Cur, inquit, turbuléntam fēcistí mihi
Aquám bibenti?

Lániger, contrá, timens:

Qui póssum, quaesō, fácere, quod quēr̄erís, lupe?
A té decurrit ad meós haustús liquor.

Repúlsus ille véritátis víribus:

10 Ante hós sex menses mále, áit, dixistí mihi.

Respóndit agnūs: équidem nātus nōn eram.

Pátēr hérclē túus ibi, inquit, mále dixit mihi.
Atque ítā correptum lácérat iniustá nece.

Haec própter illos scripta est hómīnes fábulā,
 15 Qui fictis causīs innocentēs ópprimunt.

Wilk i jagnię. Rysował Mikołaj Wisznicki.

Pies niesie mięso przez rzekę

(Phaedrus I, 4)

Amittit mērito prōpriūm, qui āliēnum ādpetit.

Canis per flūmen cārnem dum ferrēt natans,
 Lymphārum in spēcūlō vīdit sīmūlacrūm suūm,
 Aliāmque praedam ab āllērō ferrī putans,
 5 Erīpērē vōlūt: vērūm dēcepta āviditas
 Et quēm tenēbat ōre, dīmīsīt cibum,
 Nec quēm petēbat, pōtuit ādēo adtingere.

Jeleń u źródła

(Phaedrus I, 12)

Laudātis ūtīliōra, quae contēmpseris,
 Saepe invenīri haec āssērit narrātio.

Ad fōntem cervus, cūm bībisset, rēstitit
 Et in liquōre vīdit effigiēm suā.
 5 Ibi dūm ramōsa mīrans laudat cōrnua
 Crurūmque nīmīam tēnūtātem vītūperat,

Venántum súbito vóciſbus contérritus,
Per cámpum fúgère coépit et cursú levi
Canés elúſit.

- 10 Silva tum excepit ferum,
In quá retentis ímpeditus córnibus
Lácérári coepit mórsibus saevis canum.

Jeleń u źródła. Rysował Mikołaj Wisznicki.

- Tum móřiens, vócem hanc édidiſſe dicitur:
O me ínfélicem! quí nunc dëmum íntéllego,
Uíťiá mihí quam fűerint, quae despéxeram,
15 Et quae laudāram, quántum luctūs hábűerint.

Kruk i lis
(Phaedrus I, 13)

Qui sé laudāri gáudet verbis súbdolis,
Será dat poenas túrpes poenítentiā.

- Cum dé fenestrā córvus raptum cáseum
Coméſſe vellet, célsā rēsídens árbøre,
5 Vulpés hunc vidit, deinde sic coepit loqui:

O quí tuārum, córve, pennārum ést nitor!
Quantúm decōris córpøre et vultú geris!
Si vócem hábēres, nůlla priór alés foret.

- At ille stultus, dūm vult vōcem ostēdere,
 10 Emisit ore cāseum, quem cēlērīter
 Dolōsa vulpes āvīdis rāpūit dēntibus.
 Tum dēmum ingēmuit cōrvi dēceptus stupor.

Kruk i lis. Rysował Mikołaj Wisznicki.

Psy wygłodzone

(Phaedrus I, 20)

Stultūm consilium nōn modo effectū caret,
 Sed ad pernīciem quōquē mortāles dēvocat.

- Cōriūm depressum in flūvīo vīdērunt canes.
 Id ut comesse extrāctum possent fācilius,
 5 Aquām coepēre ēbibēre: sed ruptī, prius
 Pēriēre, quam, quod pētiērant, contingerent.

Żaba i wół

(Phaedrus I, 24)

Inōps, potentem dūm vult imītārī, perit.
 In prāto quondam rāna conspexit bovem

Et tácta invidiā tántae magnitúdinis,
 Rugósam inflavit péllem; tum natós suos
 5 Intérrogāvit, án bove esset látior.
 Illí negārunť.

Rúrsus intendit cutem
 Maióre nīśū et sīmīlī quaesivít modo,
 Quis máior esset. Ílli dixerúnt bovem.

Novíssime indignāta dum vult válidius
 10 Inflāre sēse, rúptō iācūit córpore.

Lis i bocian

(Phaedrus I, 26)

Nullí nocendum, síquis vērō laéserit,
 Multándum sīmīlī iúre fábella ádmonet.

Lis i bocian. Rysował Mikołaj Wisznicki.

Vulpés ad cēnam dicitur cicóniam
 Priór invitasse et illi in pātīnā líquídā
 5 Posuisse sorbitiōnem, quam nulló modo
 Gustāre, esūriēns, pótuerit cicónia.

Quae vūlpem cum rēvocásset, intritó cibo
 Plenám lagōnam pōsūt: huic rostrum insērens,

- Satiātur ipsa et tórquet convívam fame.
 10 Quae cúm lagōnae cóllum frustra lámberet.
 Pērēgrinam sic locútam vólucrum accēpimus:
 Súa quisque exemplā débēt aequo ánimó pati.

Dwa muły i rabusie

(Phaedrus II, 7)

- Mulí gravāti sárcinīs ibánt duo:
 Unús ferēbat fiscos cum pecúniā,
 Altér tumentes múltō saccos hórdeo.
 Ille ónēre dīves célsā cervīce éminet
 5 Clarúmque collo iáctat tintinnábulum,
 Comés quiētō sēquitur et plácidó gradū.
 Súbītó latrōnes éx insídīs ádvolant
 Intérque caedem férro múlum saúciant,
 Dirípiunt nummos, néglēgunt vile hórdeum.
 10 Spóliátus igítur cásūs cum flerét suos,
 Equídem, inquit alter, mé contemptum gaúdeo,
 Nam níhil amīsi néc sum laesus vulnere.

Hoc árgūmentō tūta est hómīnum ténūitas:
 Magnae períclo sūnt opēs obnóxiae.

Lis i winogrono

(Phaedrus IV, 3)

- Famé coacta vūlpēs alta in víneā
 Uvam ádpetēbat súmmis sáliens víribus;
 Quam tángere ut non pótuit, discēdēns ait:
 Nondúm matūra est: nólo acerbam sūmere.
 5 Quí fáccere quae non póssunt, verbis élevant,
 Adscríbere hoc débēbunt exemplúm sibi.

Lis i kozioł

(Phaedrus IV, 9)

Homo in perículum símúl ac vēnit cállidus,
 Répērīre effūgium quaérit alteriús máló.

Cum decidisset vulpēs in pūtēum inscia
 Et altiōre claudērētur mārīne,
 5 Devēnit hircus sītīens īn ēundēm locum;
 Simul rogāvit, ēssēt an dulcis liquor
 Et cōpīosus?

Īlla fraudem mōliens:
 Descēde, amīce: tānta bōnitas ēst aquae,
 Volūptas ut sātīārī nō possit mea.

10 Inmīsīt sē barbātus. Tum vulpēcūla
 Evāsīt pūtēo, nīxa celsis cōrnibus,
 Hircūmq̃ clausō līquit haerentēm vado.

O błędach ludzkich

(Phaedrus IV, 10)

Perās inpōsūt Iūppiter nobis duas:
 Prōpriīs replētam vītīs post tergum dedit,
 Aliēnis ante pēctus suspendit gravem.

Hac rē vidēre nōstrā mālā nō pōssumus;
 5 Aliī simul delinquunt, censōrēs sumus.

Waż czyli szkodliwe miłosierdzie

(Phaedrus IV, 19)

Qui fērt mālīs auxiliūm, post tempūs dolet.

Gelū rigentem quīdam cōlūbram sūstulit
 Sinūque fōvit, cōntra se ipse mīsericors;
 Namque ūt refecta est, nēcūit hōmīnem prōtinus.

5 Hanc āliā cum rogāret causam fācīnoris,
 Respōndit: Nēquis dīscat prōdesse īnprobis.

ERRATA

- Str. 74, w. 10 od dołu, zamiast: ~~gratuito~~ — ma być: gratuito
„ 12~~4~~, „ 14 „ góry, „ listy 16—21 zawierają nadto odpowiedzi
bohaterów. — ma być: listy 16—21 zawierają listy bohaterów
i odpowiedzi kochanek.
„ 127, „ 1 od dołu, po ostatnim wyrazie dodać: oraz tr. ozn. str. czynn.
czas. przyszł. niedok. konjug. III i IV.
„ 130, „ 8 od góry, zamiast: ~~Iudicis~~ — ma być: Iudicis
„ 159, „ 6 „ dołu, „ ~~dotali~~, „ „ dotali
„ 167, „ 3 „ góry, „ ~~Cűră~~ „ „ Cűră
-
-

